

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

В І С Н И К
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Збірник наукових праць

Collection of scientific works

№ 1 (76) 2021

Присвячується 100-річчю

Одеського національного економічного університету

Засновано у серпні 1999 р.

The collection was founded in August 1999

Періодичність видання – 4 рази на рік

Frequency – four times a year

Одеса – 2021

Odessa – 2021

Збірник включено до категорії «Б» в Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за галуззю «Економічні науки» згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

Збірник рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради Одеського національного економічного університету (Протокол № 6 від 16.02.2021 р.).

Міжнародна індексація та реферування: ERIH PLUS – з 20.06.2018 р.; WorldCat – з 2018 р.; Ulrich's Periodicals Directory – з 18.08.2017 р.; RePEc – з грудня 2016 р., Index Copernicus International – з грудня 2014 р. (ICV 2019: 85.78); Google Scholar – з 2008 р. (h-index 22).

Засновник і видавець: Одеський національний економічний університет

Редакційна колегія:

Ковальов А.І.	головний редактор, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Сментина Н.В.	заст. головного редактора, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Балджи М.Д.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Божкова В.В.	доктор екон. наук, професор, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (Україна)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Kisiel Roman	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Козак Ю.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Кузнецова І.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Легенчук С.Ф.	доктор екон. наук, професор, Житомирський державний технологічний університет (Україна)
Литовченко І.І.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Лоханова Н.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Мальований М.І.	доктор екон. наук, доцент, Уманський національний університет садівництва (Україна)
Мищенко С.В.	доктор екон. наук, професор, ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)
Juchniewicz Malgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Никифороенко В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Prochazka David	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Семенов В.Ф.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Семенова В.Г.	відп. редактор, доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Якуб Є.С.	доктор фіз.-мат. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Янковий О.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Windsperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	PhD, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

Редактор-коректор: Батанова Т. В.

Адреса редакції та видавця:

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (048) 777-89-16; web-сайти: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau.ua/vsed_oneu; e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Зареєстровано Міністерством у справах преси та інформації України.
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 6448 від 21 серпня 2002 року.

Збірник є виданням з відкритим доступом. Усі статті ліцензуються відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License. Переглянути копію ліцензії можна за посиланням: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Горбаченко С. А. ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	9
Карпов В. А., Тарасова К. І., Сербіна А. А., Васалатій О. А. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЯКІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	21
Пелех О. Б. ПРІОРИТЕТНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	33

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Россоха В. В., Черемісіна С. Г. АГРОПРОМИСЛОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	47
---	----

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Цюман Є. С., Зюзюн В. І. АЛГОРИТМ ВИКОНАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ПРИ ЙОГО ЕКОМОДЕРНІЗАЦІЇ НА ПРИНЦИПАХ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ	63
--	----

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дем'янчук М. А. ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІКРОЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	76
---	----

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Butin F. THE POWER OF NO-LAG TECHNICAL INDICATORS IN ALGORITHMIC TRADING	90
Погорєлова Т. В., Тарасова К. І. ІНДЕКСНИЙ МЕТОД У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРОШОВОГО ОБІГУ УКРАЇНИ	100

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Шерстюк О.Л. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ КОНТРОЛЮ ОПЕРАЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ З НЕРУХОМІСТЮ	114
---	-----

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Баранова В. Г. ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СТРАХУВАННЯ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ	127
Мамонтова І. В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЙ ФІНАНСОВИХ ВАЖЕЛІВ	135
Письменний В. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	144

МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

Своробович Л. М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА	158
---	-----

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Пудичева Г. О. ПРИЙНЯТТЯ ЛОГІСТИЧНИХ РІШЕНЬ В ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІДПРИЄМСТВ	176
---	-----

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Милашко О. Г. СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ	191
--	-----

АВТОРИ СТАТЕЙ	203
----------------------	-----

The collection of scientific works «Socio-Economic Research Bulletin» was included in category «B» in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published the results of dissertations for the degree of doctor and candidate in Economics sciences according to the decree of Ministry of Education and Science of Ukraine dated from 17.03.2020, No. 409.

The collection is recommended to printing and distribution to Internet by the decision of Academic Council of Odessa National Economic University (Protocol No. 6, 16.02.2021).

International indexation and referencing: ERIH PLUS – from 20.06.2018; WorldCat – from 2018; Ulrich's Periodicals Directory – from 18.08.2017; RePEc – from December 2016, Index Copernicus International – from December 2014 (ICV 2019: 85.78); Google Scholar – from 2008 (h-index 20).

Founder and publisher: Odessa National Economic University.

Editorial Board:

Kovalyov A.I.	editor-in-chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Smentyna N.V.	vice-editor in chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Baldji M.D.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Bozhkova V.V.	doctor of economics, professor, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Kisiel Roman	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Kozak Y.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Kuznetsova I.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Legenchuk S.F.	doctor of economics, professor, Zhytomyr State Technological University (Ukraine)
Lokhanova N.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Lytovchenko I.L.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Maliovanyi M.I.	doctor of economics, associate professor, Uman National University of Horticulture (Ukraine)
Mishchenko S.V.	doctor of economics, professor, Banking University (Ukraine)
Juchniewicz Małgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Nikiforenko V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Prochazka David	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Semenov V.F.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Semenova V.G.	executive editor, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Yakub Ye.S.	doctor of physical and mathematical sciences, professor, ONEU (Ukraine)
Yankovyi O.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Windsperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	PhD, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)

Proofreader editor: *Batanova T.V.*

Contacts of Editorial and Publisher:

18, Gogolya Str., of. 110, Odessa, 65082, Ukraine, Odessa National Economic University,
Scientific and Editorial Department, tel.: + 38 (048) 777-89-16;
website: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau.ua/vsed_oneu;
e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Registered in Ministry of Press and Information of Ukraine.
Certificate of state registration of the print media.
Series number: KV 6448 of 21 August 2002.

The collection is an open access edition and all articles are licensed with the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

CONTENTS

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Horbachenko Stanislav	
PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE MODEL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY	9
Karpov Vladimir, Tarasova Krystyna, Serbina Anastasia, Vasalatiy Olena	
ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE MAYAKIVSKA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY	21
Pelekh Oksana	
PRIORITY PRINCIPLES OF STRUCTURAL REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE	33

PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Rossokha Volodymyr, Cheremisina Svitlana	
AGROINDUSTRIAL POTENTIAL OF THE REGION: REALITIES, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS	47

ECONOMICS OF NATURE MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Tsiuman Yevheniia, Ziuziun Vadym	
ALGORITHM FOR PERFORMING OF THE ENTERPRISE ACTIVITY ECOLOGICAL AND ECONOMIC ANALYSIS DURING ITS ECOMODERNIZATION ON THE CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES	63

STATE AND BUSINESS ENTITIES ECONOMIC SECURITY

Demianchuk Maryna	
THEORETICAL BASIS FOR THE BALANCED DEVELOPMENT OF MICROECONOMIC SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS	76

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Butin Frédéric	
THE POWER OF NO-LAG TECHNICAL INDICATORS IN ALGORITHMIC TRADING	90
Pohorielova Tetiana, Tarasova Krystyna	
INDEX METHOD IN MODERN STUDIES OF MONEY CIRCULATION OF UKRAINE	100

ANALYSIS, AUDIT, ACCOUNTING AND TAXATION

Sherstiuk Oleksandr	
PRAXEOLOGICAL PARAMETERS OF IDENTIFICATION AND SOLUTION OF CONTROL TASKS OF ENTERPRISES TRANSACTIONS WITH REAL ESTATE	114

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Baranova Victoria

EFFECTIVE INSURANCE MECHANISM: METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION 127

Mamontova Irina

THEORETICAL ASPECTS OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF FINANCIAL LEVERS 135

Pysmennyi Vitalii

ENSURING INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS UNDER CONDITIONS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION 144

MANAGEMENT AND BUSINESS ADMINISTRATION

Svorobovich Lilia

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROVISION OF THE MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF ENTERPRISE SUSTAINABLE DEVELOPMENT 158

MARKETING, ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND STOCK EXCHANGE ACTIVITY

Pudycheva Halyna

MAKING LOGISTICS DECISIONS IN ENTERPRISE ENERGY SUPPLY 176

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Mylashko Olha

STATISTICAL STUDY OF THE STATE AND DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE OF UKRAINE 191

AUTHORS OF ARTICLES

203

***ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ***

УДК: 330.341.1

Станіслав Анатолійович ГОРБАЧЕНКО

доктор економічних наук, доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: stasgorbachenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8442-9581>

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Горбаченко, С. А. *Перспективи впровадження моделі інноваційного розвитку економіки України*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 9–20.

Анотація. У статті проаналізовано теоретичний базис інноваційного розвитку. Визначено глобальні тенденції, що спонукають країни до використання моделей інноваційного розвитку. Сформульовано вимоги до моделі інноваційного розвитку: гнучкість (можливість пристосування до конкретних управлінських систем); науковість (використання сучасних досягнень управлінської науки та залучення зовнішніх консультантів); адекватність (реагування на зміни зовнішнього середовища); креативність (спрямування на творчий потенціал управління); раціональність (оптимізація організаційних зв'язків); надійність (належне інформаційне забезпечення); економічність (економія на витратах); багатоміжність (наявність альтернативних управлінських рішень в кожній конкретній ситуації). Проаналізовано декілька існуючих моделей інноваційного розвитку, що ефективно використовуються за кордоном, зокрема: орієнтацію на лідерство в науці і реалізацію великомасштабних проєктів; орієнтацію на створення привабливого інноваційного середовища і раціоналізацію структури економіки; орієнтацію на створення інноваційної інфраструктури та сприйняття суспільством ролі науково-технічних нововведень. Доведено, що класичний формат «азійської» моделі для України є недоречним, проте можливе формування його вітчизняної модифікації з активною участю університетів. Запропоновано модель управління інноваційним розвитком, що складається з двох підсистем: керуючої і керованої. Обґрунтовано, що керуючою підсистемою у вказаній моделі є органи державного та регіонального управління, а керована підсистема – це, насамперед, сукупність суб'єктів господарювання та їх об'єднань в межах яких здійснюється управлінський вплив на товари та послуги, персонал, фінанси, технології, маркетинг тощо. Уточнено, що модель інноваційного розвитку національної економіки постійно забезпечує нові можливості для системи управління та створює інтелектуальне підґрунтя для ефективного впровадження інновацій.

Ключові слова: інновація; національна економіка; модель; інноваційний розвиток; управління; інтелектуальний капітал; дифузія інновацій.

Станіслав Анатольевич ГОРБАЧЕНКО

доктор экономических наук, доцент кафедры экономики, права и управления бизнесом, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: stasgorbachenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8442-9581>

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ МОДЕЛИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Горбаченко, С. А. *Перспективы внедрения модели инновационного развития экономики Украины*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 9–20.

Аннотация. В статье проанализирован теоретический базис инновационного развития. Определены глобальные тенденции, побуждающие страны к использованию моделей инновационного развития. Сформулированы требования к модели инновационного развития: гибкость (возможность применения в конкретных управленческих системах); научность (использование современных достижений управленческой науки с привлечением внешних консультантов); адекватность (реагирование на изменения внешней среды); креативность (направленность на творческий потенциал); рациональность (оптимизация организационных связей); надежность (надлежащее информационное обеспечение); экономичность (экономия на затратах); многовариантность (наличие альтернативных управленческих решений в каждой конкретной ситуации). Проанализированы модели инновационного развития, которые эффективно используются за рубежом: ориентация на лидерство в науке и реализацию крупномасштабных проектов; ориентация на создание благоприятной инновационной среды и рационализацию структуры экономики; ориентация на создание инновационной инфраструктуры и принятие обществом роли научно-технических нововведений. Доказано, что классический формат «азиатской» модели для Украины является неподходящим, однако возможна его отечественная модификация при активном участии университетов. Предложена модель управления инновационным развитием, состоящая из двух подсистем: управляющей и управляемой. Обосновано, что управляющей подсистемой в данной модели являются органы государственного и регионального управления, а управляемая подсистема выступает как совокупность субъектов хозяйствования и их объединений, в рамках которых осуществляется управленческое влияние на товары и услуги, персонал, финансы, технологии, маркетинг. Уточнено, что модель инновационного развития национальной экономики обеспечивает новые возможности для системы управления и создаёт интеллектуальный фундамент для эффективного внедрения инноваций.

Ключевые слова: инновация; национальная экономика; модель; инновационное развитие; управление; интеллектуальный капитал; диффузия инноваций.

Stanislav HORBACHENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, Department of Economics,
Law and Business Management, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: stasgorbachenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8442-9581>

PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE MODEL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY

Horbachenko, S. (2021). Prospects for implementing the model of innovative development of Ukraine's economy [Perspektyvy vprovadzhennia modeli innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 9–20.

Abstract. The theoretical basis of innovative development is analyzed in the article. Global trends that motivate countries to use models of innovative development are determined. Requirements to the model of innovative development are formulated: flexibility (possibility of adaptation to concrete management systems); scientific (use of modern achievements of management science and involvement of external consultants), adequacy (response to changes in the external environment); creativity (focus on the creative potential of managers); rationality (optimization of organizational relations); reliability (proper information support); efficiency (cost savings); multivariate (availability of alternative management decisions in each situation). The models of innovative development, which are effectively used abroad, are analyzed, in particular: orientation towards leadership in science and implementation of large-scale projects; focus on creating a favorable innovation environment and rationalizing the structure of the economy; focus on creating an innovative infrastructure and society's acceptance of the role of scientific and

technological innovations. It is proved that the classical format of «Asian» model is inappropriate for Ukraine, but it is possible to form its domestic modification with the active participation of universities. A model for managing innovative development consisting of two subsystems is proposed: managing and managed. It is substantiated that the control subsystem in this model is the state and regional government, and the managed subsystem is, first of all, a set of business entities and their associations within which the managerial influence on goods and services, personnel, finance, technology, marketing, etc. It is specified that the model of innovative development of the national economy constantly provides new opportunities for the management system and creates an intellectual foundation for the effective implementation of innovations.

Keywords: innovation; national economy; model; innovative development; management; intellectual capital; diffusion of innovations.

JEL classification: O310; O380

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.9-20](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.9-20)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поточний стан інноваційної діяльності в Україні не відповідає сучасним викликам постіндустріальних перетворень внаслідок сталого скорочення обсягів фінансування науково-технічної сфери, відсутності дієвої державної інноваційної політики та загального стану національної економіки. Це дуже негативно впливає на конкурентоспроможність країни, особливо у галузях пов'язаних зі сферою інформаційних технологій. Отже вкрай потрібним є створення середовища для всебічної та послідовної реалізації інновацій на рівні держави, галузей, підприємств, що, зрештою, має набути вигляд інноваційного розвитку. При цьому не варто забувати, що інноваційний розвиток завжди спирається на зміни, які охоплюють всі сфери людського життя, адже нові цілі, які постають перед національною економікою, передбачають нові умови, а задля цього існуючі бізнес-процеси замінюються новими шляхом повної структурної перебудови. Тобто для інноваційного розвитку, крім суто економічних та технологічних аспектів, потрібні відповідні інституції та державна підтримка. На державному рівні інноваційний шлях розвитку України має ґрунтуватися на створенні умов для розробки та впровадження інновацій, пошуку задля цього інвестиційних ресурсів та відповідних організаційних форм для їхньої реалізації на основі ринкових засад господарювання. Паралельно з цим інноваційний розвиток є неможливим без розвитку науки, освіти та впровадження професійних механізмів підготовки та розвитку фахівців.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Теоретичним аспектам інноваційного розвитку присвячено праці багатьох вчених, серед яких: О. Бобровська, Г. Волобуєв, Л. Горбач, Л. Ємельяненко, А. Кобук, Т. Мілевська, В. Онікієнко, Дж. Стігліц, І. Терон, Л. Федулова. В дослідженнях щодо проблем розвитку національної економіки наразі домінує саме інноваційна концепція, а серед конкретних важелів пропонуються діджиталізація, інформатизація, автоматизація. Окремі питання щодо дифузії інновацій знайшли своє відображення у наукових працях Т. Гегерстранда та Е. Роджерса. І, нарешті, напрям досліджень, представниками якого є, зокрема, Е. Кузнецов та С. Фуллер, присвячений управлінському фундаменту інноваційних перетворень, а джерелом інноваційного розвитку при цьому вважається саме професіоналізація менеджменту та управлінський капітал.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість сучасних науковців підходять до вирішення проблеми інноваційного розвитку національної економіки виключно з концептуального погляду або вважають його

результатом певних інноваційних процесів, які досліджуються окремо. Питання ж щодо створення моделі інноваційного розвитку національної економіки є недостатньо висвітленим, і тим більше управлінський аспект вказаної моделі.

Постановка завдання. Метою статті є пошук шляхів забезпечення інноваційного розвитку національної економіки на основі технологічних змін, управлінського супроводу структурних перетворень, а також процедур системного формування і якісного розвитку інтелектуального капіталу на основі управлінських інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В управлінських дослідженнях розвиток найчастіше розглядають як об'єктивну зміну якісних характеристик системи, що обумовлені як фундаментальними законами природи, так і конкретними закономірностями її функціонування. У цьому сенсі розвиток постає певним вектором кількісних та якісних змін, важелем якого, у свою чергу, виступають, інноваційні процеси.

Підхід до інновації як процесу передбачає наявність певної послідовності дій, які поступово перетворюють ідею на товар, технологію. Іншими елементами процесу є зміна етапів, стадій та фаз в межах життєвого циклу інновацій з певними часовими обмеженнями, а також фінансування розробки, впровадження та комерціалізації інновацій. При цьому найбільшої вагомості набуває чинник часу, особливо для тих секторів економіки, де життєвий цикл інновацій є дуже коротким, а можливості для прискорення розробки та впровадження інновацій – обмеженими.

Послідовне впровадження інновацій, насамперед, управлінських, створює відповідне середовище для інноваційного розвитку. Зокрема, у дослідженнях В. Онікієнко, він виступає як «неперервний процес якісних змін у структурі виробництва або соціальної сфери в результаті створення, застосування та розповсюдження нових знань, машин, технологій» [1]. У свою чергу, Г. Волобуєв бачить в ньому процес розробки та освоєння продуктових і технологічних інновацій, а також цілеспрямований пошук і розвиток специфічних компетенцій на основі формування сприйнятливості підприємства до інноваційних змін за рахунок реалізації різних видів інновацій [2, с. 215]. Однак в цьому визначенні відсутні управлінські, ринкові, сервісні та інші інновації, що є взагалі невірним.

Інноваційний процес можна вважати лише базисом інноваційного розвитку, адже життєвий цикл інновацій супроводжується певним ланцюгом з технологічних, економічних, маркетингових та управлінських перетворень. І кожен з елементів означеного ланцюга здійснює власний вплив на інноваційний розвиток, навіть якщо не є елементом інноваційного процесу. Якщо погодитися з думкою Л. Горбач стосовно того, що інноваційний розвиток – це вдосконалення системи (об'єкта) на основі інновацій [3], то він вже виступає одночасно як процес та результат.

Проте найчастіше термін «інноваційний розвиток» використовується для ідентифікації процесів на макрорівні й інколи навіть отожднюється із науково-технічним прогресом, постіндустріальними перетвореннями в контексті економіки знань, інтеграцією державної інноваційної моделі, програмами підтримки науково-дослідницької діяльності. Для національної економіки інноваційний розвиток можна розглядати, як спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності господарської системи, на періодичному перегрупуванні сил, обумовленому логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю

використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг [4, с. 31].

З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що «розвиток» – це категорія динамічна, отже, мова завжди йде про певний процес. Метою означеного процесу є створення та впровадження нововведень (інновацій) задля досягнення певних кількісних та якісних змін. Інноваційний розвиток може відбуватися на різних рівнях: безпосередньо на підприємстві, в рамках об'єднання підприємств, в межах окремих галузей, а також на регіональному та на державному рівні.

Можна стверджувати, що в Україні намітився якісно новий етап по відношенню до процесу інноваційного розвитку національної економіки. Замість локальних заходів на рівні окремих суб'єктів господарювання спрямованих на створення і поширення інновацій зі значним рівнем ризику, простежується стійка тенденція до реорганізації всієї системи управління науково-технічним розвитком держави. Головна увага при цьому фокусується на якісному відновленні головних складових процесу розробки та впровадження нових технологій за умови можливості ефективної комерціалізації та максимальному скороченні термінів на всіх стадіях життєвого циклу – від задуму до практичного створення та розповсюдження.

Модель інноваційного розвитку має забезпечити структурні зрушення в економіці країни та підвищення її інформаційного та технологічного рівня. Її реалізація передбачає не тільки науково-дослідницьке забезпечення довгострокових програм розвитку, але й створення адекватного механізму фінансування інновацій, реалізацію дієвих концепцій маркетингу, здійснення інноваційних програм, створення прогресивної системи інформаційного забезпечення, вирішення стратегічних і соціальних суспільних проблем.

До глобальних тенденцій, що спонукають країни до використання моделей інноваційного розвитку можна віднести перехід від масового стандартизованого виробництва до максимальної персоніфікації, прискорення змін та скорочення життєвих циклів продуктів та технологій, зміщення конкурентної боротьби на міжнародний рівень, високу динамічність запитів споживачів на тлі абсолютизації інформаційного забезпечення.

Для України вкрай важливим є обрання власної моделі інноваційного розвитку на основі розвитку науки, освіти і професійного навчання. У свою чергу, кожна з означених складових повинна бути системною, інноваційною та результативною, що потребує обов'язкового управлінського супроводу [5]. Означена модель повинна відповідати певним вимогам (табл. 1).

В контексті управлінських досліджень гнучкість означає можливість пристосування моделі інноваційного розвитку до конкретних управлінських систем; науковість передбачає використання сучасних досягнень управлінської науки та залучення зовнішніх консультантів, адекватність є основою для реагування на зміни зовнішнього середовища; креативність спрямовується на творчий потенціал управлінців; раціональність спрямована на оптимізацію організаційних зв'язків; надійність передбачає належне інформаційне забезпечення; економічність має за мету економію, насамперед, на постійних витратах; багатоваріантність передбачає наявність альтернативних управлінських рішень в кожній конкретній ситуації.

Таблиця 1

Вимоги до моделі інноваційного розвитку

Характеристика	Зміст
Гнучкість	Здатність оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні зміни
Науковість	Відповідність сучасній теорії та методології
Адекватність	Відповідність державній політиці, програмам регіонального розвитку, поточному та перспективному кон'юнктурному стану
Креативність	Орієнтація на нестандартний та творчий підхід
Рациональність	Здатність до побудови стійких зв'язків між окремими рівнями та ланками управління
Надійність	Здатність гарантувати своєчасність, повноту та достовірність інформації при прийнятті управлінських рішень
Економічність	Здатність забезпечити економію на адміністративних витратах
Багатоваріантність	Орієнтація на наявність альтернативних рішень

Джерело: складено автором

З огляду на наявний закордонний досвід можна виокремити декілька моделей інноваційного розвитку:

- розвиток, що базується на лідерстві в науці та реалізації великомасштабних проєктів (США, Англія, Франція);
- розвиток, що ґрунтується на нововведеннях, створенні привабливого інноваційного середовища і раціоналізації структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);
- розвиток, який стимулює нововведення шляхом створення інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйняття суспільством ролі науково-технічних нововведень і координації дій різних секторів у галузі науки і техніки (Японія, Китай, Південна Корея) [6].

Враховуючи поточну економічну ситуацію в Україні, більшість фахівців пропонують до імплементації саме останню – «азійську» модель, яка притаманна, насамперед, країнам Східно-Азійського регіону. Вони, зазвичай, орієнтовані на експорт високотехнологічної продукції, при цьому запозичаючи самі технології [7, с. 46]. Необхідним підґрунтям для реалізації «азійської» моделі є значна державна підтримка, співпраця державних структур і корпорацій, налагоджена система комунікацій та обміну інформацією, кооперація і конкуренція корпорацій на різних етапах інноваційного процесу [8, с. 15].

З іншого боку країнам «азійської» моделі притаманна перманентна проблема із фундаментальними дослідженнями. А інноваційний шлях розвитку економіки є утопією без якісного розвитку фундаментальної науки [9, с. 218]. Витрати на фундаментальні наукові дослідження в Україні стало збільшувалися у 2016–2018 рр., проте у 2019 році спостерігалось незначне зменшення з 3756 млн. грн. до 3740 млн. грн. (рис. 1).

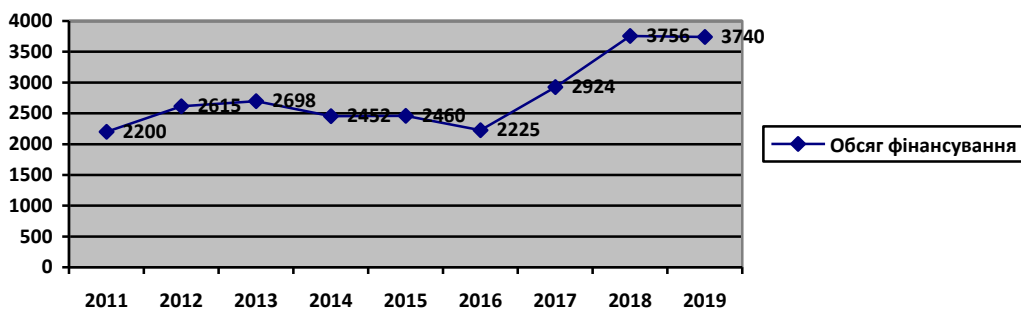

Рис. 1. Витрати на виконання фундаментальних наукових досліджень, млн. грн.

Джерело: складено за даними [10]

Зокрема, внаслідок проблем із фінансуванням в Україні виключена й відчутна фінансова державна підтримка. Так, за останні 20 років частка коштів державного бюджету у загальному обсязі витрат на інновації не перевищувала 5%, а у 2019 році склала 3,9% (рис. 2). Водночас понад 80% інвестицій здійснюються за власні кошти підприємств, що займаються інноваційною діяльністю.

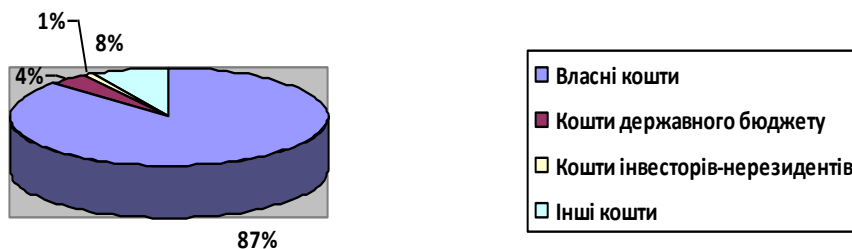

Рис. 2. Джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств

Джерело: складено за даними [10]

А реалізація будь-якої з моделей інноваційного розвитку національної економіки потребує, насамперед, належного фінансового забезпечення, недостатність якого актуалізує питання залучення інвестицій або ж зовнішніх запозичень. Відтак, класичний формат «азійської» моделі для України є недоречним. Якщо ж мова йде про формування вітчизняної модифікації «азійської» моделі інноваційного розвитку, варто пам'ятати, що наразі в Україні основний інноваційний потенціал сконцентровано не в корпораціях, а в університетах. І саме університети претендують на інтелектуальне лідерство, навіть незважаючи на те, що тривалий час більшість з них орієнтувалися на масову підготовку спеціалістів різного профілю за типовими навчальними програмами без врахування наукової компоненти. Паралельно із цим підтримувалась хибна думка, що університет є виключно освітньою організацією, а не академічною, і в цьому сенсі розвиток університетської науки є лише допоміжним процесом забезпечення навчальних дисциплін.

Означена проблема притаманна не тільки Україні, вона взагалі набула світового масштабу. Адже університети з кар'єрних міркувань або в умовах обмеженого фінансування все частіше зосереджуються на поетапних консерватив-

них дослідженнях замість того, щоб віддавати перевагу радикальним інноваційним напрямкам.

Проте сучасна університетська наука має не тільки забезпечувати якість освітнього процесу, але й формувати якість соціально-економічного розвитку суспільства, особливо інноваційного. Відтак, на тлі процесів надання автономії закладам вищої освіти, кожний університет, за своєю сутністю, має бути дослідницьким. З іншого боку, спроби перетворити університет на комерційну структуру, яка спеціалізується на виробництві інтелектуальної власності і, таким чином, відділити дослідницьку функцію університету від освітньої, можуть призвести до руйнування всієї інтеграційної взаємодії розвитку науки та освіти.

Крім того, Україні дуже важливо не втратити потужний науковий потенціал на базі відповідних інститутів, конструкторських бюро, із достатньою кількістю дослідників, в тому числі, й тих що мають наукову ступінь. Адже тенденції в цьому напрямку досить не втішні (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень
і розробок за категоріями, осіб

Рік	Кількість працівників, усього	У тому числі				
		із них мають науковий ступінь		дослідники	техніки	допоміжний персонал
		доктора наук	доктора філософії (кандидата наук)			
2010	182484	11974	46685	133744	20113	28627
2011	175330	11677	46321	130403	17260	27667
2012	164340	11172	42050	122106	15509	26725
2013	155386	11155	41196	115806	14209	25371
2014	136123	9983	37082	101440	12299	22384
2015	122504	9571	32849	90249	11178	21077
2016	97912	7091	20208	63694	10000	24218
2017	94274	6942	19219	59392	9144	25738
2018	88128	7043	18806	57630	8553	21945
2019	79262	6526	16929	51121	7470	20671

Джерело: складено за даними [10]

Однак для забезпечення інноваційного розвитку дуже важливо, щоб наукова спільнота не перетворювалася на замкнене співтовариство віддалене від суспільства держави та бізнесу, а, навпаки, була максимально інтегрована у систему прийняття управлінських рішень. Задля цього, зокрема, вона повинна мати можливість освоїти і використовувати інновації і технології, які винаходяться в університетах [11, с. 29].

Таким чином, при використанні вітчизняного наукового потенціалу, насамперед, у фундаментальному блоці, за умов експортної орієнтації та збільшення державної підтримки інноваційної діяльності модифікована «азійська» модель може надати інноваційного поштовху навіть традиційним галузям. Щодо моделі управління інноваційним розвитком, вона розглянута на рис. 3.

Рис. 3. Модель управління інноваційним розвитком національної економіки
Джерело: розроблено автором

У процесі інноваційного розвитку система знаходиться під впливом зовнішнього середовища. До найбільш значущих чинників зовнішнього середовища доцільно віднести загальний геополітичний та економічний стан і перспективи розвитку економіки країни, державну інноваційну політику, інвестиційну привабливість, перспективи розвитку окремих галузей.

Необхідною умовою ефективного управління інноваційним розвитком є наявність системи моніторингу та контролю досягнутих результатів. На її підставі корегуються управлінські дії та формується фундамент для нових управлінських інновацій. Внутрішня структура моделі передбачає взаємозв'язок керуючої та керованої підсистем. Керуючою підсистемою виступають органи державного та регіонального управління, які, по-перше, здійснюють вплив на геополітичні процеси та інноваційну діяльність, а, по-друге, відповідають за створення організаційних та інституційних умов, а також кадрове та наукове забезпечення управлінських інновацій. Керована підсистема в моделі – це сукупність суб'єктів

господарювання та їх об'єднань, в межах яких здійснюється управлінський вплив на товари та послуги, персонал, фінанси, технології, маркетинг тощо.

Важливу роль в ефективному функціонуванні означеної моделі мають відігравати інноваційна інфраструктура та інститути підтримки інноваційних процесів. Конкретними заходами при цьому можуть виступати:

- стимулювання конкуренції між «генераторами» нових знань;
- створення спеціальних наукових прогностичних організацій (форсайт-центрів), які мають формувати наукове бачення майбутнього;
- сприяння процесам розповсюдження технологій до кінцевих споживачів;
- впровадження механізмів незалежної експертизи інноваційних продуктів та наукових досліджень;
- підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу.

Результатом взаємодії наведених на рис. 1 керуючої та керованої підсистем постає зміцнення інноваційно-інвестиційного потенціалу та його реалізація за пріоритетними напрямками. Отже, модель інноваційного розвитку може ефективно впроваджуватися лише у відповідному управлінському супроводженні та мати певні особливості залежно від об'єкту застосування.

Означений процес конвертації знань у вартість в цілому характеризує поняття інтелектуального капіталу. При цьому власне сам процес перетворення знань з індиферентних активів в корисні ресурси, які можуть забезпечити конкурентні переваги, завжди був проблемою менеджменту. Однак, тільки в сучасних умовах розвитку управлінської науки в інноваційному середовищі фактор використання інтелектуальних та професійних можливостей людського капіталу стає першим і найважливішим фактором забезпечення конкурентоспроможності на ринку. У цьому сенсі інтелектуальна і професійна якість людського капіталу підприємств та організацій є результатом діяльності і показником ефективності менеджменту.

Враховуючи те, що в запропонованій моделі роль середовища та ресурсів для розвитку виконують управлінські інновації важливим процесом є їхнє поширення або «дифузія», тобто впровадження деякого нового елемента і поширення його у всі системи або в якійсь частині до тих пір, поки цей елемент не змінить її до певної міри [12].

Класична модель дифузії інновацій зосереджує увагу на інноваційності adeptів технології, розглядає особу – як місце прийняття рішення про початок використання нової технології; канали зв'язку – як інструмент передачі інформації про інновацію; прийняття інновації – як первинний результат дифузії [13]. Однак це є абсолютно вірним лише для технологічних інновацій. Для управлінських інновацій дифузія відбувається за допомогою комунікації з плином часу в деякій соціальній системі з огляду на рівень професіоналізації менеджменту.

Серед необхідних передумов дифузії інновацій та інноваційного розвитку чи не найвагоміше місце займають генерація та подальша інтеграція нових управлінських моделей, методів, механізмів та інструментів. Кінцевою метою при цьому є побудова такої системи управління, яка б забезпечила безперервність інноваційних процесів та максимізацію ефективності від впровадження інновацій. Більш того, єдиним шляхом, за яким економічна система може створювати інноваційне середовище – це переосмислити старі шляхи діяльності і знайти нові можливості для інноваційного розвитку [14, с. 19].

Вказана управлінська складова інноваційного розвитку національної економіки залежить від системної професіоналізації управлінської діяльності, адже практичний

досвід, самопідготовка, інформатизація не здатні самостійно вдосконалити систему управління. З огляду на це, вкрай необхідно забезпечити комплексну підготовку управлінського персоналу протягом усієї професійної кар'єри.

Висновки і перспективи подальших розробок. В сучасному світі процес інноваційного розвитку національної економіки не тільки впливає на її конкурентоспроможність, але й створює інтелектуальне середовище для ефективного впровадження управлінських інновацій. Тільки в моделі інноваційного розвитку фактор використання інтелектуальних та професійних можливостей є вирішальним для забезпечення результативності та ефективності бізнес-процесів.

Обов'язковими передумовами реалізації шляху інноваційного розвитку є наявність в країні інноваційного потенціалу та інтелектуального капіталу, на які, у свою чергу, здійснюють вплив організаційна та управлінська культура, тобто накопичений досвід, переконання, особливості взаємовідносин персоналу, система його мотивації, наявна ієрархія та організаційні зв'язки, що характеризують ступінь прийняття колективом процесу розробки та впровадження інновацій та готовність втілити їх у зміни в поточній діяльності.

З точки зору управлінської культури, модель інноваційного розвитку вимагає від керівників підприємницького світогляду, схильності до ризику та експериментування, а також постійного моніторингу зовнішнього середовища із подальшою оцінкою поточного стану та наявних перспектив. Крім того, на рівні держави інноваційний розвиток має забезпечуватися й необхідними ресурсами: матеріальними, інтелектуальними, кадровими, інформаційними, правовими.

Література

1. Онікієнко В. В., Ємельяненко Л. М., Терон І. В. *Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України*. Київ : РВПС НАН України, 2006. 480 с.
2. Волобуєв Г. С. *Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств*. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 3 (45). С. 213–217.
3. Горбач Л. М., Кобук А. Л. *Інноваційний розвиток у сучасному світі : основні підходи до вивчення*. URL: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-imenedzhment/10_gorbach.htm (дата звернення: 22.12.2020).
4. *Інноваційний розвиток економіки : модель, система управління, державна політика* : монографія / За ред. Л. І. Федулової. Київ : Основа, 2005. 552 с.
5. Стиглиц Дж. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*. Москва : Эксмо, 2015. 512 с.
6. Бобровська О. Ю. *Інноваційне управління як важіль і джерело інноваційного розвитку регіонів*. Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. праць. 2011. Вип. 4 (8). С. 20–27.
7. Мілевська Т. С. *Моделі інноваційного розвитку економіки*. Бізнес Інформ. 2012. № 7. С. 44–47.
8. Бахчисарай В. Ю. *Організаційно-економічне забезпечення формування національної інноваційної системи : світовий досвід*. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2013. Т. 18. Вип. 4/1. С. 14–16.
9. Кузнецов Е. А. *Методологія професіоналізації управлінської діяльності в Україні* : монографія. Херсон : ОЛДІ ПЛЮС, 2017. 382 с.
10. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.12.2020).
11. Фуллер С. *Социология интеллектуальной жизни : карьера ума внутри и вне академии* / пер. с англ. С. Гавриленко, А. Морозова, П. Хановой. Москва : Дело, РАНХиГС, 2018. 384 с.

12. Hagerstrand T. *Innovation diffusion as a spatial process* / Postscript and translation by A. Pred. Trans. with the assistance of G. Haag. Chicago : University of Chicago Press, 1967. 334 p.
13. Роджерс Е. М. *Дифузія інновацій*. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 591 с.
14. Кузнєцов Е. А. *Науково-методологічні проблеми розвитку процесу професіоналізації менеджменту в Україні*. Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління. 2017. Т. 16. Вип. 1 (35). С. 9–21.

References

1. Onikienko, V. V., Emelyanenko, L. M., Teron, I. V. (2006). *Innovative paradigm of socio-economic development of Ukraine* [Innovatsiina paradyhma sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy], RVPS NAN Ukrainy, Kyiv, 480 s. [in Ukrainian]
2. Volobuev, G. S. (2016). *Essence and pre-conditions of enterprises innovative development* [Sutnist ta peredumovy innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv], Ekonomichnyi visnyk donbasu, No. 3 (45), s. 213–217 [in Ukrainian]
3. Horbach, L. M. & Kobuk, A. L. (2017). *Innovative development in the modern world: basic research approaches* [Innovatsiinyi rozvytok u suchasnomu sviti: osnovni pidkhody do vyvchennia]. Retrieved from: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/10_gorbach.htm [in Ukrainian]
4. Fedulova, L. I. (ed.) (2005). *Innovative economic development: model, management system, public policy*: monograph [Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky: model, systema upravlinnia, derzhavna polityka: monohrafiia], Osnova, Kyiv, 552 s. [in Ukrainian]
5. Stiglitz, J. E. (2016). *The price of inequality: how today's divided society endangers our future* [Tsena neravenstva. Chem rassloenie obshchestva grozit nashemu budushchemu], Eksmo, Moskva, 512 s. [in Russian]
6. Bobrovska, O. Yu. (2011). *Innovative management as a lever and a source of innovative development for the regions* [Innovatsiine upravlinnia yak vazhili i dzherelo innovatsiinoho rozvytku rehioniv], Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Vyp. 4 (8), s. 20–27 [in Ukrainian]
7. Milevska, T. S. (2012). *Innovative economic development models* [Modeli innovatsiinoho rozvytku ekonomiky], Biznes Inform, No. 7, s. 44–47 [in Ukrainian]
8. Bakhchysaray, V. Yu. (2013). *Organizational and economic support for the formation of the national innovation system: world experience* [Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia formuvannia natsionalnoi innovatsiinoi systemy: svitovyi dosvid], Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova, T. 18, Vyp. 4/1, s. 14–16 [in Ukrainian]
9. Kuznetsov, E. A. (2017). *Methodology of professionalization of managerial activity in Ukraine*: monograph [Metodolohiia profesionalizatsii upravlinskoi diialnosti v Ukraini], OLDI PLUS, Kherson, 382 s. [in Ukrainian]
10. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
11. Fuller, S. (2018). *The Sociology of Intellectual Life: The Career of the Mind in and around the Academy*. Trans. from Eng. S. Gavrilenko, A. Morozova, P. Khanova [Sotsiologiya intelektualnoy zhizni: karyera uma vnutri i vne akademii], Delo, RANKHiGS, Moskva, 384 s. [in Russian]
12. Hagerstrand, T. (1967). *Innovation diffusion as a spatial process*. Postscript and translation by A. Pred. Trans. with the assistance of G. Haag, University of Chicago Press, Chicago, 334 p.
13. Rogers, E. M. (2009). *Diffusion of innovations* [Dyfuziia innovatsii], Kyievo-Mohylianska Akademiia, Kyiv, 591 s. [in Ukrainian]
14. Kuznetsov, E. A. (2017). *Scientific and methodological problems of the professionalization process development of management in Ukraine* [Naukovo-metodolohichni problemy rozvytku protsesu profesionalizatsii menedzhmentu v Ukraini], Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia, T. 16, No. 1 (35), s. 9–21 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021.

Прийнята до публікації 05.02.2021.

УДК 332.143

Володимир Анатолійович КАРПОВ

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, права та управління
бізнесом, начальник науково-дослідної частини, Одеський національний економічний
університет, Україна, e-mail: 0682636461karpov@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9968-8380>

Кристина Ігорівна ТАРАСОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Одеський національний
економічний університет, Україна, e-mail: ckvett@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

Анастасія Анатоліївна СЕРБІНА

студентка 3 курсу, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: anastasiabayer@gmail.com

Олена Анатоліївна ВАСАЛАТІЙ

магістрантка, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: elenaodessa1998@gmail.com

**АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
МАЯКІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Карпов, В. А., Тарасова, К. І., Сербіна, А. А., Васалатій, О. А. Аналіз соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 21–32.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти соціально-економічного стану та розвитку громад в умовах територіальних перетворень в Україні. Соціально-економічний розвиток територіальних громад є важливим показником оцінки рівня розвитку держави. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади, тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень та відповідальності. Розвиток місцевого самоврядування та створення територіальних громад передбачає, насамперед, підвищення фінансової спроможності, інвестиційної та економічної привабливості територій для комфортного проживання громадян. Досліджено та оцінено основні властивості соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади. Уточнено методологію дослідження стану та визначення цілей, завдань, пріоритетів і напрямків сталого економічного та соціального розвитку територіальних утворень. Проаналізовано стан соціально-економічного розвитку Маяківської громади за різними показниками та змінами, які відбулися на її території. Обґрунтовано основні завдання розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади з урахуванням потреб та інтересів її мешканців, визначено динаміку розвитку медицини, шкіль та дошкільних закладів. Відмінною рисою Маяківської територіальної громади є усвідомлення того, що територію громади об'єднує не лише її назва, але й бачення майбутніх перспектив. Запропоновано алгоритм регулювання соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток; регіон; громада; населення; видатки; розвиток територій; розробка стратегії розвитку.

Владимир Анатольевич КАРПОВ

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, права и управления бизнесом, начальник научно-исследовательской части, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: 0682636461karpov@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9968-8380>

Кристина Игоревна ТАРАСОВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: kvett@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

Анастасия Анатольевна СЕРБИНА

студентка 3 курса, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: anastasiaabayer@gmail.com

Елена Анатольевна ВАСАЛАТИЙ

магистрантка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: elenaodessa1998@gmail.com

**АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
МАЯКОВСКОЙ ОБЪЕДИНЕННОЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ**

Карпов, В. А., Тарасова, К. И., Сербина, А. А. Васалатий, Е. А. Анализ социально-экономического развития Маяковской объединенной территориальной общины. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 21–32.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты социально-экономического состояния и развития общин в условиях территориальных преобразований в Украине. Социально-экономическое развитие территориальных общин является важным показателем оценки уровня развития государства. Государственная политика Украины в сфере местного самоуправления опирается на интересы жителей территориальных общин и предусматривает децентрализацию власти, то есть передачу от органов исполнительной власти органам местного самоуправления значительной части полномочий и ответственности. Развитие местного самоуправления и создание территориальных общин предполагает, прежде всего, повышение финансовой состоятельности, инвестиционной и экономической привлекательности территорий для комфортного проживания граждан. Исследованы и оценены основные свойства социально-экономического развития Маяковской объединенной территориальной общины. Уточнена методология исследования состояния и определены цели, задачи, приоритеты и направления устойчивого экономического и социального развития территориальных образований. Проанализировано состояние социально-экономического развития Маяковской общины по различным показателям и изменениям, которые произошли на ее территории. Обоснованы основные задачи развития Маяковской объединенной территориальной общины с учетом потребностей и интересов ее жителей, определена динамика развития медицины, школ и дошкольных учреждений. Отличительной чертой Маяковской территориальной общины является осознание того, что территорию

общины объединяет не только ее название, но и видение будущих перспектив. Предложен алгоритм регулирования социально-экономического развития Маяковской объединенной территориальной общины.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие; регион; община; населения; расходы; развитие территорий; разработка стратегии развития.

Vladimir KARPOV

PhD in Economics, Associate Professor of Economics, Law
and Business Management Department, Head of the Research Department,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: 0682636461karpov@gmail.com,
ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-9968-8380>

Krystyna TARASOVA

PhD of Economics, Associate Professor of the Marketing Department,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: kvett@rambler.ru,
ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

Anastasia SERBINA

3rd year student, Odessa National Economics University, Ukraine,
e-mail: anastasiaabayer@gmail.com

Olena VASALATIY

Master's student, Odessa National Economics University, Ukraine,
e-mail: elenaodessa1998@gmail.com

**ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE
MAYAKIVSKA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY**

Karpov, V., Tarasova, K., Serbina, A., Vasalatiy, O. (2021). Analysis of socio-economic development of the Mayakivska united territorial community [Analiz sotsialno-ekonomichnoho rozvytky Maiakivskoi obiednanoi terytorialnoi hromady], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 21–32.

Abstract. The article considers the theoretical aspects of socio-economic condition and community development in the context of territorial transformation in Ukraine. Socio-economic development of territorial communities is an important indicator of assessing the level of the state development. The state policy of Ukraine in the local self-government sphere is based on the interests of territorial communities' residents and provides for decentralization of power, that is, the transfer of a significant part of powers and responsibilities from the executive authorities to local self-government bodies. The development of local self-government and creation of territorial communities primarily involve improving financial solvency, investment and economic attractiveness of territories for citizens' comfortable living. The main properties of the socio-economic development of the Mayakivska united territorial community are investigated and evaluated. The methodology for studying the condition is clarified and the goals, objectives, priorities and directions of sustainable economic and social development of territorial entities are determined. The state of socio-economic development of the Mayakivska community is analyzed according to various indicators and changes that have occurred on its territory. The main tasks of the Mayakivska united territorial community development are substantiated, taking into account

the needs and interests of its inhabitants, the dynamics of medicine, schools and preschool institutions development is determined. A distinctive feature of the Mayakivska territorial community is awareness that the community territory is united not only by its name, but also by the vision of future prospects. An algorithm for regulating the socio-economic development of the Mayakivska united territorial community is proposed.

Keywords: socio-economic development; region; community; people; expenses; development of territories; development strategy development.

JEL classification: E600; R110

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.21-32](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.21-32)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Територіальна реформа в Україні вимагає дослідження низки пов'язаних з нею питань і виникаючих при цьому проблем, до основних з яких відносяться: оцінка сучасного соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, їх стану, оцінка спроможності регіонів впоратися з проблемними питаннями державної регіональної політики, розробка основних заходів у сфері соціального-економічного розвитку територіальних громад спрямованих на розв'язання фінансових, екологічних, демографічних, соціальних та інших проблем, які виникають в нових умовах перебудови територій, особливо актуальним у цьому контексті є дослідження умов соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади (ОТГ).

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням соціально-економічного розвитку регіонів України займалися наступні вітчизняні вчені: О. І. Павлов, О. Г. Булавка, В. Г. Андрійчук, В. В. Юрчишин, Ю. Е. Губені, М. Й. Малік, І. В. Прокопа, В. К. Терещенко, П. Т. Саблук, Л. О. Шепотько, А. І. Ковальов, Н. В. Сментина та багато інших. Окремі теоретичні та практичні питання аналізу соціально-економічного розвитку регіонів знайшли відображення у працях С. Кропельницької в роботі «Моделювання розвитку економіки регіонів на основі аналізу ієрархій» і Ю. Харазішвілі у праці «Оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіонів України».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення соціально-економічного розвитку регіонів в Україні залишається на недостатньому рівні, на відміну від країн Європейського союзу, в яких діють програми, спрямовані на розвиток сільських територій. Маяківська громада була утворена зовсім недавно в 2020 році. Це для неї, як і для багатьох інших нових громад висвітило безліч організаційних, економічних і соціальних проблем становлення. Багато в чому це стосується не тільки практичних навичок побудови ефективного управління громадою та її економікою, але й загального алгоритму та методології місцевого економічного розвитку (МЕР), а також формування стратегії розвитком громади.

Постановка завдання. В сучасних умовах, актуальними є пошуки моделі ефективного функціонування територіальних громад (ОТГ), принципів і методів управління місцевим розвитком (зокрема, щодо економічних, фінансових, соціальних, організаційних аспектів).

Метою статті є оцінка основних властивостей соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади, яка прагне розвиватися та активно включитися в суспільно економічні процеси сучасної України. Це вимагає наукового обґрунтування та застосування нових підходів до використання

економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу України та її регіонів для досягнення нового рівня ефективності та конкурентоспроможності економіки та життя населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уряд наголошує, що об'єднані територіальні громади – це точки економічного зростання з новим якісним менеджментом і ресурсами. 12 червня 2020 року Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів, після місцевих виборів в Україні буде 1469 територіальних громад, однією з цих територіальних громад є Маяківська громада [1]. Маяківська сільська об'єднана територіальна громада утворена відповідно до законодавства України згідно з рішенням Маяківської сільської ради від 10 липня 2017 року № 461-VII «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [1], рішенням Надлиманської сільської ради від 10 липня 2017 року № 231-VII «Про добровільне об'єднання територіальних громад», рішенням Удобенської сільської ради від 10 липня 2017 року № 201-VII «Про добровільне об'єднання територіальних громад», розпорядженням Одеської обласної державної адміністрації від № 560/A-2017 07.07.2017 р. «Про затвердження висновку щодо відповідності Конституції та законам України проектів рішень місцевих рад щодо добровільного об'єднання».

В умовах децентралізації Маяківська громада отримала самостійність. Маяківська об'єднана територіальна громада розташовується в південній частині Біляївського району Одеської області. Площа Маяківської об'єднаної територіальної громади – 116,8 км², чисельність населення громади – 9563 осіб, отже щільність населення на 1 км² складає 82 особи. Адміністративним та культурним центром об'єднаної громади є с. Маяки, яке розміщене на відстані 10 км від м. Біляївка та 37 км від обласного центру м. Одеса.

Земельний фонд Маяківської об'єднаної територіальної громади станом на момент заснування ОТГ складає близько 18 787 га, із них – 4530 га – с. Маяки, 10036,87 га – с. Удобене, 4220 га – с. Надлиманське.

Розглянемо основні тенденції соціально-економічного розвитку та особливості господарського комплексу ОТГ.

Транспортна інфраструктура. Громада розташована безпосередньо на шляху слідування європейського автомобільного маршруту категорії А – Е87 «Одеса-Анталія» та на автомобільному шляху міжнародного значення М15 «Одеса-Рені», на яких минулого року був виконаний капітальний ремонт асфальтованого покриття, та за 15 км від автомобільних шляхів Е58 «Відень – Ростов-на-Дону» та М16 «Одеса-Кучурган»; крім того, територією громади проходить шлях Т1625 «Кучурган-Овідіополь». Відстань до залізничних станцій – Одеса-Головна (37 км), Одеса-Товарна (38 км), ст. Вигода (32 км). Повітряними шляхами сполучення можливе через Одеський міжнародний аеропорт, що розташований за 40 км від с. Маяки. Відстань до найближчих морських портів – м. Одеси (41 км), м. Чорноморська (47 км), м. Южне (85 км). Наразі розробляються місцеві маршрути транспортного сполучення між населеними пунктами Маяки, Надлиманське та Удобене.

На території об'єднаної територіальної громади переважають особисті селянські господарства, для яких характерні: невелика площа господарства, середня продуктивність, використання ручної робочої сили.

Економіка. Економіка Маяківської ОТГ представлена 167 підприємствами та фермерськими господарствами, які займаються різними видами діяльності.

В аграрному секторі ОТГ здійснюють господарську діяльність 14 сільськогосподарських підприємств та 52 фермерських господарства. Із них 3 великих сільськогосподарських підприємства – орендарів земельних часток (паїв), які спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. На території об'єднаної територіальної громади розміщене Дністровське міжрайонне управління водного господарства, яке здійснює діяльність з експлуатації державних меліоративних систем, використання, збереження та відтворення водних ресурсів, меліорації земель, вирішує разом з місцевою владою, КП «Наше село», об'єднаннями громадян питання забезпечення населення та сільськогосподарських виробників, виробничі функції з управління інженерною інфраструктурою меліоративних систем та її окремими об'єктами.

Промисловість. Два підприємства здійснюють діяльність в промисловій галузі. Працює цех Виробничого об'єднання «Одеський консервний завод» з переробки та консервування рибної продукції. Завод є одним з найбільших роботодавців на території СГД – 103 працівника. У 2019 році розпочало діяльність підприємство з переробки та сушки овочів – ТОВ «ЕРДКРАФТ». Для започаткування бізнес-проєкту на території громади, підприємством було залучено значні інвестиції, у тому числі, на закупівлю сучасного обладнання, нових технологій та програм.

Підприємництво. Власну справу в ОТГ започаткували 234 фізичних осіб-підприємців. Із них 209 суб'єктів малого підприємництва здійснюють діяльність на спрощеній системі оподаткування, створюють робочі місця та сплачують податки в бюджет громади. Майже дві третини СПД – фізичних осіб, або 141 – здійснюють діяльність у сфері торгівлі та ресторанного бізнесу, 20 – в будівництві, 29 – надають побутові та інші різноманітні послуги, 10 – надають транспортні послуги, 9 – здійснюють діяльність у сільському господарстві.

Торгівля. На території громади здійснюють діяльність торгівельні об'єкти мережі «Таврія Плюс», «Саша», «Ням-ням». Будується сучасний гіпермаркет «АТБ». Результатом здорової конкуренції між невеликими магазинами (павільйонами) та великими торговими супер-гіпермаркетами є зміна стратегії їх діяльності щодо збільшення обсягів реалізації (прибутків) не тільки за рахунок цін, асортименту, а, насамперед, внаслідок створення сприятливих і комфортних умов для споживача, покращення якості обслуговування.

Туризм. Особливість економіко-географічного розташування Маяківської ОТГ, сприятливі природно-кліматичні умови, різноманітні унікальні природні ресурси, комплекси нижнього Дністра з великим біологічним різноманіттям та привабливими природними ландшафтами, мережа водних та автомобільних магістралей обумовлюють розвиток в громаді сфери туризму і рекреації. На території громади розміщені також садиби зеленого туризму. Основою цього потенціалу є унікальні природні ресурси, наявність цікавих туристичних локацій, зокрема, таких як спортивний кінний клуб «Золота грива», астрономічна обсерваторія Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова та ін. Дельта Дністра – унікальне та багате водно-болотне угіддя в Азово-Чорноморському коридорі: красивий ландшафт, ріка, птахи. За своєю привабливістю дельта посідає одне із перших місць серед диких ландшафтів Європи. У дельті Дністра можливі як маршрути одного дня, так і багатоденні екскурсії. Дельта Дністра є унікальною моделлю для проведення багатьох досліджувальних робіт археологічного, історичного, гідрологічного, біологічного,

екологічного та інших напрямлень. Водно-болотні угіддя є прекрасною школою «під відкритим небом», де щорічно, протягом багатьох років проводяться екологічні екскурсії та експедиції для дітей різного віку.

Рівень життя населення та соціальна інфраструктура громади. Одним із найважливіших показників соціального становища є демографічна ситуація. Станом на січень 2018 року на території Маяківської ОТГ проживає 9490 осіб, із них: громадян пенсійного віку (60+) – 2090 осіб, що складає 22% від усього населення, дітей віком до 18 років – 2086, що становить 22% та громадян працездатного віку – 5314 осіб, що становить 56%.

Житлово-комунальна галузь Маяківської об'єднаної громади представлена комунальним підприємством «Наше село» [2], яке надає послуги з:

- обслуговування каналізаційних мереж – 3078 м;
- обслуговування артезвердловин та водопровідної мережі – 2836 м та 2150 м;
- вивозу сміття;
- прибирання вулиць;
- благоустрою населених пунктів та інфраструктури;
- утримання електромереж вуличного освітлення.

Аналіз стану розвитку освіти і медицини. На території Маяківської ОТГ розвиваються шкільні заклади, так, наприклад, в Маяківській ОТГ є 2 загально-освітніх школи I-III ступенів та 1 навчально-виховний комплекс (НВК). У с. Маяки в навчально-виховному комплексі (НВК) навчаються 858 учнів [5]. У Надлиманській загальноосвітній школі I-III ступенів навчається 274 дитини [6] і в Удобенській загальноосвітній школі – 233 дитини [7]. Порівняно з відповідним періодом 2019 року, де показник чисельності учнів в с. Маяки був – 740 осіб, в с. Надлиманське – 248 осіб, в с. Удобне – 214 осіб [8], не змінився лише показник чисельності населення, але ми бачимо, що показник чисельності населення Маяківської об'єднаної територіальної громади значно перевищує показник кількості учнів у загальноосвітніх закладах, поряд із цим спостерігається поступове збільшення кількості дітей у всіх загальноосвітніх закладах Маяківської територіальної громади.

Варто зазначити, що в Маяківській громаді дуже стрімко розвивається медицина. На території громади було створено КНП «Маяківська лікарня первинної медико-санітарної допомоги Біляївського району Одеської області» [9]. У структурі некомерційного комунального підприємства працюють три амбулаторії загальної практики – сімейної медицини [10], які утримуються за рахунок Національної служби здоров'я України та сільського бюджету, було проведено реконструкцію старої будівлі поліклініки, облаштовано рентген-кабінет, кабінет УЗІ та телемедицини, палату інтенсивної терапії. В рамках програми збереження здоров'я громадян набуло актуальності питання запровадження нової моделі первинної медичної допомоги, коли громадяни забезпечуються кваліфікованою медичною допомогою в межах крокової доступності. Варто зауважити, що громадяни Маяківської територіальної громади мають доступ до придбання медикаментів за програмою «Доступні ліки».

Стратегія соціально-економічного розвитку Маяківської об'єднаної територіальної громади до 2025 року базується на врахуванні конкурентних переваг та обмежень, які представлені у вигляді SWOT-аналізу. На основі проаналізованої інформації щодо розвитку ОТГ, було проведено комплексний SWOT-аналіз основних складових просторової стратифікації Маяківської ОТГ, результати якого визначені в табл. 1.

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони Маяківської ОТГ

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
S_1 – дуже сприятливе для економічного розвитку розміщення теренів громади на перетині транспортних сполучень на березі р. Дністер	W_1 – відсутність безпосередньої комунікації за допомогою залізниці
S_2 – наявність прямого виходу до транскордонного співробітництва	W_2 – обмеженість енергетичних ресурсів для забезпечення нових промислових проєктів
S_3 – наявність природничої «родзинки» – р. Дністра, його рукавів, річок, озер та інших складових Нижньо-Дністровського національного парку, багатих біоресурсами, а саме – рибою та раками	W_3 – обмеженість повноважень громади у просторовому плануванні, використанні земельних ресурсів тощо
S_4 – розвинений агробізнес, а саме – найбільший в області парк тепличного вирощування овочевих культур	W_4 – обмеженість повноважень громади у легалізації використання трудових ресурсів
S_5 – розвинене садове господарство, особливо персикових та мигдалевих культур	W_5 – недостатній розвиток інфраструктурного забезпечення у збереженні, товарній підготовці та оптовій торгівлі агропромисловою продукцією, вирощеною в громаді
S_6 – наявність просторового резерву для розміщення та реалізації інвестиційне привабливих проєктів. Набутий певний позитивний досвід залучення галузевих інвестицій із Європи	W_6 – брак досвіду роботи в новоствореній громаді, у тому числі з питань стратегічного планування
S_7 – близьке розташування до кордонів ЄС	W_7 – відсутня генеральна схема планування
S_8 – інвестиційна привабливість регіону	W_8 – низька купівельна спроможність населення
S_9 – людський потенціал, що проявляється через активну громадянську позицію	W_9 – низький рівень зайнятості населення
S_{10} – значний туристичний та рекреаційний потенціал: Нижньодністровський національний природний парк, Дністровські плавні, р. Дністер	W_{10} – відсутність єдиної системи географічної інформації (GIS) та менеджменту
S_{11} – газифікація, доступ до енергопостачання	
S_{12} – збережена етнічна культура	
S_{13} – наявність сучасних комунікаційних систем імереж (Інтернет-зв'язок)	
S_{14} – наявність відновлювальних та альтернативних джерел енергії	
S_{15} – належна дорожня інфраструктура	
S_{16} – наявність централізованого водопостачання та каналізації	
S_{17} – наявність земель для ведення фермерської діяльності	
S_{18} – наявність вільних сегментів для ведення бізнесу	
S_{19} – розвинена мережа закладів шкільної та дошкільної освіти	

Продовження табл. 1

1	2
S_{20} – безпосередня близькість до міжнародної траси М-15	
S_{21} – розвинена система гідрозрошування земель сільськогосподарського призначення	

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]

Сильні та слабкі сторони Маяківської ОТГ визначаються можливостями (О) та загрозами (Т) її розвитку, що наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Можливості та загрози Маяківської ОТГ

Можливості	Загрози
1	2
O_1 – активна участь громади у впровадженні проєктів, передбачених SMART-спеціалізацією регіонів та іншими стратегічними програмами розвитку України	T_1 – непередбачувані зміни у діючому законодавстві держави, особливо у фінансовій, бюджетній, господарській та зовнішньоекономічній політиці
O_2 – удосконалення управління громадою завдяки реалізації п'яти пріоритетних напрямків розвитку	T_2 – непередбачувані ризики різних змін у кон'юктурі споживчого попиту
O_3 – організація еVENTійних заходів загально-громадського, регіонального, міжрегіонального та національного рівня із залученням учасників з м. Одеси, сусідніх міст і громад області, країни, Молдови, Придністров'я, а також країн дальнього зарубіжжя	T_3 – вплив форс-мажорних природних стихійних явищ
O_4 – залучення додаткових інвестицій, грантових коштів, фондів секторальної підтримки, міжнародної технічної допомоги цільового характеру, відповідно до бачення, місії і потреб перспективного розвитку громади	T_4 – кліматичні зміни, що погіршують умови існуючого агробізнесу та впливають на інвестиційну привабливість громади
O_5 – забезпечення соціального захисту та підвищення добробуту членів громади	T_5 – демографічні ризики
O_6 – підвищення якості освітянських послуг	T_6 – нестача фінансування ОТГ
O_7 – підвищення якості медичних послуг	T_7 – слабкість та нестабільність нормативно-правової бази
O_8 – доступність європейських програм транскордонного співробітництва та інших джерел залучення коштів	T_8 – складна політично-економічна ситуація в державі
O_9 – можливість використання відновлювальних джерел енергії	T_9 – інертність державних процесів, яка впливає на активність людей
O_{10} – можливість громади контролювати всі процеси, які відбуваються в громаді як спосіб запобігати корупції	T_{10} – зростання трудової міграції і втрата трудових ресурсів
O_{11} – можливість використання Інтернет-ресурсів до промоції громади, інформування громадян про діяльність ОТГ	
O_{12} – можливість залучення додаткових джерел фінансування для розвитку інфраструктури	

Продовження табл. 2

1	2
O_{13} – зростання бюджетної самостійності громади	T_{10} – зростання трудової міграції і втрата трудових ресурсів
O_{14} – створення туристичної зони, розвиток зеленого сільського туризму	
O_{15} – створення фермерських кооперативів виробництва екопродукції	
O_{16} – створення системи логістики овочів, фруктів	
O_{17} – запровадження системи первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини європейського зразка	

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]

Висновки і перспективи подальших розробок. За підсумками аналізу стану Маяківської ОТГ можна дійти наступних висновків. Економічний стан громади загалом відповідає вимогам та викликам сучасності, але не повною мірою забезпечує необхідність її стратегічного розвитку відповідно до загального бачення керівництва громади. Зокрема, спостерігається незначний ріст частки інноваційної продукції, недостатньо розвинені туризм та індустрія гостинності. Незначні обсяги іноземних інвестицій, кількість робочих місць зростає дуже повільно. Проблеми транспортного сполучення за останні роки хоч і не загострилися, але, поряд з тим, потребує додаткової уваги автомобільне сполучення із госпітальними центрами. Соціальна складова потребує невідкладних корегувань з урахуванням негативних демографічних процесів, скорочення питомої ваги працездатного та кваліфікованого населення та від'їзду на більш мотивовану роботу у великі міста країни та за кордон. Екологічна складова існує за наявності невирішених проблем у водовідведенні та в політиці цивілізованого поводження із твердими побутовими відходами. Управлінська сфера – належне місце повинне зайняти «SMART-управління», адміністративний сервіс, що вчасно та якісно надається громадянам. Потребує уваги налагодження взаємозв'язків між місцевою владою, громадою та соціально-відповідальним бізнесом відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство». Також дуже актуальним є ефективне використання переваг громади, що діють в умовах фінансової децентралізації.

Вважаємо, що Маяківська громада – це, насамперед, соціально-економічно розвинена громада, адже ми бачимо, як розвивається її економіка, медицина, якій в громаді приділяється велика увага, як стрімко підвищується рівень населення в селах Маяківської територіальної громади, житловий фонд на 80% складається із приватного сектору. Всі населені пункти, які входять до Маяківської громади електрифіковані, газифіковані, телефонізовані, також є покриття для доступу до мережі Інтернет. Використання бюджетних коштів громади на ремонт шкіл, благоустрій населених пунктів, лікарень, безумовно, сприяє соціально-економічному розвитку громади.

Аналізуючи соціально-економічний розвиток Маяківської територіальної громади, можна зробити висновок, що головними напрямками (пріоритетами) її соціально-економічного розвитку мають стати:

- розвиток сучасної промислової індустрії на основі ІТ-технологій і SMART-управління;
- розвиток транспортної складової економіки;

- підвищення ресурсоефективності та екологізація;
- розвиток туризму та індустрії гостинних послуг;
- розвиток соціальної сфери, освіти, науки та культури.

Підтримка визначених пріоритетів дасть змогу розв'язати соціально-економічні проблеми розвитку територіальних громад.

Література

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України № 157-VIII від 05.02.2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2015_09_04/T150157.html (дата звернення: 10.12.2020).
2. Сментина Н. В. *Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні : теорія, методологія, практика* : монографія. Одеса : Атлант. 2015. 365 с.
3. *Маяківська ОТГ* : сайт. URL: <https://mayakivska-gromada.gov.ua> (дата звернення: 13.12.2020).
4. *Маяківська сільська громада* : сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маяківська_сільська_громада (дата звернення: 15.12.2020).
5. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.12.2020).
6. *Маяківський НВК «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти»*. URL: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15266> (дата звернення: 25.12.2020).
7. *Надлиманський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів*. URL: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15481> (дата звернення: 25.12.2020).
8. *Удобненський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів*. URL: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15504> (дата звернення: 25.12.2020).
9. *УО Маяківської ОТГ*. URL: <https://od.isuo.org/ru/authorities/view/id/5706> (дата звернення: 25.12.2020).
10. *Комунальне комерційне підприємство «Маяківський центр первинної медико-санітарної допомоги Біляївського району Одеської області»*. URL: <https://mayakivska-gromada.gov.ua/komunalne-nekomercijne-pidriemstvo-mayakivskij-centr-pervinnoi-medikosanitarnoi-dopomogi-bilyaivskogo-rajonu-odeskoi-oblasti-00-08-19-21-04-2021> (дата звернення: 28.12.2020).
11. *В Маяківській ОТГ відкрили амбулаторію європейського зразка / Сила громад : все про децентралізацію в Одеській області*. URL: <http://silahromad.com.ua/2018/12/27/v-mayakivskij-otg-vidkrili-ambulatoriyu-yevropejskogo-zrazka> (дата звернення: 28.12.2020).

References

1. *On voluntary association of territorial communities* : Law of Ukraine, No. 157-VIII, 05.02.2015 [Pro dobrovolne obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy, No. 157-VIII, 05.02.2015]. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2015_09_04/T150157.html [in Ukrainian]
2. Smentyna, N. V. (2015). *Strategic planning of socio-economic development at the mesolevel : theory, methodology, practice*: monograph [Stratehichne planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku na mezorivni: teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia], Atlant, Odessa, 365 s. [in Ukrainian]
3. *Mayakivska united territorial community*: website [Maiakivska obiednana terytorialna hromada: sait]. Retrieved from: <https://mayakivska-gromada.gov.ua> [in Ukrainian]
4. *Mayakivska village community*: website [Maiakivska silska hromada: sait]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маяківська_сільська_громада [in Ukrainian]
5. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
6. *Mayakivskiyi NVK «General secondary education institution of I-III degrees – preschool education institution»* [Maiakivskiyi NVK «Zaklad zahalnoi serednioi osvity I-III stupeniv –

- zaklad doshkilnoi osvity»]. Retrieved from: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15266> [in Ukrainian]
7. *Nadlymansky institution of general secondary education of I-III degrees* [Nadlymanskyi zaklad zahalnoi serednioi osvity I-III stupeniv]. Retrieved from: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15481> [in Ukrainian]
 8. *Udobnensky institution of general secondary education of I-III degrees* [Udobnenskyi zaklad zahalnoi serednioi osvity I-III stupeniv]. Retrieved from: <https://od.isuo.org/ru/schools/view/id/15504> [in Ukrainian]
 9. *UO Mayakivskoi UTC* [UO Maiakivskoi OTH]. Retrieved from: <https://od.isuo.org/ru/authorities/view/id/5706> [in Ukrainian]
 10. *Communal commercial enterprise «Mayakovskyy center of primary medical care of the Bilyaevskyy district of Odessa region»* [Komunalne komertsiiine pidpriemstvo «Maiakivskiyi tsentr pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy Biliaivskoho raionu Odeskoi oblasti»]. Retrieved from: <https://mayakivska-gromada.gov.ua/komunalne-nekomercijne-pidriemstvo-mayakivskij-centr-pervynnoi-medikosanitarnoi-dopomogi-bilyaivskogo-rajonu-odeskoi-oblasti-00-08-19-21-04-2021> [in Ukrainian]
 11. *A European-style outpatient clinic was opened in Mayakivska UTC* [V Maiakivskii OTH vidkryly ambulatoriiu yevropeiskoho zrazka], Syls hromad: vse pro detsentralizatsiiu v Odeskii oblasti. Retrieved from: <http://silahromad.com.ua/2018/12/27/v-mayakivskij-otg-vidkrili-ambulatoriyu-yevropejskogo-zrazka> [in Ukrainian]

УДК 338.021.8 (477)

Оксана Богданівна ПЕЛЕХ

*доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту,
Рівненський державний гуманітарний університет, Україна,
e-mail: peleho@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5657-6717>*

ПРІОРИТЕТНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Пелех, О. Б. *Пріоритетні засади структурного регулювання національної економіки України.* Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 33–45.

Анотація. У статті визначено засади структурного регулювання національної економіки в найближчій перспективі у формі реструктуризації. Досліджено завдання суб'єктів структурної політики на мікро-, макро- і мезорівнях. За результатами структурно-темпорального аналізу, проведеного у попередніх працях авторки, виділено чотири цільові напрями: загальні показники, секторально-галузевий розвиток і розвиток продуктивних сил, експорт-імпорт товарів і послуг, оплата праці та міжнародна трудова міграція. Сформовані цілі узагальнено у вигляді трьох домінант розвитку: націленість на економічне зростання, стабілізація структурно-просторового та часового розвитку, вирівнювання рівнів розвитку. Означено, що у найближчій та середньостроковій перспективі Україна повинна скористатися власними конкурентними перевагами і розвивати галузі, в яких має здобутки на внутрішньому і світовому ринках: сільське господарство та переробна промисловість, легка і меблева промисловість, інформаційні технології, виробництво і продаж зброї. Запропоновано розробити та реалізувати цільові комплексні програми, подібні до тих, які впроваджують з метою здійснення регіонального структурного розвитку спільноти в країнах – членах Європейського Союзу: загальнодержавні програми – «Інтелектуальний розвиток», «Інфраструктура та навколишнє середовище», підтримка регіонів, «Розвиток освіти знань»; низку регіональних програм – підтримка науково-дослідної діяльності, підприємництва, діяльності, пов'язаної з дорожньою та залізничною інфраструктурою, муніципальним управлінням, ревіталізацією, інфраструктурою охорони здоров'я та соціальними послугами тощо. Для реалізації програм та цілей запропоновано застосовувати інструменти «м'якого» та «жорсткого» впливу.

Ключові слова: структурна політика; реструктуризація; цілі структурної політики; структурні дисбаланси; цільові програми розвитку.

Оксана Богдановна ПЕЛЕХ

*доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента,
Ровенский государственный гуманитарный университет, Украина,
e-mail: peleho@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5657-6717>*

ПРІОРИТЕТНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Пелех, О. Б. *Приоритетные основы структурного регулирования национальной экономики Украины.* Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 33–45.

Аннотация. В статье определены принципы структурного регулирования национальной экономики на ближайшую перспективу в форме реструктуризации. Исследованы задачи субъектов структурной политики на микро-, макро- и мезоуровне. По результатам структурно-темпорального анализа, проведенного в предыдущих работах автора, выделено четыре целевых направления: общие показатели, секторально-отраслевое развитие и развитие производительных сил, экспорт-импорт товаров и услуг, оплата труда и международная трудовая миграция. Сформированные цели обобщены в виде трех доминант развития: нацеленность на экономический рост, стабилизация структурно-пространственного и временного развития, выравнивание уровней развития. Отмечено, что в ближайшей и среднесрочной перспективе Украина должна воспользоваться конкурентными преимуществами, которые она имеет, и прежде всего, развивать отрасли, в которых уже есть определенные достижения на внутреннем и мировом рынках – сельское хозяйство и перерабатывающая промышленность, легкая и мебельная промышленности, информационные технологии, производство и продажа оружия. Предложено разработать и реализовать целевые комплексные программы, подобные тем, которые внедряют в целях регионального структурного развития, страны – члены ЕС: общегосударственные программы – «Интеллектуальное развитие», «Инфраструктура и окружающая среда», поддержка регионов, «Развитие образования»; ряд региональных программ – поддержка научно-исследовательской деятельности, предпринимательства, деятельности, связанной с дорожной и железнодорожной инфраструктурой, муниципальным управлением, ревитализацией, инфраструктурой здравоохранения, социальными услугами. Для реализации программ и целей предложено применять инструменты «мягкого» и «жесткого» воздействия.

Ключевые слова: структурная политика; реструктуризация; цели структурной политики, структурные диспропорции; целевые программы развития.

Oksana PELEKH

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Management Department,
Rivne State Humanitarian University, Ukraine, e-mail: peleho@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5657-6717>

PRIORITY PRINCIPLES OF STRUCTURAL REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Pelekh, O. (2021). *Priority principles of structural regulation of the national economy of Ukraine*. [Prioritytetni zasady strukturnoho rehuliuвання natsionalnoi ekonomiky Ukrainy], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1, (76), pp. 33–45.

Abstract. The article defines the principles of structural regulation of the national economy in the near future in the form of restructuring. The tasks of structural policy actors at the micro-, macro- and meso- levels are considered. According to the results of structural and temporal analysis conducted in the previous works of the author, four target areas are identified: general indicators, sectoral development and development of productive forces, export-import of goods and services, wages and international labor migration. The formed goals are generalized in the form of three dominants of development: focus on economic growth, stabilization of structural, spatial and temporal development, equalization of levels of development. It was noted that in the short term and medium term, Ukraine should benefit from its competitive advantages and, above all, develop industries in which it already has some achievements and can successfully compete in the domestic and global markets. These are primarily agriculture and the processing industry, light and

furniture industries, information technology and the production and sale of weapons. It is proposed to develop and implement targeted comprehensive programs, similar to those implemented for regional structural development of the community in European Union (EU) member states: national programs, namely, «Intellectual Development», «Infrastructure and Environment», support of regions, «Development of knowledge education»; a number of regional programs – support for research, entrepreneurship, activities related to road and railway infrastructure, municipal government, revitalization, health care infrastructure and social services, etc. To implement programs and goals, it is proposed to use the tools of «soft» and «hard» influence.

Keywords: structural policy; restructuring; structural policy goals; structural imbalances; targeted development programs.

JEL classification: E020; O430; P410; R110; R500; R580

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.33-45](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.33-45)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вірний та всебічно обґрунтований вибір стратегії й політики економічного розвитку може стати потужним ресурсом модернізації національного господарства, виведення його на якісно новий рівень інноваційної й соціальної конкурентоспроможності. І навпаки, стратегічна помилка політичних еліт у визначенні напрямів і пріоритетів, насамперед структурних змін в економіці відповідно до потреб внутрішнього і світового ринків, може відкинути країну на узбіччя основних трендів суспільного прогресу XXI століття. У умовах сьогодення важливим стає і те, що не внутрішнє життя саме по собі, а його симбіоз із світогосподарськими регуляторами визначають піднесення або занепад економіки, масштаби злиднів або добробуту держави [1, с. 59]. Тому винятково важливим, вважаємо, є не просто визначити конкретні заходи політики структурних змін, але й розподіл ролей в її здійсненні та основні орієнтири.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Чимало досліджень на тематику політики структурних змін та структурного регулювання національної економіки опубліковано багатьма науковцями. Проблеми структурної політики розглядаються в працях таких закордонних дослідників, як Б. Вінярський (B. Winiarski), А. Карпінський (A. Karpiński), З. Міколаєвич (Z. Mikołajewicz), С. Єрмолаєв. Крім того, М. Зайдель дає означення структурної політики, спираючись на концепції урядів Західної Європи, Японії, Південної Кореї, Малайзії, Сінгапуру, Тайваню. У статті Є. Фукс і колективній монографії за редакцією А. Файферека (A. Fajferek) розглядаються поняття структурної політики у більш вузькому і теоретичному розумінні. Серед українських науковців, які досліджували та досліджують ці питання доцільно виділити С. Білу, С. Гонтю, С. Григор'єву, В. Ковальчука, Х. Ковтало, В. Луцкова, Т. Романову, О. Горняк, Ю. Пилипенка, Л. Гриневич, Б. Патона, О. Кавтиш, Ю. Чайку, В. Ковальчука та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питанню виокремлення пріоритетних засад структурного регулювання національної економіки України на мікро-, макро- та мезорівнях на сучасному етапі достатньої уваги не приділялося. Наявні публікації, зазвичай, стосуються теоретичного осмислення проблеми структурної політики. Крім того, варто підкреслити відсутність прив'язки у працях українських та іноземних науковців структурної

політики до структурних дисбалансів і диспропорцій на загальнонаціональному і регіональному рівнях, що ми намагалися зробити у нашому дослідженні. Доцільно звернути увагу, що структурні дисбаланси та диспропорції були виявлені авторами на основі власної методики, про що ми згадували у попередніх працях.

Постановка завдання. Метою дослідження є формування пріоритетних основ структурної політики України на сучасному етапі виходячи з існуючих структурних дисбалансів та диспропорцій. Розкриттю мети сприяє вирішення наступних завдань: запропонувати схему структурної взаємодії в рамках структурної політики України; виокремити цілі сучасного етапу структурної політики України, пов'язані з усуненням структурних диспропорцій та розробити пропозицій щодо цільових програм розвитку та інструментальних засобів для використання в процесі реалізації структурної політики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурна політика означається як сукупність цілеспрямованих/усвідомлених дій, спрямованих на формування умов й активізацію чинників економічного зростання. Більше того, «структурна політика не може розглядатися поза контекстом зростання економіки як основної мети її сучасного функціонування» [2, с. 87]. Саме звідси О. Сухарев робить висновок, що ліквідація зазначеного недоліку можлива за відповідної постановки структурних завдань розвитку економіки, і саме звідси робить висновок, що «вони повинні зводитися не тільки до створення певного бізнес-середовища, конкурентного чи будь-якого іншого клімату, зняття адміністративних бар'єрів, підтримки окремих форм бізнесу, формування стимулів або нарощування підприємницької ініціативи, раціональних витрат бізнесу, приватизації, а до діагностики і відтак цілеспрямованої зміни параметрів структурної динаміки» [2, с. 87]. На жаль, «нинішня структурна політика більше тяжіє до перерозподілу. Однак в сучасних умовах структурна політика неминуче все менше пов'язана з перерозподілом існуючих доходів і все більше – зі створенням умов для формування нових джерел таких доходів» [3, с. 31]. Так говорять російські дослідники про російську економіку, але, вважаємо, ці висновки цілком справедливі й щодо економіки України.

У контексті цього дослідження наведені міркування так чи інакше наголошують на необхідності формувати та реалізовувати більш сучасний варіант активної структурної політики, який експерти називають реструктуризацією. М. Зейдель акцентує [4, с. 368], що процеси реструктуризації – це структурні зміни, які: мають свідомий характер; реалізуються згідно з конкретною програмою; здійснюються з використанням механізмів і економічних заходів, які гарантують запрограмований результат. У рамках втілення реструктуризаційної стратегії розрізняють, залежно від рівня прийняття рішення, три види діяльності.

Перша – це мікроструктурна (або внутрішня) реструктуризація, яка здійснюється на рівні суб'єктів, що здійснюють безпосередньо економічну діяльність. Ці суб'єкти діють відповідно до статуту у рамках чинного законодавства, використовуючи відповідні методи управління, налагоджують потрібні зв'язки із зовнішнім середовищем і здійснюють необхідні зміни якості й асортименту продукції/послуг, технологій виробництва тощо. Такі дії називають мікроструктурною або внутрішньою реструктуризацією.

Другий вид діяльності є макроструктурною реструктуризацією, яка відбувається на найвищому рівні – країни. Вона визначає процеси, в яких держава та інші зовнішні структури активно використовують різні інструменти для

активізації розвитку конкретних економічних сфер за рахунок інших, прагнучи в такий спосіб поліпшити загальні результати господарювання на рівні країни. Зазвичай ці процеси супроводжуються змінами в перерозподілі коштів, виділених на розвиток тих видів економічної діяльності, секторів і галузей, зазвичай, традиційних, які занепадають і є неефективними, на користь тих, що можуть стати прогресивними. Більш конкретно, завдання влади зводяться до:

- обмеження виробництва та зайнятості у галузях економіки із застарілою технологією;
- підвищення рівня зайнятості та ефективності у галузях, що використовують сучасні технології;
- переміщення доступних грошових ресурсів для підтримки процесу структурних змін;
- розвиток галузей з високим ступенем використання сучасних технологій задля підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках і сприяння експорту відповідної продукції на зовнішні ринки;
- здійснення відповідної трансформації власності з метою кращого управління нею.

Третій вид діяльності – це мезоструктурування, яке стосується структурних змін, що відбуваються на рівні регіону – області, району, промислового комплексу тощо. Тут формується потенціал економічної трансформації конкретних територіальних одиниць і здійснюється перебудова регіонів. Часто ці механізми тісно пов'язані з інноваційними процесами. Зауважимо, що при всьому цьому повинно мати місце домінування ринкових механізмів як основного регулятора економічних процесів, тоді як держава, спираючись на ринкові закони, здійснює свою діяльність, реалізуючи в такий спосіб свою активну роль в економіці у рамках ринкової доктрини.

Отже, у рамках структурної політики України суб'єкти господарювання повинні займатися вирішенням комерційних, виробничих та інвестиційних проблем, тоді як влада – підтримкою структурних змін в національній економіці. Органи влади повинні забезпечити відповідний конкурентний клімат, який мотивує суб'єкти господарювання виявляти ініціативу, нести економічні ризики, започатковувати супутні підтримувальні та прискорювальні поточні та структурні процеси. Також у нинішній час з'явився новий вимір структурної політики держави – зовнішній. Він є наслідком глобалізації виробництва та міжнародної торгівлі, збільшення взаємозв'язку між окремими сегментами світової економіки, а також об'єднання країн у різні типи міжнародних організацій та економічних груп.

Такими, вважаємо, мають бути основні дії, які здійснюють суб'єкти активної структурної політики України на нинішньому етапі.

Узагальнена модель формування та реалізації структурної політики, побудована нами і адаптована для умов України, представлена на рис. 1.

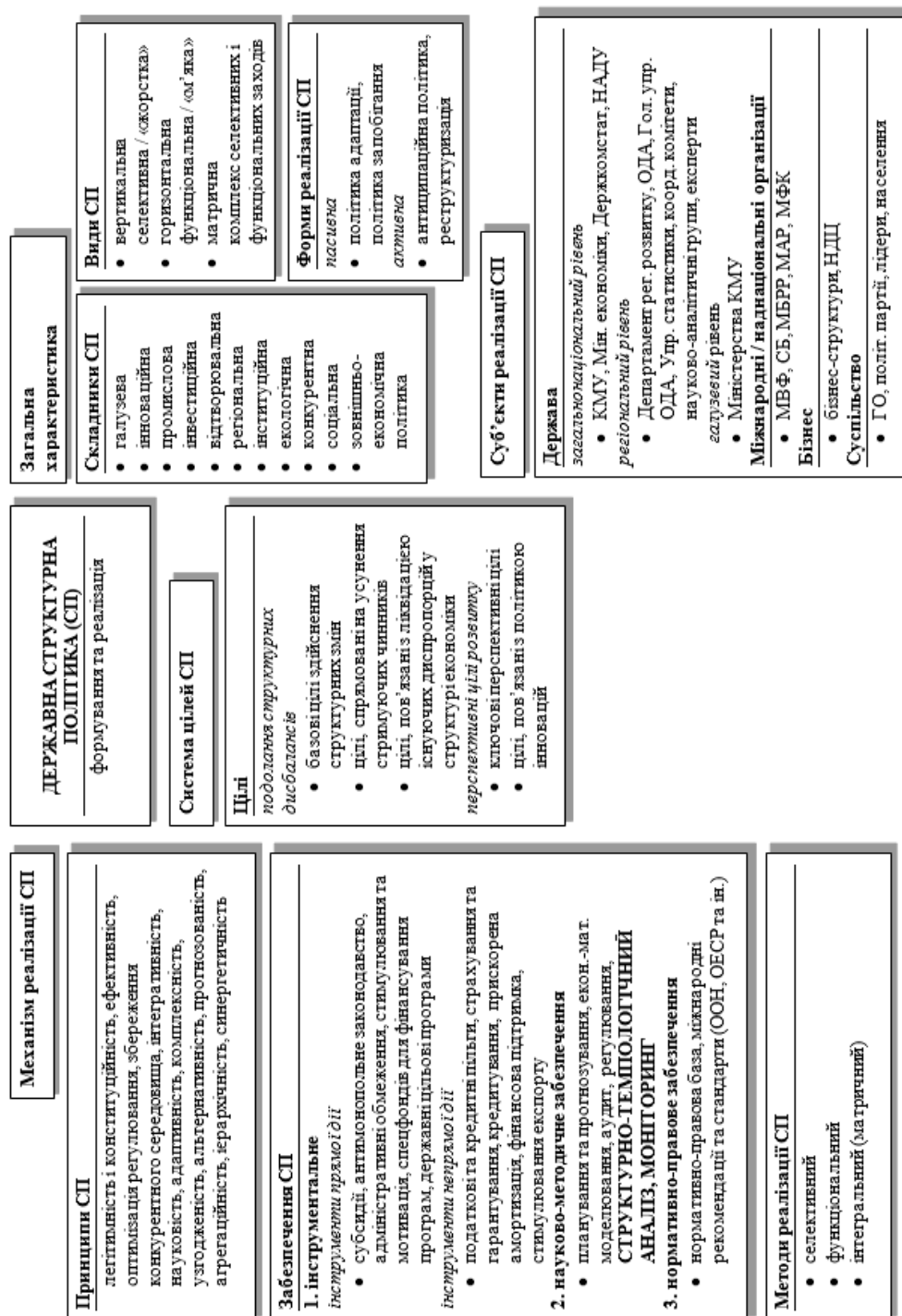

Рис. 1. Модель формування та реалізації структурної політики
Джерело: складено автором

Основою для конкретизації цілей, пов'язаних, насамперед, з ліквідацією існуючих диспропорцій у структурі економіки на загальнонаціональному і регіональному рівнях, послужив структурно-темпологічний аналіз, проведений нами у попередніх працях [5; 6; 7; 8; 9]. У результаті узагальнення вдалося виділити чотири цільові напрями: загальні показники, секторально-галузевий розвиток і розвиток виробництва, експорт-імпорт товарів і послуг, оплата праці і міжнародна трудова міграція.

У напрямі загальних показників, а саме ВВП, структури рахунку товарів та послуг основними цілями щодо економічного розвитку та подолання диспропорцій є:

- підвищити темпи зростання реального ВВП (до рівня розвинених країн світу);
- стабілізувати та збільшити частку нагромадження основного капіталу в структурі економіки (нагромадження має відповідати потребам економічного розширення, технологічного розвитку, модернізації економіки);
- зменшити частку проміжного споживання у структурі використання ресурсів рахунку товарів і послуг;
- стабілізувати і знизити частку кінцевих споживчих витрат у структурі використання ресурсів рахунку товарів і послуг;
- забезпечити випереджаючі темпи зростання виробництва і підвищення інвестиційного попиту над зростанням споживчого попиту;
- зробити стабільною частку зміни запасів оборотних коштів у структурі використання ресурсів рахунку товарів і послуг;
- знизити рівень податків (принаймні до рівня попередніх років).

У напрямі секторально-галузевого розвитку і розвитку виробництва варто:

- забезпечити постіндустріальну траєкторію секторального розвитку економіки: прискорені темпи зростання третинного сектора (послуг), неспадні темпи промислового розвитку;
- у рамках третинного сектора забезпечити прискорені темпи конкурентних на зовнішньому ринку послуг (інформаційні послуги, професійні бізнесові послуги, консалтингові);
- у рамках вторинного сектора здійснити структурний маневр в бік підвищення частки галузей, що виробляють продукцію з високим ступенем переробки, високотехнологічну та інноваційну продукцію;
- у рамках всіх секторів забезпечити створення високопродуктивних робочих місць;
- наростити і збільшити частку виробництва товарів і послуг (для забезпечення більшості внутрішніх потреб за рахунок власного виробництва);
- забезпечити здійснення модернізації виробництва, його технічного і технологічного переоснащення, зниження ресурсоемності задля зростання конкурентоспроможності власного виробництва;
- забезпечити прискорені темпи зростання соціально-орієнтованих видів економічної діяльності і сучасних високорентабельні види діяльності, які є індикаторами постіндустріального розвитку та креативної економіки (сфера інформації та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, професійна, наукова та технічна діяльність, операції з нерухомим майном, мистецтво, спорт, розваги, відпочинок);

- забезпечити переважаючі темпи розвитку переробної промисловості й агропромислового сектора над темпами зростання оптової та роздрібно торгівлі.

Експорт-імпорт товарів і послуг варто скерувати на:

- забезпечення зростання частки експорту товарів і послуг у структурі використання ресурсів рахунку товарів і послуг;

- забезпечення позитивне торговельне сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами;

- зміну структури експорту: переважання технологічної продукції, зменшення частки сировини та низькотехнологічної продукції з високою доданою вартістю, здатної конкурувати на світових ринках не тільки за ціною, але й асортиментом і якістю;

- збільшення частки експорту та імпорту послуг порівняно з часткою сировинних товарів, перетворення комп'ютерних, комунікаційних та інших послуг на провідний сектор розвитку експорту послуг.

Цілі, пов'язані з оплатою праці і міграцією:

- вжиття негайних заходів для зміни політики у сфері оплати праці для усунення необґрунтоване зростання частки оплати праці в структурі ВВП та забезпечення наближення до структурного співвідношення між оплатою праці та іншими доходами в структурі ВВП;

- зростання заробітної плати повинно забезпечуватися насамперед зростанням продуктивності праці, бути результатом структурних змін і технології виробництва, зниження його матеріалоемності, виробництва наукоємних товарів та послуг;

- структурна політика у регіонах має бути спрямована на підвищення продуктивності, узгодження галузевих і територіальних пріоритетів розвитку, технічне переозброєння промисловості, підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації робочої сили;

- у розвитку регіонів, а також галузевого розвитку постає проблема пріоритетів і перспектив розвитку з урахуванням їхнього ресурсного потенціалу, використання потенціалу міжрегіональної та міжнародної співпраці; важливим є формування ефективних механізмів перетікання капіталів і людських ресурсів від менш до більш «привабливих» видів економічної діяльності;

- знизити рівень трудової еміграції населення, а щодо переказів від мігрантів, які надходять з-за кордону, розробити національну програму добровільного залучення цих коштів у розвиток національної економіки на противагу винятково кінцевого споживання домогосподарств.

Зазначені цілі визначають загальне спрямування структурних змін у найближчій і середньостроковій перспективі. Однак навіть тут потрібно задати часові та інвестиційні пріоритети та конкретизувати їх, що потребує більш детального структурного аналізу на нижчих рівнях.

Наші пропозиції базуються на тому, що Україна повинна скористатися тими конкурентними перевагами, які вона має, і, насамперед, розвивати ті сфери та галузі, в яких вона вже має певні здобутки і може успішно й без особливих труднощів конкурувати як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

Насамперед, йдеться про сільське господарство та переробну промисловість, яка пов'язаним з ним. Попит на продукти сільського господарства завжди буде, а в Україні є всі умови для успішного його ведення – належні погодні умови,

відповідні ґрунти і традиції землеробства, які склалися історично. Сьогодні Україна посідає в світі третє після США та ЄС за експортом зерна, частка її світового експорту постійно перевищує 10%, є перспектива вийти на другу сходинку. Те саме стосується виробництва і експорту продуктів харчування, які мають високий рівень доданої вартості. Це при тому, що якість продукції не поступається європейській, тоді як ціна – значно нижча.

Останніми роками Україна збільшила експорт продукції в Африку, Азію, ЄС. На цих ринках має попит традиційна для нас продукція: пшениця, кукурудза, ячмінь, борошно, соняшникова і соєва олія, мед, відходи харчової промисловості, насіння олійних культур, м'ясна продукція, сири і йогурти, овочі та продукти їхньої переробки, кондитерські вироби, вода, вино, тютюн тощо. Український агропромисловий комплекс активно посуває з ринку російських виробників, що стало особливо відчутним після анексії Росією Криму та від початку війни на Донбасі. Значною мірою це пов'язано з переходом України на європейські та світові стандарти й якість продукції.

Привабливими і перспективними для інвестування є такі напрями агропромислового сектора, як розвиток малого та середнього фермерства, насінництво і селекція, виробництва біопалива, будівництво та модернізація зрошувальних систем, розвиток інфраструктури сільського господарства, зокрема річкова логістика і судноплавство, лізинг сільськогосподарської техніки. Ці напрями безпосередньо стимулюються розвитком сільського господарства, а також проблемами, пов'язаними з його розвитком і нарощуванням обсягів виробництва – застаріла транспортна, виробнича і обслуговуюча інфраструктура, неефективне використання земель, повільні впровадження новітніх технологій і модернізація виробництв, недовіра до українського виробника. Загалом Україні треба подолати агросировинну спеціалізацію і спрямувати значні інвестиції в технічний і технологічний розвиток агропромислового комплексу.

Ще однією пріоритетною галуззю для України є легка промисловість. Чимало підприємств легкої промисловості – виробників світових брендів мають українську прописку, і перспектива їхнього експорту – європейські та азійські ринки.

Це стосується й меблевої промисловості, яка також має в Україні глибоке історичне коріння і добрі традиції виробництва. Важливим завданням є реально заборонити вивезення за кордон лісу-кругляку і налагодити виробництво високорентабельної готової продукції, на яку є сталий і значний попит у західних країн.

Не варто забувати, що Україна має значний потенціал у інформаційних технологіях. Враховуючи існуючі тенденції структурного розвитку і високий науковий і освітній потенціал країни, ІТ-технології вже в найближчій перспективі випередять машинобудівну галузь. Тут також потрібні інвестиції для створення в Україні відповідного мікроклімату і умов для праці вдома.

Ще один напрям структурного розвитку – виробництво та продаж зброї. Тут Україна вже сьогодні демонструє своє лідерство на світовому ринку. Війна на Сході стимулювала розвиток української машинобудівної та військової промисловості, а іноземні інвестиції дали змогу Україні модернізувати випуск і стати одним з лідерів щодо продажу сучасної зброї і військової техніки – літаків, бронетранспортерів, танків, ракетних комплексів, кораблів на повітряній подушці. Крім того, країна є виробником гвинтокрилів, турбін, трамваїв, вагонів, авіаційної та космічної техніки. Поки що більша частина цієї продукції виробляється для

власних потреб, однак з насиченням ринку є можливість і попит на зовнішніх ринках на ці види продукції.

Таким чином, навіть в рамках традиційних сфер і галузей промисловості в Україні є чітко визначена перспектива та можливість розвивати власну високотехнологічну інноваційну індустрію і сферу послуг.

Сконцентровано перелічені цілі можна виразити у вигляді трьох домінант економічного розвитку: чітка націленість на економічне зростання, стабілізація структурно-просторового та часового розвитку, а також вирівнювання рівнів розвитку. Можна зауважити, що таке узагальнення є ідентичним до цілей сталого регіонального розвитку ЄС [10]. Перша ціль (економічне зростання) у політиці ЄС тлумачиться як основна мети економічної політики – економічний добробут. Друга мета (стабілізація) у політиці ЄС є поняттям динамічним і включає заходи, спрямовані на зменшення довгострокових і середньострокових дисбалансів в економіці окремих регіонів/країн. Тут чинник «праця» є одним із пріоритетів (одна з відправних точок) досягнення цілі, а «капітал» розглядається як інструментальний чинник (засіб). Зазначимо, що «стабілізація» є поняттям динамічним – фактично це обмеження дисбалансу (відхилення від цілі) протягом певного часу. Результатом цих заходів є підвищення рівня розвитку, а також економічного та соціального забезпечення, що є ще однією метою загальної економічної політики об'єднання. Третя мета регіональної структурної політики ЄС (вирівнювання рівня розвитку) ЄС впливає з припущень загальної економічної політики і має за своє джерело постулат рівності.

Згадана аналогія нашоухує на думку про те, що для України цілком доречним може бути розробка та реалізація цільових програм, подібних до тих, які впроваджують з метою здійснення регіонального структурного розвитку спільноти в країнах-членах ЄС. Наприклад, програми структурного розвитку Польщі на 2014–2020 рр. [11; 12, с. 14–15] після відповідної адаптації цілком підходять для України:

- загальнодержавна програма «Інтелектуальний розвиток» – зосереджує увагу на підтримці науково-дослідної та дослідницької діяльності; фінансування охоплює впровадження результатів науково-дослідних робіт та інвестицій в інфраструктуру НДДКР на підприємствах та наукових підрозділах;

- загальнодержавна програма «Інфраструктура та навколишнє середовище» передбачає виділення коштів на будівництво транспортної, водопровідної та каналізаційної інфраструктури та управління відходами; акцент робиться на обмеженні негативного впливу економічної діяльності на навколишнє середовище та енергетику з поновлюваних джерел;

- загальнодержавна програма підтримки окремих регіонів – адресована на розвиток малого та середнього підприємництва;

- загальнодержавна програма «Розвиток освіти знань» – спрямовує кошти на підтримку органів державної влади та місцевого самоврядування за рахунок впровадження системних (позаконкурсних) проектів;

- регіональні програми – охоплюють широкий спектр втручань, починаючи з підтримки науково-дослідної діяльності, підприємництва, діяльності, пов'язаної з дорожньою та залізничною інфраструктурою, муніципальним управлінням, ревіталізацією, інфраструктурою охорони здоров'я та соціальними послугами, і

завершуючи аспектами, пов'язаними з боротьбою із соціальним відчуженням, підвищенням професійної кваліфікації працівників або розвитком системи освіти.

Важливим аспектом структурної політики є інструментальні засоби, які мають застосовуватися в процесі її реалізації. Йдеться про вибір засобів, ефективність їхнього використання, здатність впливати на структурні пропорції, можливість врахування динамічної структури економічних процесів.

Загалом можна говорити про необхідність застосування двох груп інструментів, про які згадувалося вище. Отже, вважаємо, що першу групу мають складати інструменти «м'якого» впливу:

- консультування та інформаційна політика, які мають стимулюючий або попереджувальний характер.

- інфраструктурна політика, завдяки якій підвищується діяльності загалом; інфраструктура може бути матеріальною, інституційною, соціальною тощо; вона не лише підвищує продуктивність діяльності, але й служить основою розвитку;

- засоби та методи стимулювання; вони враховують тарифні та податкові інструменти, субсидії, допомоги, пільги тощо;

Друга група – це інструменти «жорсткої» дії. Переважно це заборони та дозволи. Експерти зауважують, що останні на практиці мають більш сильну та парадоксально більш обмежувальну дію, ніж перші, оскільки ефективно обмежують конкретні види діяльності. Конкретний вибір інструментів визначає суб'єкт управління, вибір залежить від уподобань суб'єкта управління, його можливостей, поточної ситуації тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. В умовах українських реалій необхідно формувати та реалізовувати сучасний варіант активної структурної політики у формі реструктуризації. У рамках втілення реструктуризаційної стратегії, залежно від рівня прийняття рішення, розрізняють три види реструктуризації: мікроструктурна (або внутрішня), макроструктурна та мезоструктурна. На кожному рівні формуються свої суб'єкти та завдання політики.

Цілі сучасного етапу структурної політики України, пов'язані з усуненням структурних диспропорцій. За результатами структурно-темпорального аналізу виділено чотири цільові напрями: загальні показники, секторально-галузевий розвиток і розвиток виробництва, експорт-імпорт товарів і послуг, оплата праці і міжнародна трудова міграція. Сформовані цілі узагальнено у вигляді трьох доміант розвитку: націленість на економічне зростання, стабілізація структурно-просторового та часового розвитку, вирівнювання рівнів розвитку. У найближчій і середньостроковій перспективі Україна повинна скористатися конкурентними перевагами, які є, і розвивати галузі, в яких вже має певні здобутки, і може успішно конкурувати на внутрішньому і світовому ринку. Йдеться про сільське господарство та переробну промисловість, легку і меблеву промисловість, інформаційні технології та виробництво і продаж зброї.

Для України цілком доречним може бути розробка та реалізація цільових програм, подібних до тих, які впроваджують з метою здійснення регіонального структурного розвитку спільноти в країнах-членах ЄС: «Інтелектуальний розвиток»; «Інфраструктура та навколишнє середовище»; загальнодержавна програма підтримки регіонів; «Розвиток освіти знань»; низка регіональних програм. Такі цільові програми можуть стати формою реалізації державної структурної політики України. Для реалізації програм та цілей варто

застосовувати інструменти «м'якого» та «жорсткого» впливу.

Перспективи подальших досліджень розглянутої проблеми, полягають у поглибленні розуміння структурного регулювання економіки, розробці цільових програм розвитку економіки України на національному та регіональному рівнях виходячи із запропонованих програм країн-членів ЄС.

Література

1. Бодров В. Г. *Стратегічні пріоритети економічних та інституціональних перетворень в контексті Євроатлантичного вибору України*. Європейський вектор економічного розвитку. Дніпропетровськ : ДУЕП, 2005. С. 58–66.
2. Сухарев О. С. *Структурная политика : к новой инвестиционной модели экономического роста*. Финансы : теория и практика. 2019. № 23 (2). С. 84–104.
3. Симачев Ю., Акиндинова Н., Яковлев А. *Структурная политика в России : новые условия и возможная повестка*. Москва : Высшая школа экономики, 2018. 32 с.
4. Zajdel M. *Istota i zakres polityki strukturalnej*. Polityka Gospodarcza. 2001–2002. Nr. 5–6. S. 362–371.
5. Пелех О. Б. *Структурні зрушення в економіці України (2000–2017 рр.)*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21. Ч. 2. С. 61–67.
6. Пелех О. Б. *Структурні зміни ВВП України з позиції зайнятості за видами економічної діяльності*. Інфраструктура ринку. 2018. № 25. С. 128–134. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/25-2018> (дата звернення: 26.12.2020).
7. Пелех О. Б., Юськів Б. М. *Грошові перекази мігрантів у структурі валового внутрішнього продукту України*. Інвестиції : практика та досвід. 2018. № 22. С. 10–18.
8. Пелех О. Б. *Динаміка макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту України*. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6657>. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.54 (дата звернення: 22.12.2020).
9. Пелех О. Б. *Аналіз структурних змін в економіці : пропозиція і використання ресурсів у зведених національних рахунках України та Польщі*. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7436> (дата звернення: 12.12.2020).
10. *Communication from the Commission Europe 2020 : A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. 3.3.2010 COM (2010) 2020 final. European Commission. Brussels. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (access date: 28.12.2020).
11. *Dokument roboczy służb Komisji Sprawozdanie krajowe – Polska 2018 r. SWD (2018) 219 final*. Towarzyszący dokumentowi : Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego banku Centralnego i Eurogrupy Europejski semestr 2018 r. : Ocena postępów w zakresie reform strukturalnych, zapobiegania zakłóceniom równowagi makroekonomicznej i ich korygowania oraz wyniki szczegółowych ocen sytuacji na mocy rozporządzenia (UE), nr. 1176/2011. COM(2018) 120 final. Bruksela, dnia 7.3.2018 r. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-report-poland-pl.pdf> (data dostępu: 28.12.2020).
12. Borek K. *Znaczenie polityki spójności w zmniejszaniu różnic rozwojowych i strukturalnych między krajami Unii Europejskiej*. Kraków : Uniwersytet ekonomiczny w Krakowie, 2015. 30 s.

References

1. Bodrov, V. H. (2005). *Strategic priorities of economic and institutional transformations in the context of Ukraine's Euro-Atlantic choice* [Stratehichni priorytety ekonomichnykh ta instytutsionalnykh peretvoren v konteksti Yevroatlantychnoho vyboru Ukrainy], Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku, DUEP, Dnipropetrovsk, s. 58–66 [in Ukrainian]

2. Sukharev, O. S. (2019). *Structural policy: towards a new investment model of economic growth* [Strukturnaya politika: k novoy investitsionnoy modeli ekonomicheskogo rosta], Finansy: teoriya i praktika, No. 23 (2), s. 84–104 [in Russian]
3. Simachev, Yu., Akindinova, N., Yakovlev, A. (2018). *Structural policy in Russia: new conditions and possible agenda* [Strukturnaya politika v Rossii: novye usloviya i vozmozhnaya povestka], Vysshaya shkola ekonomiki, Moskva, 32 s. [in Russian]
4. Zajdel, M. (2002). *Istota i zakres polityki strukturalnej*. Polityka Gospodarcza, Nr. 5–6, s. 362–371.
5. Pelekh, O. B. (2018). *Structural shifts in the Ukrainian economy (2000–2017)* [Strukturni zrushennia v ekonomitsi Ukrainy (2000–2017 rr.)], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, Vyp. 21, Ch. 2, s. 61–67 [in Ukrainian]
6. Pelekh, O. B. (2018). *Ukrainian GDP structural changes in terms of employment upon the types of economic activity* [Strukturni zminy VVP Ukrainy z pozytsii zainiatosti za vydamy ekonomichnoi diialnosti], Infrastruktura rynku, No. 25, s. 128–134. Retrieved from: <http://www.market-infr.od.ua/uk/25-2018> [in Ukrainian]
7. Pelekh, O. B., Yuskiv, B. M. (2018). *Migrants' money transfers as an element of the Ukrainian GDP structure* [Hroshovi perekazy mihrantiv u strukturi valovoho vnutrishnoho produktu Ukrainy], Investytsii: praktyka ta dosvid, No. 22, s. 10–18 [in Ukrainian]
8. Pelekh, O. B. (2018). *Microeconomic changes dynamics in the Ukrainian GDP structure* [Dynamika makroekonomichnykh zmin u strukturi valovoho vnutrishnoho produktu Ukrainy], Efektyvna ekonomika, No. 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6657>. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.54 [in Ukrainian]
9. Pelekh, O. B. (2019). *Analysis of structural changes in the economy: proposal and use of resources in consolidated accounts of Ukraine and Poland* [Analiz strukturnykh zmin v ekonomitsi: propozytsiia i vykorystannia resursiv u zvedenykh natsionalnykh rakhunkakh Ukrainy ta Polshchi], Efektyvna ekonomika, No. 11. Retrieved from: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7436 [in Ukrainian]
10. *Communication from the Commission Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. 3.3.2010 COM(2010) 2020 final. European Commission. Brussels. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.
11. *Dokument roboczy służb Komisji Sprawozdanie krajowe – Polska 2018 r. SWD (2018) 219 final*. Towarzyszący dokumentowi: Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego banku Centralnego i Eurogrupy Europejski semestr 2018 r.: Ocena postępów w zakresie reform strukturalnych, zapobiegania zakłóceniom równowagi makroekonomicznej i ich korygowania oraz wyniki szczegółowych ocen sytuacji na mocy rozporządzenia (UE), nr. 1176/2011. COM(2018) 120 final. Bruksela, dnia 7.3.2018 r. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-report-poland-pl.pdf>.
12. Borek, K. (2015). *Znaczenie polityki spójności w zmniejszaniu różnic rozwojowych i strukturalnych między krajami Unii Europejskiej*, Uniwersytet ekonomiczny w Krakowie, Kraków, 30 s.

***РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА***

УДК 332.1338.4

Володимир Васильович РОССОХА

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Україна,
e-mail: Rossokha@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Світлана Георгіївна ЧЕРЕМІСІНА

доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
Україна, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

**АГРОПРОМИСЛОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ:
РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Россоха, В. В., Черемісіна, С. Г. *Агропромисловий потенціал регіону : реалії, проблеми та перспективи розвитку*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 47–61.

Анотація. У статті проведено ретроспективний аналіз сучасного стану агропромислового потенціалу АР Крим. Обґрунтовано перспективи розвитку аграрної економіки регіону на основі виявлених структурних трансформацій. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний – для формулювання висновків; порівняльного аналізу – при зіставленні показників та виявленні тенденцій їх зміни; табличний – для наочного відображення отриманих результатів дослідження; статистичний – при проведенні аналізу стану аграрної економіки Криму та її потенціалу; монографічний – при деталізації сучасного стану та проблем функціонування сільського господарства регіону; графічний – для ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ. Виявлено тенденції значного зниження частки агропромислового виробництва в сукупному валовому регіональному продукті Криму та частки зайнятих працівників. Встановлено основні трансформаційні диспропорції у функціонуванні аграрної економіки, що включають: масштабне скорочення площ та обсягів виробництва вологозалежних культур; згорання галузей кормовиробництва та рисівництва; стійкі тенденції низької урожайності сільськогосподарських культур та скорочення поголів'я тварин. Означені чинники зумовили зменшення обсягів виробництва продукції харчової промисловості регіону. Проблемним питанням визначено загострення ситуації з водопостачанням та водокористуванням на півострові внаслідок чого відбулося десятикратне скорочення площі зрошувальних земель. Систематизовано чинники деструктивного впливу на ефективність функціонування аграрної економіки Криму. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти дослідження проблем водогосподарського комплексу Республіки Крим та розроблення критеріальної системи ефективного функціонування аграрного виробництва регіону. Окреслені підходи та результати дослідження можуть бути використані органами державного управління при організації системи моніторингу та аналізу соціально-економічного стану агропромислового виробництва АР Крим.

Ключові слова: аграрна економіка; аграрний потенціал; виробництво; ефективність; проблеми розвитку.

Владимир Васильевич РОССОХА

доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Украина,
e-mail: Rossokha@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Светлана Георгиевна ЧЕРЕМИСИНА

доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»,
Украина, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

**АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА:
РЕАЛИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Россоха, В. В., Черемисина, С. Г. *Агропромышленный потенциал региона : реалии, проблемы и перспективы развития.* Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 47–61.

Аннотация. В статье проведен ретроспективный анализ современного состояния агропромышленного потенциала АР Крым. Обоснованы перспективы развития аграрной экономики региона на основе выявленных структурных трансформаций. В процессе исследования использованы такие методы: абстрактно-логический – для формулировки выводов; сравнительного анализа – для сопоставления показателей и установления тенденций их изменения; табличный – для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический – при проведении анализе состояния аграрной экономики Крыма и ее потенциала; монографический – при детализации современного состояния и проблем функционирования сельского хозяйства региона; графический – для иллюстрации тенденций исследуемых экономических явлений. Выявлена тенденция значительного снижения доли агропромышленного производства в совокупном валовом региональном продукте Крыма и доли занятых работников. Установлено, что основными трансформационными диспропорциями в практике функционирования аграрной экономики являются: масштабное сокращение площадей и объемов производства влагозависимых культур, сворачивание отраслей кормопроизводства и рисоводства, устойчивая тенденция низкой урожайности сельскохозяйственных культур и сокращение поголовья животных. Указанные факторы обусловили снижение объемов производства продукции пищевой промышленности региона. Проблемным вопросом определено обострение ситуации с водоснабжением и водопользованием на полуострове, в результате чего произошло десятикратное сокращение площади орошаемых земель. Систематизированы факторы, деструктивно влияющие на эффективность функционирования аграрной экономики Крыма. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты исследования проблем водохозяйственного комплекса Республики Крым и разработки критериальной системы эффективного функционирования аграрного производства региона. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы органами государственного управления при организации системы мониторинга и анализа социально-экономического состояния агропромышленного производства АР Крым.

Ключевые слова: аграрная экономика; аграрный потенциал; промышленность; эффективность; проблемы развития.

Volodymyr ROSSOKHA

Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, National Research Center
«Institute of Agrarian Economics», Ukraine, e-mail: Rossokha@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Svitlana CHEREMISINA

Doctor of Economics, Associate Professor, leading researcher, National Research Center
«Institute of Agrarian Economics», Ukraine, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

**AGROINDUSTRIAL POTENTIAL OF THE REGION: REALITIES,
PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Rossokha, V., Cheremisina, S. (2021). *Agroindustrial potential of the region: realities, problems and development prospects* [Ahropromyslovyyi potentsial rehionu: realii, problemy ta perspektyvy rozvytku], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 47–61.

Abstract. The article provides a retrospective analysis of the current state of the agro-industrial potential of the Autonomous Republic of Crimea. Prospects for development of the region's agrarian economy are substantiated on the basis of identified structural transformations. In the process of research, the following methods were used: abstract-logical – to formulate conclusions; comparative analysis – to compare indicators and identify trends in their change; tabular – for a visual representation of the obtained research results; statistical – when analyzing the state of the agricultural economy of Crimea and its potential; monographic – detailing the current state and problems of the functioning of agriculture in the region; graphic – to illustrate the trends of the studied economic phenomena. The tendency of a significant decrease in the share of the agro-industrial complex in the aggregate gross regional product of Crimea and share of employed workers is revealed. It is proved that the main transformational imbalances in the practice of the agricultural economy functioning are: a large-scale reduction in the areas and volumes of production of moisture-dependent crops, the destruction of forage and rice industries, a steady trend of low crop yields and reduced livestock of animals. These factors led to a decrease in the production of food products in the region. The problematic issue is the aggravation of the situation with water supply and water use on the peninsula, as a result of which there was a tenfold reduction in the area of irrigated land. The factors that have a destructive effect on the efficiency of the functioning of the agricultural economy of Crimea are systematized. The methodological and practical aspects of the study of the water management complex problems of the Republic of Crimea and the development of criteria system for effective functioning of the region's agricultural production have received further development. These approaches and research results can be used by governmental authorities for organizing of monitoring and analysis system of socio-economic state of agricultural production in the Autonomous Republic of Crimea.

Keywords: agrarian economy; agrarian potential; production; efficiency; development problems.

JEL classification: Q100; Q120; Q180

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.47-61](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.47-61)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною метою функціонування агропромислового виробництва є надійне забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості сировиною, насичення споживчого ринку

товарами і послугами, збалансування попиту і пропозиції. Трансформація суспільних відносин викликає глибокі й масштабні зміни як економічної системи загалом, так і всіх її структурних елементів зокрема. Формування збалансованого аграрного ринку на основі агропромислового потенціалу та ефективного розвитку економічного механізму його функціонування залишається визначальною проблемою агропромислового комплексу АР Крим на сучасному етапі.

Після подій 2014 року сільське господарство кримського регіону стало депресивним сегментом економіки. Знизилося виробництво всіх видів сільськогосподарських культур, згорнули свою діяльність селекційні центри і кримські аграрії змушені імпортувати саджанці плодкових культур, які часто гинуть із-за непристосованості до місцевих кліматичних умов. Ситуація у тваринництві теж невтішна. Виробництво молока скоротилося у 2 рази, м'яса і яєць – майже в 1,5 рази. Сільське господарство стало більш примітивним, набуло присадибного значення. Його частка в економіці регіону продовжує знижуватися зі зростанням позицій торгівлі та сфери послуг.

Водночас здійснюється масштабна структурна перебудова агропромислового комплексу республіки. Якщо раніше в Криму основними сільськогосподарськими культурами були вологозалежні зернові, то відтепер регіон акцентує увагу на крапельному зрошенні, виробництві баштанних, кормових та ефіроолійних культур. Наявні проблеми значною мірою можуть бути розв'язані шляхом вдосконалення інструментів і методів регулювання економіки на основі наукових підходів до фінансово-кредитного, інформаційно-консультаційного і кадрового напрямів агропромислового розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем і перспектив розвитку агропромислового комплексу кримського регіону присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, тенденції та проблеми розвитку аграрних підприємств Криму стали об'єктом дослідження Д. В. Нехайчука [1], П. М. Майданевич [2], Г. М. Чернечової [3]. Сучасний стан функціонування та перспективи розвитку регіонального АПК вивчають А. А. Грудкіна [4], Є. В. Смерницька [5], А. В. Шеменєва [6], О. Б. Ярош [7]. Проблеми та перспективи розвитку галузевих складників агропромислового комплексу Криму розглядаються у публікаціях А. М. Авідзби [8], В. І. Зубкової [9], Г. В. Ольхової [10], О. А. Полюхович [11]. Проблеми раціонального водокористування та водопостачання у сільському господарстві Криму висвітлюють В. Г. Кобечинська [12], В. О. Василенко [13] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Протягом останніх років українськими вченими практично не проводяться дослідження розвитку аграрної економіки Автономної Республіки Крим та трансформаційних процесів, що відбуваються у сільському господарстві регіону. Проведення ретроспективного аналізу агропромислового виробництва та обґрунтування перспектив розвитку аграрної економіки АР Крим на основі виявлених структурних трансформацій визначило актуальність проведеного дослідження.

Постановка завдання. Мета розв'язання окресленої проблеми спирається на аналіз сучасного стану галузевих складників аграрного виробництва регіону, виявлення структурних трансформацій агропромислового потенціалу, його ключових проблем та напрямів стабілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збалансований розвиток галузевої структури економіки регіону визначається сукупністю екзогенних та

ендогенних факторів, пов'язаних з пріоритетами соціально-економічної політики держави, законодавчим забезпеченням, технологічними нововведеннями, а також природно-кліматичними, ресурсними, демографічними, соціальними та іншими умовами розвитку окремих територій. Водночас оцінка й аналіз динаміки сукупності показників, що характеризують розвиток пріоритетних галузей економіки регіону, є теоретико-методологічним базисом для вивчення стану, структуризації, тенденцій, проблем і розроблення перспективних напрямів розвитку соціально-економічних систем на мезорівні.

За останні 7 років економіка Криму зазнала значних трансформацій та деструктивних впливів внаслідок зміни політичного статусу республіки. Особливості «перехідного періоду» поставили перед економікою півострова нові завдання, пов'язані з розв'язанням значних проблем щодо транспортної доступності регіону, забезпеченості стратегічно важливими природними ресурсами, втрати традиційних ринків, заборони експорту продукції в країни ЄС, економічних санкцій, що обмежують інвестиційну та підприємницьку діяльність.

Комплексний вплив даних макро- і мезочинників позначився на розвитку як окремих галузей економіки Криму і муніципальних утворень, так і на рівні соціально-економічного стану республіки загалом. Комплексним оцінюванням динаміки галузевої структури і стану аграрної економіки Криму встановлено, що однією з найзначніших проблем в економічній сфері півострова є нерівномірність розміщення природно-ресурсного, виробничого і трудового потенціалу на території республіки.

Економічна спеціалізація кожного із 25 адміністративно-територіальних утворень Криму окреслюється усталеністю розміщення продуктивних сил. Так, основними промисловими центрами республіки є Сімферополь, Красноперекіпськ, Армянськ, Керч, Феодосія, частка яких становить близько 60% обсягу виробленої промислової продукції в регіоні. Сільськогосподарським профілем характеризуються Красногвардійський, Джанкойський, Сімферопольський райони, де виробляється майже 40% обсягу сільськогосподарської продукції республіки. Рекреаційна спеціалізація характерна для Ялти, Алушти, Євпаторії, міста Саки, де акумулюється сукупно до 54% регіональних рекреаційних установ [14].

Частка сільського господарства у валовому регіональному продукті (ВРП) Криму за період з 2014 по 2019 рр. скоротилася з 23,2 до 6,7%, або в 3,5 рази, а частка працівників, зайнятих у галузевому виробництві, зменшилася з 4,8% до 4,3%. Водночас чисельність працівників сільського господарства за останні 7 років скоротилася з 26,4 тис. осіб у 2014 році до 17,7 тис. осіб у 2020 році, що становить 33%.

Агропромислове виробництво Криму є цілісною економічною системою взаємозалежних в своєму розвитку підприємств, установ, організацій, що забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню. Наразі в Криму функціонує понад 1200 сільськогосподарських підприємств, з яких майже 80% спеціалізується на виробництві різних видів рослинницької продукції і 20% – на виробництві продукції тваринництва.

Основною галуззю агропромислового виробництва Криму, особливо степової зони, залишається рілляництво, а його головним напрямом виробництво зернових, технічних і кормових культур. Частка рілляничих підприємств становить 70%, садівничих – 12,3%, виноградарських – 8,1% від загальної кількості [15].

У структурі посівних площ переважають зернові й зернобобові, технічні та

кормові культури. Проте, якщо у 2012 році під кормовими культурами було зайнято 37,5 тис. га, а технічними культурами 137,5 тис. га, то в 2020 році площі кормових культур скоротилися на 33,6%, а площі технічних збільшилися на 9,5% (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур, тис. га

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вся посівна площа	779,8	731,8	711,0	774,1	734,2	742,2	760	751,8	96,4
Зернові та зернобобові культури	563,9	514,7	510,9	500,7	482,0	528,2	556,1	565,8	100,3
озимі зернові	428,3	412,4	413,0	409,4	370,2	385,1	447	466	108,8
ярові зернові	135,6	102,4	97,9	91,3	56,0	64,6	51,2	47,5	35,0
Технічні культури	137,5	150,7	48,5	221,5	216,9	177,5	168,4	150,5	109,5
у т. ч. соняшник	70,3	83,8	83,0	117,0	118,8	77,1	61,5	53	75,4
Картопля та овоче-баштанні культури	40,9	34,3	26,7	27,2	12,5	11	11,1	10,7	26,2
з них: картопля	20,8	17,6	13,4	12,8	4,6	4,9	3,9	3,7	17,8
овочі відкритого ґрунту	17,8	15,6	12,4	13,3	7,1	5,1	6,3	6,1	34,3
Кормові культури	37,5	32,0	24,9	24,7	22,7	25,6	24,4	24,9	66,4

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Площі, зайняті яровими зерновими культурами, овочами відкритого ґрунту скоротилися на третину, а картоплею – в 5,6 рази. Обсяги виробництва зернових культур, особливо озимої пшениці, за аналізований період залишається відносно стабільними. Водночас виробництво кукурудзи на зерно знизилося у 7,2 рази, вівса – в 4 рази, а виробництво рису в Криму припинилося в 2014 р. після перекриття Північно-Кримського каналу (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво продукції рослинництва в динаміці, тис. тонн

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зернові культури	908,3	1102,1	1263,1	1286,5	1394,0	761,5	1470	905,1	99,6
пшениця	452,5	630,2	738,0	761,1	862,7	444,4	834,2	540,4	119,4
ячмінь	255,7	418,1	462,1	445,8	416,2	254,8	550,7	264,7	103,5
овес	11,1	7,2	8,4	11,1	10,1	3,6	4,9	2,9	26,1

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
кукурудза та зерно	50,9	7,3	4,9	5,1	6,8	4,1	7,1	7	13,8
просо	4,3	3,8	6,9	4,9	1,9	0,9	2,3	1,2	27,9
зернобобові	26,5	21,0	32,0	49,5	84,0	44,7	51,9	31,1	117,4
Соняшник	73,7	101,2	107,4	152,0	119,2	46,1	74,2	45,5	61,7
Картопля	343,8	387,8	272,6	258,1	212,3	74,5	89,0	71,3	20,7
Овочі	391,3	413,9	354,3	365,6	334,2	164,8	170,7	166,7	42,6

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

При цьому врожайність зернових культур незначно перевищує 20 ц/га, а соняшнику становить 8,6 ц/га. Сучасний стан історично традиційної галузі сільського господарства Криму – виноградарства характеризується зниженням обсягів виробництва. Урожайність технічних і столових сортів винограду ледве сягає 20–25% від потенційного рівня [17]. Небезпечна тенденція деградації галузі, що триває протягом двох десятиліть, лише посилюється. За останні 7 років площа плодово-ягідних культур коливається на рівні 12–13 тис. га, а виноградників – 18–19 тис. га (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка площі та валового збору багаторічних насаджень

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Площа, тис. га								
плодово-ягідні	13,6	11,4	11,1	12,5	12,5	12	13	13	95,6
виноградники	19,8	17,9	16,8	18,5	18,2	18,8	19,9	19,8	100,5
	Валовий збір, тис. тонн								
плодово-ягідні	123,1	113,4	121,6	143,9	107,4	152,2	118,2	120,0	97,5
виноградники	94	70,2	58,3	56,3	66,2	80,1	99,6	81,4	86,6

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Варто зазначити, що фактична площа плодоносних виноградників у Криму в 18 разів менше економічно й організаційно обґрунтованого рівня нормального функціонування цієї пріоритетної галузі регіональної економіки. У 2020 році в результаті низької природної вологозабезпеченості, зумовленої відсутністю джерел зрошення в окремих регіонах Криму в період вегетації виноградників, в усіх категоріях господарств зібрано 81,4 тис. тонн винограду (86,6% порівняно з рівнем 2012 р.).

Аналогічна ситуація спостерігається в галузі плідівництва, яка позиціонувала регіон як півострів-сад. Проте за період 1991–2020 рр. площа садів у Криму скоротилася з 55,4 до 13 тис. га, або в 4,4 раза, а валовий збір плодів знизився з 500,7 до 120 тис. тонн, що становить 4,2 раза [18]. Останнім часом Крим перетворився на майданчик для збуту фруктів, які до 2015 р. постачалися з Херсонської та Одеської областей, а в останні 7 років вирощуються в Краснодарському краї, Туреччині, Ірані.

Варто зазначити, що наразі практично знищена галузь кормовиробництва. При скороченні за останні 13 років в аграрних підприємствах площ сільськогосподарських угідь на 26,4%, виробництво всіх видів кормів у перерахунку на кормові одиниці зменшилося з 48 до 6 млн. тонн корм. од., або на 87,5%, що пояснюється переважно втратою економічної зацікавленості у веденні тваринництва. Аналіз динаміки поголів'я худоби і птиці за 2012–2020 рр. свідчить про загальне скорочення майже за всіма напрямками галузі (табл. 4).

Таблиця 4

Поголів'я худоби та птиці в динаміці, тис. голів

Рік	Велика рогата худоба		Свині	Вівці й кози	Птиця
	всього	у т.ч. корови			
1	2	3	4	5	6
2012	140,1	66,2	158,2	247,3	7103,1
2013	134,2	64,6	156,3	233,1	9480,5
2014	110,2	57,5	139,9	196,4	8938,5
2015	122,4	58,2	151,2	217,3	9738,1
2016	116,0	62,4	146,8	225,6	7300,9
2017	109,8	58,2	128,1	192,6	8721,3
2018	98,1	50,8	131,4	184,1	5873,8
2019	100,2	50,1	124,8	166,3	5473,7
2020	102,3	49,9	114,4	169,8	6343,7
2020 р. у % до 2012 р.	73,0	75,4	72,3	68,7	89,3

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Найвищі темпи зниження поголів'я характерні для вівчарства, свинарства, скотарства, 31,3, 27,7 та 27% відповідно. Зниження поголів'я сільськогосподарських тварин негативно позначилося на обсягах виробництва продукції тваринництва. Так, станом на 01.01.2021 року, виробництво молока становить лише половину рівня 2012 року. У 2020 році виробництво тваринницької продукції досягло мінімального рівня за весь аналізований період (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції

Показники	Роки								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
М'ясо всіх видів (у живій вазі), тис. тонн	199,0	172,6	146,7	141,3	127,0	137,4	151,8	133,1	66,9
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. тонн	146,5	135,9	115,5	111,3	101,2	109,5	121,0	106,1	72,4
Молоко, тис. тонн	310,2	286,7	243,3	243,8	223,1	209,8	203,1	184,3	59,4
Яйця усіх видів, млн. шт.	746,3	550,0	487,6	485,1	432,3	312,5	310,7	256,0	34,3

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Харчова промисловість, частка якої становить близько 30% від загального обсягу промислового виробництва республіки, за аналізований період знизилася обсяги випуску таких видів продукції, як виробництво яловичини – у 20 разів, борошна – майже в 2 рази, м'яса птиці – у 2 рази, ковбасних виробів – у 1,8 рази. За іншими видами продукції виявлена стійка тенденція фізичних обсягів виробництва (табл. 6).

Таблиця 6

Виробництва продукції харчової промисловості в динаміці, тис. тонн

Види продукції	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Борошно	158,6	113,6	94,6	106,2	109,5	108,1	93,8	82,7	52,1
М'ясо свинини	6,8	7,1	7,6	8,7	6,8	7,9	8,3	9,4	138,2
М'ясо яловичини	1,6	1,7	0,8	0,55	0,14	0,27	0,19	0,08	5,0
М'ясо птиці	63,7	44,7	47,9	29,4	23,8	27,9	28,4	31,2	49,0
Ковбасні вироби	18,3	11,0	10,3	9,7	6,6	10,9	11,2	9,9	54,1
Молоко оброблене	7,7	9,2	15,9	12,0	11,9	15,4	19,4	19,2	249,4
Вершкове масло	1,2	1,4	2,1	1,5	1,7	2,5	2,5	3,2	266,7
Сири	1,6	1,9	4,1	1,6	1,6	6,1	7,8	4,2	262,5
Продукти кисло-молочні	5,5	6,3	10,1	6,6	6,9	9,7	12,3	13,1	238,2
Хлібо-булочні вироби	59,9	50,9	56,8	61,2	69,6	67,2	65,9	62,9	105,0

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

До основних проблем сільського господарства регіону належать: припинення постачання води по Північно-Кримському каналу; скорочення площ зрошувальних земель; обмеженість матеріально-технічних ресурсів для використання сучасних технологій у сільськогосподарських підприємствах і домогосподарствах; скорочення поголів'я тварин та виробництва тваринницької продукції.

Варто зауважити, що проблема нестачі води на півострові катастрофічно загострилася у 2020 році. За останні 7 років обсяги використання води на сільськогосподарське водопостачання знизилися більш ніж у 70 разів. Використання води на господарсько-побутові потреби зменшилося у 2,6 рази, на зрошення – в 2,3 рази, на виробничі потреби – в 1,6 рази. У 2014 році Північно-Кримським каналом на півострів було подано 81,01 млн. м³ порівняно з 1346 млн. м³ 2013 року. Внаслідок цього в регіоні у 5 разів знизилися обсяги забору води і в 3,5 рази обсяги її використання [12].

Особливо великою мірою знизилися обсяги використання свіжої води на зрошення (33 рази). У зв'язку з катастрофічною нестачею води, незадовільним

станом зрошувальних мереж, відсутністю необхідної кількості дощувальної техніки, розукомплектуванням насосних станцій зрошувані землі сільськогосподарського призначення в АР Крим використовуються вкрай неефективно. Меліоративні системи на площі близько 180 тис. га зрошуваних земель потребують відновлення й реконструкції. Міжгосподарська меліоративна мережа, функціонуюча раніше, поки що не зруйнована в повному обсязі й може забезпечити подачу води для поливу сільськогосподарських культур на площі близько 284 тис. га.

Фактичне використання зрошуваних земель за прямим призначенням в АР Крим перебуває на межі 3–4,4% від їх загальної кількості. Наразі площа зрошувальних земель сільськогосподарського призначення становить 14,3 тис. га порівняно з 120–130 тис. га до весни 2014 року, що майже в 10 разів більше сучасного стану.

У структурі використання зрошуваних земель 61% зайняті під сади і виноградники, 10% – овочі відкритого ґрунту, баштанні культури і картоплю, 6% – зернобобові, 5,3% – багаторічні насадження, 9,5% – садово-городні присадибні ділянки [17].

На основі проведеного аналізу систематизовано й конкретизовано ключові проблеми водопостачання Криму, які продовжують загострюватися (табл. 7).

Таблиця 7

Ключові проблеми водогосподарського комплексу АР Крим

Група ключових проблем	Конкретизація локальних проблем у відповідній групі
Дефіцит води	нестача води у всіх районах республіки Крим за винятком Сакського і Бахчисарайського
	гострий дефіцит води в аграрному секторі, рибному господарстві, промисловості
Проблеми, що пов'язані із користуванням підземними водами	зменшення запасів підземних вод
	зниження якості води підземних джерел
	засолення систем поливу при переході на використання підземних вод для зрошення
	недостатній контроль буріння свердловин і обсягів вилучення води, як наслідок – неможливість оцінювання обсягів водоспоживання і прогнозування
	відсутність водоохоронних зон свердловин і сервітутів
	нераціональне використання підземних вод для технічних потреб
Стан екосистеми	зниження запасів біоресурсів
Стан інфраструктури	відсутність систем водопідготовки
	висока зношеність водопровідних систем, що становить близько 90%
	низька забезпеченість централізованою системою водопостачання сільських населених пунктів (близько 30–35%)
	непридатність або відсутність систем водовідведення
	використання лише водовідстоювання для очищення стоків на більшості очисних споруд
	скид недостатньо очищених стічних вод на поля
	незаконне скидання стічних вод приватних будинків у водні об'єкти

Продовження табл. 7

Підтоплення і надзвичайна ситуація	підтоплення на низинних ділянках по узбережжю Сиваша і долин гірських річок
	непридатність дренажних систем
	селева небезпека на Південному березі Криму

Джерело: систематизовано авторами за даними [19]

Розв'язання означених проблем стає першочерговим завданням для водного господарства та економіки Криму, що функціонує в умовах кризових трансформацій, які негативно вплинули на ситуацію в агропромисловому виробництві. Водночас функціональні критерії ефективного аграрного виробництва регіону необхідно системно розглядати з позицій споживачів, товаровиробників, держави (рис. 1).

Рис. 1. Критеріальна система ефективного функціонування аграрного виробництва регіону

Джерело: розроблено авторами

Висновки і перспективи подальших розробок. На ефективність аграрної економіки кримського регіону і перспективи розвитку його агропромислового потенціалу деструктивно впливають політично спрямовані кризові явища, що зумовили територіальну відокремленість АР Крим від України та ізоляцію від світової економіки, проблеми водопостачання по Північно-Кримському каналу, скорочення обсягів виробництва агропродовольчої продукції, зниження рівня і якості життя населення.

Важливим напрямом аграрних перетворень для Криму стає курс на стабілізацію і розвиток сільського господарства як сировинної бази харчової промисловості та основи продовольчої безпеки регіону. Трансформаційні процеси в агропромисловому виробництві потребують забезпечення цільової, обґрунтовано-регульованої державної підтримки, передусім малих господарських аграрних формувань, де виробляється 70% всієї сільськогосподарської продукції регіону.

Для підвищення ефективності функціонування аграрної економіки й потенціалу галузі важливого значення набуває нарощення сировинної бази з урахуванням районної спеціалізації сільськогосподарського виробництва, необхідність докорінної реконструкції більшості аграрних, переробних і харчових підприємств. Стабілізація та поступове економічне зростання Криму як дотаційного регіону з показником рівня дотацій 77% у 2020 році порівняно з 30–40% у 2010–2014 рр. потребує вирішення стратегічного завдання розвитку харчової індустрії для задоволення потреб внутрішнього ринку та забезпечення продовольчої незалежності республіки.

Література

1. Нехайчук Д. В. *Тенденции и проблемы развития сельскохозяйственных предприятий Крыма*. Научный вестник : финансы, банки, инвестиции. 2017. № 1. С. 40–46. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30503204> (дата обращения: 05.01.2021).
2. Майданевич П. Н. *Оценка инвестиционной привлекательности предприятия*. Проблемы прогнозирования. 2016. № 1. С. 119–125. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-investitsionnoy-privlekatelnosti-predpriyatiya-2> (дата обращения: 05.01.2021).
3. Чернецова Г. М., Чигидин С. И. *Оценка уровня развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Крым*. Устойчивое развитие социально-экономической системы Российской Федерации : материалы XVII науч.-практ. конф. Симферополь, 2016. С. 85–89. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26060522> (дата обращения: 06.01.2021).
4. Грудкин А. А. *Формирование инвестиционного потенциала агропромышленного комплекса Республики Крым*. АПК : экономика, управление. 2017. № 1. С. 19–27.
5. Смерницкая Е. В., Пастухов А. С. *Роль агропромышленного комплекса в функционировании потребительского рынка Республики Крым*. Апробация. 2016. № 11 (50). С. 184–185.
6. Шеменова А. В. *Перспективы развития АПК Республики Крым*. Научное и образовательное пространство : перспективы развития : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2017. С. 275–277. URL: https://interactive-plus.ru/article/129991/discussion_platform (дата обращения: 11.01.2021).
7. Ярош О. Б. *Продовольственная безопасность Республики Крым в условиях инерционных тенденций и трансформации хозяйственных связей*. Национальная безопасность и стратегическое планирование. 2016. № 2-1 (14). С. 126–130. URL: http://apej.ru/wp-content/uploads/2015/04/apej_1_2017.pdf (дата обращения: 11.01.2021).
8. Авидзба А. М. *Научное обеспечение виноградарства и виноделия Республики Крым*. Вестник российской сельскохозяйственной науки. 2016. № 1. С. 42–46.

9. Зубкова В. И. *Инвестиционная привлекательность перерабатывающих предприятий АПК Республики Крым*. Финансовые рынки и инвестиционные процессы : сб. трудов III Междунар. науч.-практ. конф. Симферополь, 2016. С. 90–92.
10. Ольховая Г. В. *Производство продукции растениеводства в предприятиях Республики Крым : состояние и перспективы развития*. Актуальные процессы формирования науки в новых условиях : сб. статей междунар. науч.-практ. конф. Москва, 2016. С. 49–53.
11. Полухович Е. *Организационно-экономические факторы развития садоводства Республики Крым в современных условиях*. Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. 2017. № 1. С. 130–134. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28889361> (дата обращения: 12.01.2021).
12. Кобечинская В. Г., Ярош О. Б. *Экологические проблемы водопользования в Республике Крым : динамика и перспективы*. Вестник Московского государственного областного университета. Серия : Естественные науки. 2017. № 2. С. 42–49. URL: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10668> (дата обращения: 14.01.2021).
13. Василенко В. А. *Водохозяйственные проблемы Крыма и пути их решения*. Регион : Экономика и социология. 2015. № 4 (88). С. 198–219. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24869500> (дата обращения: 14.01.2021).
14. Черемисина С. Г., Трофимова В. В. *Экономика АПК Крыма : реалии, проблемы и перспективы самодостаточного развития* : монография. Симферополь : Ариал, 2017. 244 с. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35071201> (дата обращения: 15.01.2021).
15. Черемисина С. Г., Примышев И. Н., Скараник С. С. *Современное состояние производственного и кадрового потенциала агропромышленного комплекса Крыма*. Российское предпринимательство. 2018. Т. 19. № 5. С. 1597–1610. URL: <https://creativeconomy.ru/lib/39055> (дата обращения: 16.01.2021).
16. *Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Республике Крым* : сайт. URL: <https://crimea.gks.ru/folder/27402> (дата обращения: 16.01.2021).
17. Черемисина С. Г., Тарасов В. И., Дзябенко Н. Н. *Агропромышленный потенциал и продовольственная безопасность Крыма* : монография. Симферополь : Ариал, 2018. 228 с.
18. Черемисина С. Г. *Концептуальные аспекты развития агропромышленного комплекса Республики Крым в современных условиях*. Инновационная экономика, стратегический менеджмент и антикризисное управление в субъектах бизнеса : сб. статей I-й Междунар. науч.-практ. конф. Орёл : ФГБОУ ВО Орловский ГАУ, 2018. С. 142–146. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35578403&pf=1> (дата обращения: 16.01.2021).
19. *Государственный комитет по водному хозяйству и мелиорации Республики Крым* : сайт. URL: <https://gkvod.rk.gov.ru/ru/structure/560> (дата обращения: 17.01.2021).

References

1. Nekhaychuk, D. V. (2017). *Trends and problems in the development of agricultural enterprises in Crimea* [Tendentsii i problemy razvitiya selskokhozyaystvennykh predpriyatiy Kryma], Nauchnyy vestnik: finansy, banki, investitsii, No. 1, s. 40–46. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30503204> [in Russian]
2. Maydanevich, P. N. (2016). *Assessment of the investment attractiveness of the enterprise* [Otsenka investitsionnoy privlekatelnosti predpriyatiya], Problemy prognozirovaniya, No. 1, s. 119–125. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-investitsionnoy-privlekatelnosti-predpriyatiya-2> [in Russian]
3. Chernetsova, G. M., Chigidin, S. I. (2015). *Assessment of the of development level of agricultural cooperation in the Republic of Crimea* [Otsenka urovnya razvitiya selskokhozyaystvennoy kooperatsii v Respublike Krym], Ustoychivoe razvitie sotsialno-ekonomicheskoy sistemy Rossiyskoy Federatsii: materialy XVII nauchno-prakticheskoy konferentsii, Simferopol, s. 85–89. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26060522> [in Russian]

4. Grudkin, A. A. (2017). *Formation of the investment potential of the agro-industrial complex of the Republic of Crimea* [Formirovanie investitsionnogo potentsiala agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Krym], APK: ekonomika i upravlenie, No. 1, s. 19–27 [in Russian]
5. Smernitskaya, E. V., Pastukhov, A. S. (2016). *The role of agro-industrial complex in the functioning of the consumer market of the Republic of Crimea* [Rol agropromyshlennogo kompleksa v funktsionirovanii potrebitelskogo rynka Respubliki Krym], Aprobatsiya, No. 11 (50), s. 184–185 [in Russian]
6. Shemeneva, A. V. (2017). *Prospects of the agro-industrial complex development of the Republic of Crimea* [Perspektivy razvitiya APK Respubliki Krym], Nauchnoe i obrazovatelnoe prostranstvo: perspektivy razvitiya: materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. TSNS «Interaktiv plus», Cheboksary, s. 275–277. Retrieved from: https://interactive-plus.ru/ru/article/129991/discussion_platform [in Russian]
7. Yarosh, O. B. (2016). *Food security of the Republic of Crimea in the context of inertial trends and the transformation of economic relations* [Prodovolstvennaya bezopasnost Respubliki Krym v usloviyakh inertsionnykh tendentsiy i transformatsii hozyaystvennykh svyazey], Natsionalnaya bezopasnost i strategicheskoe planirovanie, No. 2-1 (14), s. 126–130. Retrieved from: http://apej.ru/wp-content/uploads/2015/04/apej_1_2017.pdf [in Russian]
8. Avidzba, A. M. (2016). *Scientific support of viticulture and winemaking of the Republic of Crimea* [Nauchnoe obespechenie vinogradarstva i vinodeliya Respubliki Krym], Vestnik rossiyskoy selskokhozyaistvennoy nauki, No. 1, s. 42–46 [in Russian]
9. Zubkova, V. I. (2016). *Investment attractiveness of processing enterprises of the agro-industrial complex of the Republic of Crimea* [Investitsionnaya privlekatelnost pererabatyvaushchikh predpriyatiy APK Respubliki Krym], Finansovye rynki i investitsionnye protsessy: sbornik trudov III Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Simferopol, s. 90–92 [in Russian]
10. Olkhovaya, G. V. (2016). *Crop production in enterprises of the Republic of Crimea: state and development prospects* [Proizvodstvo produktsii rastenievodstva v predpriyatiyakh Respubliki Krym: sostoyanie i perspektivy razvitiya], Aktualnye protsessy formirovaniya nauki v novykh usloviyakh: sbornik statey Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Moskva, s. 49–53 [in Russian]
11. Polyukhovich, E. (2017). *Organizational and economic factors of the development of horticulture in the Republic of Crimea in modern conditions* [Organizatsionno-ekonomicheskie faktory razvitiya sadovodstva Respubliki Krym v sovremennykh usloviyakh], Resursy, informatsiya, snabzhenie, konkurentsia, No. 1, s. 130–134. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28889361> [in Russian]
12. Kobechinskaya, V. G., Yarosh, O. B. (2017). *Environmental problems of water use in the Republic of Crimea: dynamics and prospects* [Ekologicheskie problemy vodopolzovaniya v Respublike Krym: dinamika i perspektivy], Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Estestvennye nauki, No. 2, s. 42–49. Retrieved from: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10668> [in Russian]
13. Vasilenko, V. A. (2015). *Water management problems of Crimea and ways to solve them* [Vodokhozyaystvennye problemy Kryma i puti ikh resheniya], Region: Ekonomika i sotsiologiya, No. 4 (88), s. 198–219. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24869500> [in Russian]
14. Cheremisina, S. G., Trofimova, V. V. (2017). *Economy of the Crimean agro-industrial complex: realities, problems and prospects of self-sufficient development: monograph* [Ekonomika APK Kryma: realii, problemy i perspektivy samodostatochnogo razvitiya: monografiya], Arial, Simferopol, 244 s. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35071201> [in Russian]
15. Cheremisina, S. G., Primyshev, I. N., Skaranik, S. S. (2018). *The current state of the production and personnel potential of the Crimean agro-industrial complex* [Sovremennoe sostoyanie proizvodstvennogo i kadrovogo potentsiala agropromyshlennogo kompleksa

- Kryma], Rossiyskoe predprinimatelstvo, T. 19, No. 5, s. 1597–1610. Retrieved from: <https://creativeconomy.ru/lib/39055> [in Russian]
16. *Territorial Department of the Federal State Statistics Service for the Republic of Crimea: website* [Territorialnyy organ Federalnoy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Respublike Krym: vebсайт]. Retrieved from: <https://crimea.gks.ru/folder/27402> [in Russian]
 17. Cheremisina, S. G., Tarasov, V. I., Dzyabenko, N. N. (2018). *Agro-industrial potential and food security of Crimea: monograph* [Agropromyshlennyy potentsial i prodovolstvennaya bezopastnost Kryma: monografiya], Arial, Simferopol, 228 s. [in Russian]
 18. Cheremisina, S. G. (2018). *Conceptual aspects of agro-industrial complex development of the Republic of Crimea in modern conditions* [Kontseptualnye aspekty razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Krym v sovremennykh usloviyakh], Innovatsionnaya ekonomika, strategicheskoy menedzhment i antikrizisnoe upravlenie v subyektakh biznesa: sbornik statey I Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Orel, FGBOU VO Orlovskiy GAU, 552 s., s. 142–146. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35578403&pf=1> [in Russian]
 19. *State Committee for Water Management and Land Reclamation of the Republic of Crimea: website* [Gosudarstvennyy komitet po vodnomy khozyaystvu i melioratsii Respubliki Krym: vebсайт]. Retrieved from: <https://gkvod.rk.gov.ru/ru/structure/560> [in Russian]

***ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА***

УДК 338.14; 65.01

Євгенія Сергіївна ЦЮМАН

кандидат економічних наук, асистент кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Національний транспортний університет, Україна,
e-mail: tsevs@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9677-4411>

Вадим Ігорович ЗЮЗЮН

кандидат технічних наук, доцент кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Національний транспортний університет, Україна, e-mail: v.ziuziun@ntu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6566-8798>

АЛГОРИТМ ВИКОНАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ПРИ ЙОГО ЕКОМОДЕРНІЗАЦІЇ НА ПРИНЦИПАХ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Цюман, Є. С., Зюзюн, В. І. *Алгоритм виконання еколого-економічного аналізу діяльності підприємства при його екомодернізації на принципах циркулярної економіки*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 63–74.

Анотація. У статті розглянуто сутність циркулярної економіки, її відмінні риси та характеристики, а також взаємозв'язок з природоохоронними процесами. Метою дослідження є висвітлення підходів щодо розуміння циркулярної економіки та еколого-економічного управління підприємством, оцінювання природоємності та екологічної стійкості суб'єктів господарювання. У результаті дослідження було розглянуто методіку одного з інструментів оцінювання екологічної стійкості підприємств, що спрямований на вивчення комплексу взаємозв'язків в системі «виробництво – навколишнє природне середовище». Доведено важливість здійснення еколого-економічного аналізу в умовах сталого розвитку підприємств з циркулярною економікою. Виявлено можливості регуляції діяльності підприємства, пошуку найбільш економічно вигідного способу ведення еколого-економічного управління, який характеризується мінімізацією громадських та екологічних витрат. Для дослідження потенціалу та виявлення можливостей модернізації підприємства запропоновано використовувати еколого-економічний аналіз, спрямований на вивчення комплексу взаємозв'язків в системі «виробництво – навколишнє природне середовище». За результатами вивчення етапів еколого-економічного аналізу діяльності підприємства визначено, що систему доречно розглядати за 6 групами спеціальних індикаторів, наведеними у статті, та додатковими показниками екологічності виробничих, технологічних процесів суб'єктів господарювання (коефіцієнти замкненості, обороту природних ресурсів та їх чистоти, категорія (ступінь) небезпечності виробництва та критерій екологічності). Доведено, що оцінювання запропонованих показників дозволяє комплексно та більш повно оцінити рівень природокористування та екологічності підприємства.

Ключові слова: циркулярна економіка; еколого-економічний аналіз; еколого-економічне управління; ресурсоефективність; екологічність.

Евгения Сергеевна ЦЮМАН

кандидат экономических наук, ассистент кафедры экологии и безопасности жизнедеятельности, Национальный транспортный университет, Украина,
e-mail: tsevs@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9677-4411>

Вадим Игоревич ЗЮЗИУН

кандидат технических наук, доцент кафедры экологии и безопасности жизнедеятельности, Национальный транспортный университет, Украина, e-mail: v.ziuziun@ntu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6566-8798>

**АЛГОРИТМ ВЫПОЛНЕНИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПРИ ЕГО
ЭКОМОДЕРНИЗАЦИИ НА ПРИНЦИПАХ
ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Цюман, Е. С., Зюзиун, В. И. Алгоритм выполнения эколого-экономического анализа деятельности предприятия при его экомодернизации на принципах циркулярной экономики. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 63–74.

Аннотация. В статье рассмотрены сущность циркулярной экономики, ее отличительные черты и характеристики, а также взаимосвязь с природоохранными процессами. Целью исследования является освещение подходов к пониманию циркулярной экономики и эколого-экономического управления предприятием, оценке природоемкости и экологической устойчивости субъектов хозяйствования. В результате исследования была рассмотрена методика одного из инструментов оценки экологической устойчивости предприятий, направленного на изучение комплекса взаимосвязей в системе «производство – окружающая природная среда». Доказана важность осуществления эколого-экономического анализа в условиях устойчивого развития предприятий с циркулярной экономикой. Выявлены возможности регулирования деятельности предприятия, поиска наиболее экономически выгодного способа ведения эколого-экономического управления, который характеризуется минимизацией общественных и экологических издержек. Для исследования потенциала и выявления возможностей модернизации предприятия предложено использовать эколого-экономический анализ, который направлен на изучение комплекса взаимосвязей в системе «производство – окружающая природная среда». В результате изучения этапов эколого-экономического анализа деятельности предприятия определено, что систему целесообразно рассматривать по 6 группам специальных индикаторов, приведенных в статье, и дополнительным показателям экологичности производственных, технологических процессов субъектов хозяйственной деятельности (коэффициенты замкнутости, оборота природных ресурсов и их чистоты, категория (степень) опасности производства и критерий экологичности). Доказано, что оценка предложенных показателей позволяет комплексно и более полно оценить уровень природопользования и экологичности предприятия.

Ключевые слова: циркулярная экономика; эколого-экономический анализ; эколого-экономическое управление; ресурсоэффективность; экологичность.

Yevheniia TSIUMAN

PhD in Economics, Assistant of Ecology and Safety of Vital Functions Department,
National Transport University, Ukraine, e-mail: tsevs@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9677-4411>

Vadym ZIUZIUN

PhD in Technical Sciences, Associate Professor of Ecology and Safety of Vital Functions
Department, National Transport University, Ukraine, e-mail: v.ziuziun@ntu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6566-8798>

ALGORITHM FOR PERFORMING OF THE ENTERPRISE ACTIVITY ECOLOGICAL AND ECONOMIC ANALYSIS DURING ITS ECOMODERNIZATION ON THE CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES

Tsiuman, Ye., Ziuziun, V. (2021). *Algorithm for performing of the enterprise activity ecological and economic analysis during its ecomodernization on the circular economy principles* [Alhorytm vykonannya ekoloho-ekonomichnoho analizu diialnosti pidpriemstva pry yoho ekomodernizatsii na pryntsypakh tsyrkuliarnoi ekonomiky], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 63–74.

Abstract. *The article considers the essence of the circular economy, its distinctive features and characteristics, as well as the relationship with environmental processes. The aim of the study is to highlight approaches to understanding the circular economy and environmental and economic management of an enterprise, assessing the natural intensity and environmental sustainability of business entities. As a result of the study, the methodology one of the tools for assessing the environmental sustainability of enterprises was considered, aimed at studying the complex of relationships in the «production – surrounding natural environment» system. The importance of environmental and economic analysis in the context of sustainable development of enterprises with a circular economy has been proved. The possibilities of regulating an enterprise activities, searching for the most economically profitable way of conducting environmental and economic management, which is characterized by minimizing social and environmental costs, are revealed. To study the potential and identify opportunities for modernization of the enterprise, it is proposed to use environmental and economic analysis, which is aimed at studying the complex of relationships in the «production – surrounding natural environment» system. As a result of studying the stages of the enterprise's activities environmental and economic analysis, it was determined that the system should be considered according to 6 groups of special indicators, given in the article, and additional indicators of the environmental friendliness of production, technological processes of economic entities (coefficients of closure, turnover of natural resources and their purity, category (degree) of production hazard and environmental criterion). It is proved that the assessment of the proposed indicators allows a comprehensive and more complete assessment of the nature management level and environmental friendliness of the enterprise.*

Keywords: *circular economy; ecological and economic analysis; ecological and economic management; resource efficiency; environmental friendliness.*

JEL classification: Q210; Q530

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.63-74](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.63-74)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Високе ресурсоспоживання та збиткоємність більшості українських підприємств, зумовлені високим рівнем зносу основних засобів та відсутністю екологічної політики на підприємстві, спонукають до раціоналізації управлінських рішень зі спрямуванням до еколого-економічного управління. Сталий розвиток суб'єктів господарювання, в сучасних умовах, стає можливим лише з дотриманням принципів циркулярної економіки, що спрямовані на зниження навантаження, щодо використання природних ресурсів, тобто свідоме природокористування, а також направлене, відповідно, на формування дієвої системи управління відходами на підприємствах та організаціях з використанням технологій рециклінгу. Все це є одним з елементів глобальних трендів до ведення господарської діяльності, а саме максимального взаємозв'язку між розвитком економіки та збереженням навколишнього природного середовища.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Ідея циркулярної економіки не нова: подібні моделі застосовувалися і раніше, тому що вони фінансово обґрунтовані. Речі були загальними, використовувалися повторно, і все це було само собою зрозумілим, але ніхто не називав це циркулярної економікою. На сьогоднішній день, питаннями дослідження впровадження принципів циркулярної економіки на підприємстві, в галузі та економічній діяльності у масштабах країни займаються такі українські та зарубіжні дослідники, як: О. Сисоєв [1], І. Кульчицька [2], А. Війкман та К. Сконберг [3], Л. Артеменко, В. Гурочкіна, М. Будзинська, І. Зварич, В. Лойко, С. Маляр та ін. Вчені, які досліджують циркулярну економіку, переважно описують її позитивний вплив, вказуючи переваги, але при цьому не зауважують на недоліках. Отже, необхідно зауважити, що циркулярна економіка може негативно впливати на ринкові відносини, а саме, на вільну конкуренцію, та передбачає певну залежність від державних програм. Крім того, при циркулярній економіці ціна на товар зазвичай вища, тому що передбачається прийняття особливих, визначених, принципів виробництва, що може впливати на вибір споживачів та також створювати обмеження вільної конкуренції. У даному випадку вибір буде залежати від свідомості споживача. Також циркулярна економіка знижує роль посередників, тобто передбачається їх перепрофілювання, створення шеренгових площ з метою налагодження зв'язків учасників економічних відносин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо говорити про проблему тісної взаємодії між екологічним та економічним аспектом господарської діяльності, варто говорити про те, що у всіх дослідженнях вчені та аналітики намагаються знайти баланс між цими двома головними критеріями розвитку сучасного суспільства і господарської діяльності. Проте, як і в минулому так і зараз не знайдено універсальної формули, за якою можна було б 100% стверджувати про те, що цей баланс знайдено, в діяльності одного підприємства переважає екологічна складова та збереження довкілля, в іншому економічна та отримання прибутку. Тому, важливо продовжувати дослідження в даному напрямку і шукати нові економічні та організаційні інструменти зменшення ресурсоемності та підвищення збалансованості природокористування.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення підходів щодо розуміння циркулярної економіки та еколого-економічного управління підприємством, оцінювання природоемності та екологічної стійкості суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея циркулярної економіки існувала як самостійна концепція у науковій літературі до початку ХХ ст. Переважали описи промислової екології, економічного симбіозу та екологічно чистих технологій, зеленої економіки, екологічної ефективності, принципів 3R, сталого споживання та виробництва, і перш за все сталого розвитку. Циркулярна економіка як стратегія розвитку була визначена у 2011 році [1].

Розглядаючи поняття циркулярної економіки, І. Кульчицька детально аналізує появу цього терміну, зазначаючи, що ідея циркулярної економіки з'явилася в 1960-х рр. Концепція «космічного корабля Землі» як одного простору, без необмежених ресурсів передбачає, що всі виходи з системи – це вхідні матеріали, що підлягають постійній переробці, і рівень «запасів, що підлягають переробці» залежить від технологічного розвитку [2].

Циркулярна економіка є альтернативою класичної лінійної економіки, заснованої на принципі «виробництво – використання – утилізація». Основним

завданням циркулярної економіки є найбільш широке використання відновлювальних ресурсів та перехід до безвідходного виробництва. Багаторазове використання одного і того ж матеріалу як сировини допоможе мінімізувати економічні збитки навколишньому середовищу.

Лінійний спосіб, згідно з яким наразі функціонує більшість економік світу, сприяє культурі надмірного споживання та створює набагато більше відходів, ніж представляється раціональним у довгостроковій перспективі.

За прогнозами, до 2050 року світова економіка зросте у чотири рази, а населення світу збільшиться з сьогоднішніх 7,3 млрд. приблизно до 10 млрд. осіб. У звіті ООН про населення (представленому у липні 2015 року) наведено переглянутий (у більшу сторону) варіант попередніх прогнозів щодо населення та передбачається, що на початку наступного століття населення світу досягне мінімум 11 млрд. людей. В іншому звіті ОЕСР, Екологічні перспективи до 2050 року, зазначено додаткове навантаження на матеріальні та енергетичні ресурси Землі і навколишнє середовище, яке може бути викликано збільшенням чисельності населення. Зростаюче населення з підвищеним середнім рівнем доходу потребуватиме більше продуктів харчування, промислових товарів, більше енергії і води. Це створює величезні проблеми для сталого економічного та екологічного розвитку і, насправді, для ефективнішого використання ресурсів [3].

Для України проблема раціонального використання і заощадження ресурсів є особливо актуальною. Це пов'язано з надмірно високим рівнем матеріало- та енергоємності вітчизняної економіки внаслідок істотної зношеності основних засобів і застосування застарілих виробничих технологій, нераціонального використання природного капіталу, високого рівня залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів, значних обсягів генерування відходів і шкідливих викидів виробництв.

Отже, для сталого розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання та економіки в цілому доречно застосовувати екологічну стратегію, спрямовану на підвищення економічної ефективності виробництва, зниження виробничих ризиків для населення та зменшення навантаження на навколишнє природне середовище. Цій стратегії повністю відповідають принципи циркулярної економіки:

1. Дизайн продукції: проектування продукції (виробів, товарів) з більшим терміном використання, можливістю ремонту, демонтажу, повторного використання, повторного виготовлення.

2. Виробничі процеси: найефективніше використання всіх видів ресурсів у виробничих процесах.

3. Споживання: сприяння відповідальному вибору споживача через маркування продукції з інформацією про вплив на довкілля, термін використання, енерговитратність.

4. Управління відходами: пріоритетність поводження з відходами: обробка для повторного використання – рециклінг та відновлення енергії – видалення.

5. Від відходів до ресурсів: розширення ринку вторинної сировини та повторного використання води [4].

Основні принципи екологічної політики повинні включати: поліпшення і запобігання негативного впливу на навколишнє середовище.

Сучасне підприємство повинно мати збалансовану, складну за змістом систему еколого-економічного управління (ЕЕУ). Відповідно до цього завдання управління

зводиться до формування системи елементів, що мають підтримувати цілісність власного підприємства й безпечне існування зовнішнього середовища [6; 7].

А. Садеков відзначав, що в ЕЕУ основні цілі та критерії дослідження пов'язані з постійним покращенням усіх функціональних процесів, а також вдосконалення еколого-економічної діяльності підприємства [8]. Г. Швиданенко вважає, що контроль результативності екологічної діяльності проводиться за такою схемою: «екологічний моніторинг – еколого-економічний аналіз – координація» [9].

Вважаємо, що взаємопов'язані дії в системі ЕЕУ підприємством, з інноваційною бізнес-моделлю циркулярної економіки, доцільно представити у вигляді замкненого циклу, який ілюструє рис. 1.

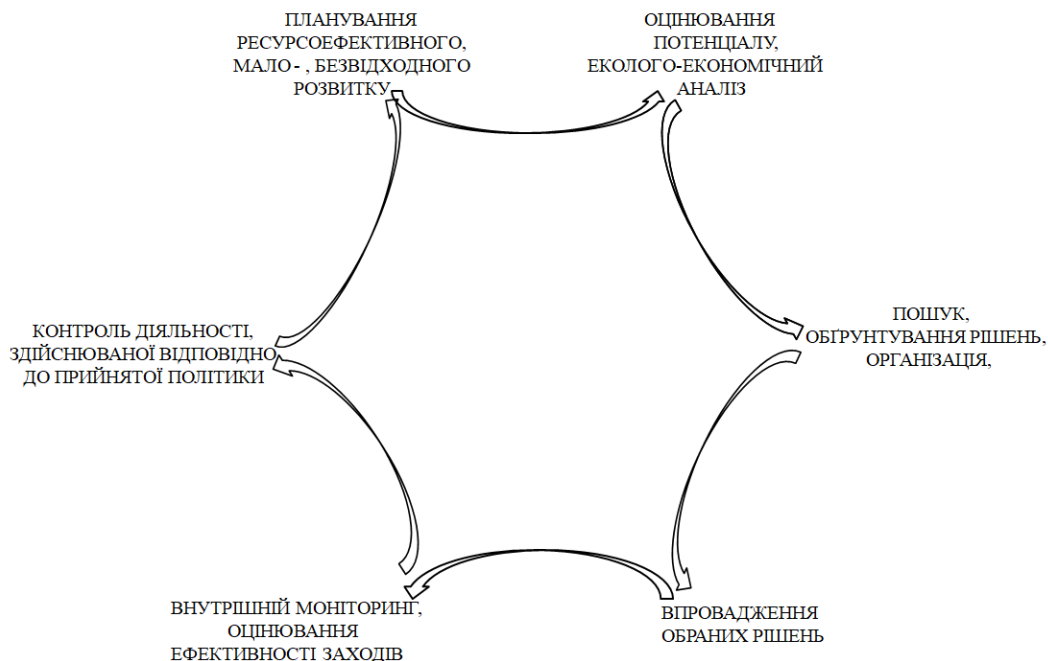

Рис. 1. Етапи еколого-економічного управління підприємством

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, одним з етапів ЕЕУ є еколого-економічний аналіз діяльності підприємства (ЕЕАДП) – важливий інструмент оцінювання екологічної стійкості підприємств.

Автори наукового дослідження [10] зазначають, що ЕЕАДП здійснюється за двома основними напрямками. Перший напрямок включає виявлення масштабів, елементів і результатів діяльності підприємства, що має вплив на довкілля, другий напрямок передбачає визначення впливу такої діяльності на формування й оцінку кінцевих показників роботи підприємства.

Савицька Г. В. стверджує, що ЕЕАДП проводиться у наступній послідовності: місце розташування та природно-кліматична характеристика території, аналіз розміру і спеціалізації підприємства, забезпеченість і використання трудових ресурсів, основних і оборотних засобів, описується динаміка собівартості і рентабельності окремих видів продукції, проводиться

оцінка фінансового стану, потім, здійснюється аналіз екологічної діяльності, а саме, використання та забруднення природних ресурсів, плата за забруднення [11].

Розглянемо докладніше задачі ЕЕАДП:

- аналіз витрат на здійснення природоохоронної діяльності та розмірів екологічних платежів (витрат) підприємства (в динаміці);
- аналіз економічної ефективності природоохоронних заходів (економічне оцінювання витрат і шкоди розглядаються або як потенційний резерв, або як складова витрат);
- аналіз екологічної політики підприємства (впроваджувані інноваційні ресурсоефективні заходи);
- аналіз звітної інформації по екологічних операціях.

Основними вимогами до системи показників, які дозволяють найбільш повно охарактеризувати діяльність підприємства з еколого-економічних позицій є: актуальність, комплексність, достовірність, достатня простота розрахунків, інтерпретування, переважне використання відносних (питомих) показників порівняно з фактичними масами викидів або обсягами природоохоронних витрат за окремими напрямками.

Оцінювання природоємності (рівня природокористування) та екологічності підприємства здійснюється на основі системи показників загального і питомого природокористування та забруднення природних комплексів. Вважаємо, що систему доречно розглядати за 6 групами спеціальних індикаторів таких, як: ресурсомісткість; енергоємність; землеємність; збиткоємність; екоємність (відходоємність, вуглецевоємність) та додаткові показники екологічності виробничих, технологічних процесів суб'єктів господарювання (коефіцієнти замкненості, обороту природних ресурсів та їх чистоти, категорія (ступінь) небезпечності виробництва та критерій екологічності. Отже, система показників поділяється на три підсистеми: рівень природокористування; рівень природоохоронної діяльності; рівень екологізації підприємства. Поділ системи та склад елементів залежать від кінцевої мети запланованого аналізу. З метою кращого розуміння процесів, що відбуваються під час ЕЕУ розвитком підприємства, на рис. 2 представлено алгоритм здійснення ЕЕАДП.

Необхідно приділити увагу важливості першого етапу – збору даних, тому що саме від достовірності, якості та повноти досліджуваної інформації залежить прийняття управлінських рішень в області еколого-економічної політики підприємства. Основними джерелами інформації для ЕЕАДП є: відомості первинного обліку та статистичної звітності підприємств в області природокористування; відомості бухгалтерського обліку та звітності. Для більш детального представлення, перелік необхідної інформації наведено на рис. 3 та 4.

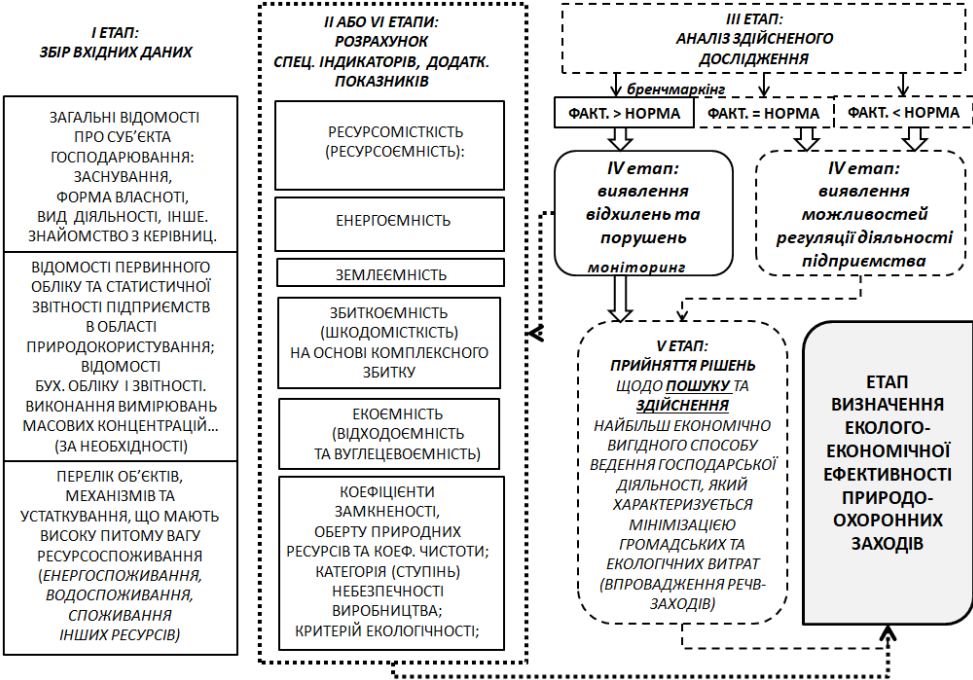

Рис. 2. Алгоритм здійснення еколого-економічного аналізу діяльності підприємства
Джерело: розроблено авторами

ПІДРОЗДІЛ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВІДДІЛ / ВІДДІЛОМ ОХОРОНИ ПРИРОДИ															
ХАРАКТЕР ІНФОРМАЦІЇ:															
ПЕРВИННА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ЕЕАП												ВІДОМОСТІ ПРО: ОРГАНІЗАЦІЮ СИСТЕМ ЕКОМЕНЕДЖМЕНТУ, ПРОЕКТИ Х ЕКОЛОГІЧНО БІЛЬШ ЧИСТИХ ВИРОБНИЦТВ			
ДОКУМЕНТ												ДОКУМЕНТ			
ЗВІТ ПРО ЗАЛИШКИ І ВИТРАТИ МАТЕРІАЛІВ. ФОРМА № 3-МТП (РІЧНА)		БАЛАНС МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРІВ. ФОРМА № 9-АСТ (РІЧНА)		ЗВІТ ПРО ВИКІДКИ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН І ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ВІД СТАЦІОНАРНИХ ДЖЕРЕЛ ВИКІДІВ. ФОРМА № 2-ТП (ПОВІТРЯ) (РІЧНА)		ЗВІТ ПРО ДОБУВАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ. ФОРМА № 1-РИБА (РІЧНА)		ЗВІТНИЙ БАЛАНС ВИКОРИСТАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД. ФОРМА № 7-ГР (ПІДЗЕМНІ ВОДИ) (РІЧНА)		ЗВІТ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ. ФОРМА № 21П-ВОДОСП (РІЧНА)		УТВОРЕННЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ З ВІДХОДАМИ. ФОРМА № 1-ВІДХОДИ (РІЧНА)		ЗВІТ ПРО ВИТРАТИ НА ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. ФОРМА № 1-ЕКОЛОГІЧНІ ВИТРАТИ (РІЧНА)	
										ЛІСОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ. ФОРМА № 3-ЛГ (РІЧНА)					
										ЕКОЛОГІЧНІ ПАСПОРТИ ПІДПРИЄМСТВ					
										ЖУРНАЛИ ПЕРВИННОГО ОБЛІКУ (ОБЛІКУ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМ. РЕСУРСІВ, ВІДХОДІВ...)					
										ПРОЕКТИ – ГЛВ, ГДС, ПІНУВПРОЕКТ НОРМАТИВІВ УТВОРЕННЯ ВІДХОДІВ					
										ЖУРНАЛИ ПЕРВИННОГО ОБЛІКУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ					
										ДОКУМЕНТАЦІЯ ПРО МОНИТОРИНГ І КОНТРОЛЬ					
										КЕРІВНИЦТВА (ПОСІБНИКИ) ПО ВВЕДЕННЮ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ					
										ДОКУМЕНТАЦІЯ ПО ПРОЕКТАМ ЕКОЛОГІЧНО БІЛЬШ ЧИСТИХ ВИРОБНИЦТВ					
												ВІДОМОСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ АУДИТІВ (ПРОТОКОЛИ)			

Рис. 3. Перелік інформаційних джерел, необхідних для виконання еколого-економічного аналізу
Джерело: розроблено авторами на основі [12]

Необхідно зауважити, що окрім форм звітності, зазначених на рис. 4, потрібну інформацію, що безпосередньо стосуються і екологічної складової фінансових звітів, також зазначено в таких документах: «Баланс», форма № 1 (квартальна); «Звіт про фінансові результати», форма № 2 (квартальна); «Звіт про використання та запаси палива», форма № 4-мп (місячна); «Звіт про обсяги реалізованих послуг», форма № 1-послуги (квартальна); «Звіт про капітальні інвестиції», форма № 2-інвестиції (квартальна), а також: «Обстеження ділової активності промислового підприємства», «Обстеження ділової активності промислового підприємства (інвестиції)» тощо [13]. Отже, під час ретельного обстеження діяльності суб'єкта господарювання необхідно зустрітися з топ-менеджерами підприємства, керівниками підрозділів, здійснити огляд промислових приміщень, звертаючи увагу на стан обладнання, умови зберігання сировинних запасів та дуже ретельно вивчити звітність підприємства.

Рис. 4. Інформаційні джерела для розрахунків:
форми фінансової звітності та додаткова інформація про конкретні ситуації
Джерело: розроблено авторами

Висновки і перспективи подальших розробок. Завдяки здійсненому дослідженню етапів управління еколого-економічного розвитку підприємств з використанням принципів циркулярної економіки, було визначено необхідність виконання ретельної діагностики діяльності суб'єктів господарювання. З метою дослідження потенціалу та виявлення можливостей модернізації підприємства запропоновано використовувати один з інструментів оцінювання екологічної стійкості підприємств – еколого-економічний аналіз, що спрямований на вивчення комплексу взаємозв'язків в системі «виробництво – навколишнє природне середовище». На основі здійсненого вивчення етапів еколого-економічного аналізу діяльності підприємства визначено, що систему доречно розглядати за 6 групами спеціальних індикаторів таких, як: ресурсомісткість; енергоємність; землеємність; збиткоємність; екоємність (відходоємність, вуглецевоємність) та додаткові показники екологічності виробничих, технологічних процесів суб'єктів господарювання (коефіцієнти замкненості, обороту природних ресурсів та їх

чистоти, категорія (ступінь) небезпечності виробництва та критерій екологічності. Доведено, що оцінювання запропонованих показників дозволяє комплексно та більш повно оцінити рівень природокористування та екологічності підприємства. Також, в статті представлено перелік інформаційних джерел, необхідних для здійснення розрахунків запропонованих показників. Проведення еколого-економічного аналізу діяльності суб'єктів господарювання та екоспрямований розвиток дозволить здійснити поліпшення показників природокористування – ресурсоспоживання та підвищення показників екоємності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці інструментів оцінювання рівня природокористування підприємств із застосуванням екологічної стратегії ресурсоефективного та чистого виробництва.

Література

1. Сисоев О. В. «Циркулярна економіка» та «Фахівець із циркулярної економіки» : Сутність та зміст понять в українському та польському науковому просторі. Освітологічний дискурс. 2020. № 4 (31). С. 48–68.
2. Kulczycka J. *Definicje i ich interpretacje*. Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Kraków : Wydawnictwo IGSMiE PAN, 2019. S. 9–18. URL: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_economy_in_policy_and_scientific_research.pdf (access date: 17.01.2021).
3. Війкман А., Сконберг К. *Циркулярна економіка та переваги для суспільства. Явні переможці в області робочих місць та клімату в економіці, заснованій на відновлюваній енергії та ресурсоефективності. Дослідження стосовно Чеської Республіки та Польщі* : Звіт про дослідження на вимогу Римського клубу за підтримки Фонду MAVA / Українська асоціація Римського клубу : сайт. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wpcontent/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> (дата звернення: 17.01.2021).
4. *Матеріали навчального онлайн-курсу «Ресурсоефективне та чисте виробництво»*. URL: <http://www.resrc.org/resrc-course-ua> (дата звернення: 11.01.2021).
5. Швиданенко Г. О., Матукова Д. Г. *Удосконалення механізму державного регулювання процесів екологізації гірничо-збагачувальних підприємств*. Ефективна економіка, 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 16.01.2021).
6. Дегтяр А. О. *Особенности использования системного подхода в государственном управлении*. Особенности социально-экономического развития Украины і регіонів : зб. тез доп. наук.-техн. конф. Запоріжжя, 2006. С. 194–199.
7. Евтушенко В. А. *Методологические проблемы эколого-экономических отношений*. Развитие экономической теории в условиях трансформационного кризиса: Научная конференция, посвященная памяти А. П. Мамалужа. Ч. 3. Харьков : Харьковский гуманитарный университет, 1996. С. 48–49.
8. Садеков А. А. *Механизмы эколого-экономического управления предприятием* : монография. Харьков : ИНЖЭК, 2004. 224 с.
9. Швиданенко Г. О., Криворучкіна О. В., Матукова Д. Г. *Розвиток підприємства на еколого-економічних засадах* : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 184 с.
10. Баланенко О. Г., Стойкова Т. М., Стойкова І. М. *Сутність та основні завдання еколого-економічного аналізу діяльності підприємства*. Молодий вчений. 2017. № 1 (41). С. 535–539.
11. Савицька Г. В. *Аналіз фінансово-господарської діяльності* : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2005. 662 с.
12. Кошелева О. *Здаємо річну статистичну звітність : все про зміни по формах звітності за 2020 рік та рекомендації щодо заповнення*. Екологія підприємства. 2021. № 2. С. 13–19.

13. Перелік форм державних статистичних спостережень та фінансової звітності, які можуть подаватись респондентами в електронному вигляді у 2021 році / Державна служба статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/elektr_zvit/2021/Perelik_form_2021.htm (дата звернення: 18.01.2021).

References

1. Sysoiev, O. V. (2020). «Circular Economics» and «Specialist in Circular Economics»: The essence and content of concepts in the Ukrainian and Polish scientific space [«Tsyrukuliarna ekonomika» ta «Fakhivets iz tsyrkuliarnoi ekonomiky»: Sutnist ta zmist poniat v ukrainskomu ta polskomu naukovomu prostori], Osvitohichnyi dyskurs, No. 4 (31), s. 48–68 [in Ukrainian]
2. Kulczycka, J. (2019). *Definicje i ich interpretacje*. Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Wydawnictwo IGSMiE PAN, Kraków, s. 9–18. Retrieved from: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_economy_in_policy_and_scientific_research.pdf.
3. Viykman, A., Skonberg, K. (2017). *Circular economy and benefits for society. Clear winners in jobs and climate in a renewable energy and resource efficiency economy. Research on the Czech Republic and Poland* [Tsyrukuliarna ekonomika ta perevahy dlia suspilstva. Yavni peremozhtsi v oblasti robochykh mist ta klimatu v ekonomitsi, zasnovanii na vidnovliuvanii enerhii ta resursoefektyvnosti. Doslidzhennia stosovno Cheskoï Respubliky ta Polshchi], Zvit pro doslidzhennia na vymohu Rymskoho klubu za pidtrymky Fondu MAVIA, Ukrainska asotsiatsiia Rymskoho klubu : sait. Retrieved from: <http://www.clubofrome.org.ua/wpcontent/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> [in Ukrainian]
4. *Materials of the online training course «Resource efficient and clean production»*: website [Materialy navchalnoho onlain-kursu «Resursoefektyvne ta chyste vyrobnytstvo»]: vebсайт. Retrieved from: <http://www.recpc.org/recp-course-ua> [in Ukrainian]
5. Shvydanenko, G. O., Matukova, D. G. (2014). *Improving the mechanism of state regulation of the processes of greening of mining and processing enterprises* [Udoskonalennia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання protsesiv ekolohizatsii hirnycho-zbahachuvalnykh pidpriemstv]. Efektyvna ekonomika, No. 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [in Ukrainian]
6. Degtyar, A. O. (2006). *Features of a systems approach using in public administration*. [Osoblyvosti vykorystannia systemnoho pidkhodu v derzhavnomu upravlinni], Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy i rehioniv: zbirnyk tez dopovidei naukovotekhnichnoi konferentsii, Zaporizhzhia, s. 194–199 [in Ukrainian]
7. Evtushenko, V. A. (1996). *Methodological problems of ecological and economic relations* [Metodologicheskie problemy ekologo-ekonomicheskikh otnosheniy], Razvitie ekonomicheskoy teorii v usloviyakh transformatsionnogo krizisa: Nauchnaya konferentsiya, posvyashchennaya pamyati A. P. Mamaluya, Ch. 3, Kharkovskiy humanitarnyy universitet, Kharkov, s. 48–49 [in Russian]
8. Sadekov, A. A. (2004). *Mechanisms of ecological and economic enterprise management*: monograph [Mekhanizmy ekologo-ekonomicheskogo upravleniya predpriyatiem: monografiya], INZhEK, Kharkov, 224 s. [in Russian]
9. Shvydanenko, G. O., Kryvoruchkina, O. V. & Matukova, D. G. (2017). *Enterprise development on ecological and economic principles*: monograph [Rozvytok pidpriemstva na ekoloho-ekonomichnykh zasadakh: monohrafiia], KNEU, Kyiv, 184 s. [in Ukrainian]
10. Balanenko, O. G., Stoykova, T. M., Stoykova, I. M. (2017). *The essence and main tasks of enterprise ecological and economic analysis* [Sutnist ta osnovni zavdannia ekoloho-ekonomichnoho analizu diialnosti pidpriemstva], Molodyi vchenyi, No. 1 (41), s. 535–539 [in Ukrainian]
11. Savytska, G. V. (2005). *Analysis of financial and economic activities*. 2nd ed. [Analiz finansovo-hospodarskoi diialnosti; 2 vyd.], Znannia, Kyiv, 662 s. [in Ukrainian]

12. Kosheleva, O. (2021). *We submit annual statistical reports: all about changes in reporting forms for 2020 and recommendations for filling* [Zdaemo richnu statystychnu zvitnist: vse pro zminy po formakh zvitnosti za 2020 rik ta rekomendatsii shchodo zapovnennia], *Ekolohiia pidpriemstva*, No. 2, s. 13–19 [in Ukrainian]
13. *List of forms of state statistical observations and financial reporting that can be submitted by respondents electronically in 2021* [Perelik form derzhavnykh statystychnykh sposterezhen ta finansovoi zvitnosti, yaki mozhut podavatys respondentamy v elektronnomu vyhliadi u 2021 rotsi], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/elektr_zvit/2021/Perelik_form_2021.htm [in Ukrainian]

***ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ***

УДК 330.34

Марина Афанасіївна ДЕМ'ЯНЧУК

доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова; старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, e-mail: ma-demyanchuk@ukr.net,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3907-3464>

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІКРОЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Дем'янчук, М. А. Теоретичний базис збалансованого розвитку мікроекономічних систем в умовах цифрових трансформацій. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 76–88.

Анотація. У статті визначено сутність, відмінні особливості та функції збалансованого розвитку мікроекономічних систем під впливом глобалізаційних явищ та цифрових трансформацій. Теоретико-методологічну основу дослідження сформували еволюційно-циклічна теорія та теорія динамічної рівноваги, основні підходи збалансованого (сталого) розвитку. У процесі дослідження використано методи діалектичного пізнання, узагальнення та наукової абстракції, застосування яких дозволило сформувати теоретичне підґрунтя збалансованого розвитку мікроекономічних систем з урахуванням глобалізаційних, інформатизаційних і цифрових перетворень. Встановлено чинники позитивного та негативного впливу процесів глобалізації на діяльність мікроекономічних систем. Виявлено когерентний зв'язок між сучасними закономірностями розвитку мікроекономічних систем та використовуваними ними інфокомунікаційними технологіями і послугами з урахуванням створюваного синергійного ефекту, що дозволяє визначити впливовість інфокомунікаційних технологій на цифрову грамотність суспільства і розвиток цифрової економіки шляхом врахування їхньої доступності та інтенсивності використання. Зазначено, що збалансований розвиток мікроекономічних систем є динамічною категорією, спрямованою на оптимізацію процесу досягнення економічного, соціального та екологічного розвитку через реалізацію динамічного взаємозв'язку нових функцій та якісних характеристик систем. Визначено, що збалансованому розвитку мікроекономічних систем характерні відмінні особливості, зокрема: економічні, еколого-енергетичні та соціальні. Охарактеризована сукупність функцій мікроекономічних систем, які реалізуються ними у контексті збалансованого розвитку та є необхідними для вирішення зовнішніх та внутрішніх проблем забезпечення якісного і стабільного розвитку у довгостроковій перспективі, зберігаючи динамічну рівновагу та спираючись на власні можливості. На основі узагальнення існуючих теоретичних підходів та базових положень концепції сталого розвитку на різних рівнях ієрархії з урахуванням глобалізаційних, інформатизаційних і цифрових перетворень отримав подальший розвиток теоретичний базис збалансованого розвитку мікроекономічних систем, що ґрунтується на встановленні характерних відмінних особливостей збалансованого розвитку підприємств, діяльність яких досліджується з позиції реалізації ними сукупності економічної, соціальної та екологічної функцій.

Ключові слова: мікроекономічна система; збалансований розвиток; цифрова трансформація; глобалізація; закономірності; фактори; сутність; відмінні особливості; функції.

Марина Афанасьевна ДЕМЯНЧУК

доктор экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова; старший научный сотрудник, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, e-mail: ma-demyanchuk@ukr.net, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3907-3464>

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ БАЗИС СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ
МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ**

Демьянчук, М. А. Теоретический базис сбалансированного развития микроэкономических систем в условиях цифровых трансформаций. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 76–88.

Аннотация. В статье определены сущность, отличительные особенности и функции сбалансированного развития микроэкономических систем под влиянием глобализационных явлений и цифровых трансформаций. Теоретико-методологическую основу исследования сформировали эволюционно-циклическая теория и теория динамического равновесия, основные подходы сбалансированного (устойчивого) развития. В процессе исследования использованы методы диалектического познания, обобщения и научной абстракции, применение которых позволило сформировать теоретические основы сбалансированного развития микроэкономических систем с учетом глобализационных, информатизационных и цифровых преобразований. Установлены факторы положительного и отрицательного влияния процессов глобализации на деятельность микроэкономических систем. Выявлена когерентная связь между современными закономерностями развития микроэкономических систем и используемыми ими инфокоммуникационными технологиями и услугами с учетом создаваемого синергетического эффекта, что позволяет определить влияние инфокоммуникационных технологий на цифровую грамотность общества и развитие цифровой экономики посредством учета их доступности и интенсивности использования. Отмечено, что сбалансированное развитие микроэкономических систем представляет собой динамическую категорию, направленную на оптимизацию процесса достижения экономического, социального и экологического развития через реализацию динамической взаимосвязи новых функций и качественных характеристик систем. Определено, что для сбалансированного развития микроэкономических систем характерны отличительные особенности, в частности: экономические, эколого-энергетические и социальные. Охарактеризована совокупность функций микроэкономических систем, реализуемых ими в контексте устойчивого развития и необходимых для решения внешних и внутренних проблем обеспечения качественного и стабильного развития в долгосрочной перспективе, сохраняя динамическое равновесие и опираясь на собственные возможности. На основе обобщения существующих теоретических подходов и базовых положений концепции устойчивого развития на разных уровнях иерархии с учетом глобализационных, информатизационных и цифровых преобразований получил дальнейшее развитие теоретический базис устойчивого развития микроэкономических систем, основанный на установлении характерных отличительных особенностей сбалансированного развития предприятий, деятельность которых исследуется с позиции реализации ими совокупности экономической, социальной и экологической функций.

Ключевые слова: микроэкономическая система; сбалансированное развитие; цифровая трансформация; глобализация; закономерности; факторы; сущность; отличительные особенности; функции.

Maryna DEMIANCHUK

*Doctor of Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance
Department, Odessa I. I. Mechnikov National University; Senior Researcher, Institute of
Market Problems and Economic-Ecological Research of the National Academy
of Sciences of Ukraine, e-mail: ma-demyanchuk@ukr.net,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3907-3464>*

THEORETICAL BASIS FOR THE BALANCED DEVELOPMENT OF MICROECONOMIC SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

Demianchuk, M. (2021). *Theoretical basis for the balanced development of microeconomic systems in the conditions of digital transformations* [Teoretychnyi bazys zbalansovanoho rozvytku mikroekonomichnykh system v umovakh tsyfrovyykh transformatsii], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 76–88.

Abstract. *The article determines the essence, distinctive features and functions of the balanced development of microeconomic systems under the influence of globalization phenomena and digital transformations. The theoretical and methodological basis of the study was formed by the evolutionary-cyclical theory and the theory of dynamic equilibrium, the main approaches to balanced (sustainable) development. In the course of the study, methods of dialectical cognition, generalization and scientific abstraction were used, the use of which made it possible to form the theoretical foundations of the balanced development of microeconomic systems, taking into account globalization, informatization and digital transformations. The factors of positive and negative influence of globalization processes on the microeconomic systems activity have been established. A coherent relationship between the modern patterns of microeconomic systems development and infocommunication technologies and services they use, was revealed, taking into account the created synergistic effect, which makes it possible to determine the influence of infocommunication technologies on the digital literacy of society and the development of digital economy by taking into account their availability and intensity of use. It is noted that the balanced development of microeconomic systems is a dynamic category aimed at optimizing the process of achieving balanced economic, social and environmental development through the implementation of the dynamic relationship of new functions and qualitative characteristics of systems. It has been determined that the balanced development of microeconomic systems is characterized by excellent features, in particular: economic, ecological, energy and social. The aggregate of microeconomic systems functions, implemented by them in the context of sustainable development and necessary for solving external and internal problems of ensuring high-quality and stable development in the long term, maintaining a dynamic balance and relying on their own capabilities, is characterized. Based on the generalization of existing theoretical approaches and basic provisions of the sustainable development concept at different levels of the hierarchy, taking into account globalization, informatization and digital transformations, a theoretical basis for the sustainable development of microeconomic systems was further developed, based on the establishment of the characteristic distinctive features of the balanced development of enterprises, the activities of which are investigated from the standpoint of their implementation of the totality economic, social and environmental functions.*

Keywords: *microeconomic system; balanced development; digital transformation; globalization; patterns; factors; essence; distinctive features; functions.*

JEL classification: A100; B520; Q010

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.76-88](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.76-88)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах переходу економіки України до цифрової стратегії розвитку та дотримання цілей сталого розвитку більшої уваги потребують питання визначення основ збалансованого розвитку мікроекономічних систем, які забезпечують основу цифрової інфраструктури, платформу всіх інформаційних процесів та сприяють інтеграції у цифрове суспільство. Динамічне впровадження інноваційних інфокомунікаційних технологій в більшість бізнес-процесів сучасних підприємств різних сфер економічної діяльності зумовлено сучасними цифровими трендами, еволюцією розумних продуктів, сервісів, бізнес-моделей, застосуванням хмарних обчислень, нейронних мереж тощо. Підприємство у таких умовах є провідним елементом сучасної економіки, що забезпечує ринок товарами та послугам, сприяє розвитку здорової конкуренції, задовольняє потреби споживачів. Втім, домінування філософії «споживання», пріоритету економічної вигоди, виснаження ресурсного потенціалу та розбалансованість причинно-наслідкових зв'язків визначають необхідність оздоровлення поглядів підприємців на економічні процеси, що обумовлює сукупність економічних, екологічних, соціальних, енергетичних та інфокомунікаційних передумов переходу до концепції збалансованого розвитку мікроекономічних систем.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Еволюціонування концепції збалансованого розвитку охоплює тривалий період, протягом якого розглядалися проблеми раціонального використання природних ресурсів при постійному зростанні потреб людства, де економічна складова дозволяє виокремити необхідні методи і важелі впливу задля досягнення стабільності й розвитку. Теоретико-методологічну основу дослідження формують еволюційно-циклічна теорія та теорія динамічної рівноваги, а також основні підходи збалансованого (сталого) розвитку, зокрема антропоцентричний, системний, неокласичний, неокенсіанський, інституціональний, інфраструктурний, ресурсний, біосферний та інтегративний. Здебільшого збалансований (сталий) розвиток вітчизняними та закордонними вченими досліджується на державному та глобальному рівнях, відзначаючи необхідність його розгляду у єдності трьох складових: економічної, соціальної та екологічної [1, с. 144]. Зокрема, вченими О. В. Мороз та Л. П. Сідельниковою досліджуються питання інституціонального забезпечення національних планів сталого розвитку і антикризового управління [2, с. 9] та особливості податкового механізму забезпечення сталого розвитку держави і регіонів [3, с. 50].

Збалансований розвиток на рівні мікроекономічних систем науковцями зазвичай ототожнюється із поняттям стійкості і розглядаються підприємства різних організаційно-правових форм та форм власності відмінних сфер економічної діяльності. Так, В. А. Гросул [4, с. 104] узагальнено теоретичні підходи щодо визначення сутності стійкого розвитку підприємства. Теоретичне обґрунтування стійкого економічного розвитку підприємств здійснено К. О. Іванчук [5]. Подальшого розвитку набули дослідження сталого розвитку підприємства як процесу та економічного явища, зокрема, у працях Н. В. Дойсан-Коровьонкової [6]. В. В. Прохоровою [7, с. 364] досліджено питання управління стійким розвитком підприємства як основи трансформаційних процесів тощо. Питанням процесів забезпечення сталого розвитку, зокрема цифрових підприємств та підприємств державної форми власності, присвячено праці М. Г. Безпарточного [8, с. 75; 9, с. 63]. В секторальному розрізі сталий розвиток досліджується з різних позицій, зокрема, щодо можливості переорієнтації телекомунікаційних підприємств на сталий тип

розвитку О. А. Князевою та Н. В. Дойсан-Коровьонковою [10, с. 117]; О. Ю. Гусевою та Т. Б. Хлевицькою [11, с. 126] обґрунтовано інструментарій стратегічного управління сталим розвитком телекомунікаційних підприємств; В. О. Колотій [12] досліджуються особливості сталого розвитку підприємств торгівлі в умовах активізації інноваційної діяльності. Також паралельно із сталим розвитком підприємств С. Бернова, Б. Клемпнер та С. Магнін [13] досліджують і аспекти сталого інвестування. При цьому Р. Г. Екклс та М. Д. Кастапелі [14] досліджують процеси забезпечення сталого розвитку підприємств з позиції створення стійкої цінності за допомогою екологічного, соціального та корпоративного управління. Також складові концепції системи фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку досліджуються Г. К. Роговим [15, с. 222].

Відаючи належне значимості наукових досягнень зарубіжних та вітчизняних учених, варто відзначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання, які стосуються особливостей забезпечення збалансованого розвитку мікроекономічних систем в умовах цифрових трансформацій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Збалансований розвиток є багатограним поняттям, що може приймати різні видові прояви, вирішуючи проблеми економічного, соціального й екологічного характеру в системі, а не як епізодичні явища, та є складовою економічного розвитку країни, регіонів та підприємств, що спричиняє незворотні, цілеспрямовані та закономірні зміни системи, послідовний перехід від одного стану до якісно іншого. Йому притаманний еволюційний вид, коли якісні зміни відбуваються поступово, повільно, на відміну від революційного, коли відбувається стрибкоподібний перехід від одного стану системи до іншого, якісно нового. Проте із розвитком цифрової економіки та інтенсифікації використання інформаційно-комунікаційних технологій видозмінюється діяльність мікроекономічних систем, що формує потребу в проведенні додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичного базису збалансованого розвитку мікроекономічних систем під впливом глобалізаційних явищ та цифрових трансформацій. Досягнення поставленої мети обумовлює необхідність визначення позитивних та негативних чинників впливу глобалізаційних та цифровізаційних процесів на діяльність мікроекономічних систем; визначення сутності, відмінних особливостей та функцій збалансованого розвитку мікроекономічних систем з урахуванням сучасних закономірностей їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграційні тенденції світового господарства, інтернаціоналізація виробництва, обмін інформаційними ресурсами, уніфікація національних стандартів характеризують сучасний етап розвитку суспільства, ускладнюючі багаторівневі зв'язки між суб'єктами економічної системи та формуючи нові суперечливості між ними. Порівняно із світовими і національними перетвореннями глобалізаційні процеси на мікроекономічному рівні мають дещо інший характер впливу на мікроекономічні системи та проявляються у розширенні їхньої діяльності за межі внутрішнього ринку шляхом постійного розвитку та впровадження інновацій, що спричиняє підвищення конкурентоспроможності та продуктивності праці, їхньої інвестиційної привабливості та стимулює зростання прямих інвестицій. Тобто глобалізація дає можливість залучити більш вагомий обсяг фінансових ресурсів, що у майбутньому дозволить більш ефективно вирішувати екологічні проблеми шляхом поєднання і консолідації ресурсів та координації діяльності мікроекономічних систем різних сфер економічної діяльності в цих

питаннях. Однак глобалізаційні процеси можуть спричинити і негативні наслідки через нерівномірність розподілення переваг від глобалізації в окремих сферах національної економіки, можливий перехід контролю над економікою до більш сильніших держав через транснаціональні корпорації, що, у свою чергу, може спричинити дестабілізацію фінансової сфери як на рівні окремої країни, так і на світовому рівні.

Значні переваги від глобалізації можна отримати мікроекономічним системам при зосередженні на випуску найбільш конкурентоспроможної наукомісткої продукції та наданні послуг шляхом зниження їх собівартості через впровадження інноваційних технологій, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня компетентності персоналу. Поряд з цим, варто зауважити, що міграційні процеси, які відбуваються за рахунок глобалізаційних процесів, можуть спричинити відтік кваліфікованих спеціалістів та, як наслідок, скорочення інтелектуальної бази інноваційної діяльності мікроекономічних систем та зменшення їх інтелектуального потенціалу при підвищенні значення соціальних та екологічних стандартів у суспільстві. Діяльність мікроекономічних систем схильна до суттєвих збурень швидкозмінних станів міжнародних ринків, оскільки вплив глобалізації спрямовано не тільки на самі мікроекономічні системи, а й на діючі та виникаючі між ними взаємозв'язки, що призводить до їхньої непередбачуваної поведінки.

Тож діяльність сучасних мікроекономічних систем знаходиться під впливом позитивних та негативних чинників процесів глобалізації. Зокрема, серед чинників процесів глобалізації, що мають негативний вплив, варто виокремити: світову економічну та політичну відносну нестабільність, кризу безпеки; зниження темпів зростання світової економіки, міграційну кризу; прискорення темпів інфляції, валютну волатильність; обмеженість інвестиційних ресурсів, зниження купівельної спроможності; науково-технічне відставання, корупцію та нецільове використання коштів; обмежений доступ до сучасного обладнання та технологій через недостатність інвестицій в умовах посилення інвестиційних критеріїв; недосконалу транспортну інфраструктуру; високу конкуренцію на ресурси в умовах їхньої обмеженості та подорожчання; посилення конкуренції на насиченому ринку, конкурентів із розвинутих країн, що представлені на вітчизняному ринку; брак інформації та досвіду використання найкращих практик; зростання собівартості внаслідок витрат на НДДКР; низький попит на вітчизняну інноваційну продукцію та послуги через недовіру; обмеженість доступу до фінансових ресурсів через їхню кошовність; недостатність виробничих потужностей, морально застаріле обладнання; зниження життєвого циклу товарів та послуг; брак висококваліфікованих спеціалістів різних сфер діяльності; недосконалість бізнес-процесів в умовах цифровізації; обмеженість доступу до фінансових ресурсів тощо.

Всупереч низці негативних чинників, глобалізаційні процеси мають і позитивний вплив на діяльність мікроекономічних систем, наприклад: вирішення складних економічних проблем, сприяння розвитку економічних зон та єдиного економічного простору; вирівнювання економічної ситуації у світі, удосконалення виробництва за рахунок використання високоякісного обладнання; посилення взаємозв'язку та унікальності осіб, цивілізація людства; охорона світу від забруднення довкілля, перенаселення планети, організованої злочинності, тероризму, незаконного обігу наркотиків; формування вільної зовнішньої торгівлі, ефективне управління фінансовими потоками, зростання добробуту населення, зростання політичного авторитету; зміцнення економічного та політичного співробітництва; удосконалення нормативно-правової бази; участь держави у

електронній взаємодії з усіма підприємствами.

Не менш важливим позитивним впливом глобалізаційних процесів на мікроекономічні системи є: підвищення рівня проникнення технологій та фінансових інструментів; виникнення нових економічних перспектив для країни та мікроекономічних систем; забезпечення найбільш високого рівня життя громадян; розвиток нового типу виробничих відносин, прискорення впровадження та поширення технічних досягнень та сучасних методів управління; зростання обсягів інформаційних ресурсів, поява цифрових стартапів; стимулювання зростання виробництва та його раціоналізація, збільшення виробничої діяльності за рахунок поліпшення умов конкурентної середовища; модернізація виробничих потужностей, підвищення конкурентоспроможності не тільки продукції та послуг, а й самого підприємства; оптимізація та сумісність окремих бізнес-процесів та підвищення ефективності підприємства за рахунок застосування нових технологій та нових методів прийняття рішень, заснованих на цифровій трансформації інформації, що приводить до економії часу, зростання капіталоемності та наукоємності мікроекономічних систем; розширення ринків збуту за рахунок актуальної та достовірної інформації та технологій її обробки, скорочення витрат та поява нових джерел додаткових доходів, сприяння формуванню стійкого економічного та збалансованого розвитку, підвищення продуктивності праці, підвищення рівня заробітної плати та соціальних стандартів, безперервне впровадження інновацій у виробничу діяльність тощо.

Разом із глобалізаційними процесами сучасний світ переживає перехід від індустріального суспільства до інформаційного, при цьому рівень розвитку інформаційного простору вирішальним чином впливає на економіку, культуру і політику. Впровадження новітніх телекомунікаційних технологій веде до скорочення витрат і зростання продуктивності праці, створення віддалених робочих місць, розвитку дистанційних форм навчання і т. д. Не зважаючи на позитивну динаміку економічного розвитку України, залишаються переважно низькі показники економічної сфери порівняно з іншими державами. Вважаємо, зазначене проявляється через відомий феномен цифрової нерівності, цифрової прірви (digital divide), що у контексті глобалізації, цифровізації та розвитку інформаційного суспільства отримав відповідну реакцію по всьому світу. Йдеться про розподіл суспільств держав на основі нерівномірного доступу до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Найбільш яскравим прикладом зазначеної нерівності є те, що на початку ХХІ століття 80% людей у світі ще ніколи не користувалися телефоном і 95% не використовували комп'ютер, порівняно з тим, що наприкінці 2020 року уперше за всю історію більш ніж половина населення світу користується Інтернетом. Це є значним досягненням у напрямку більш інклюзивного суспільства, яке надає нові можливості розвитку за допомогою ІКТ, що є важливим кроком до того, щоб жодна країна не залишилась «позаду».

Стрімкий розвиток цифрових технологій породжує енергійний розвиток і цифрової економіки завдяки спроможності збирати, застосовувати і синтезувати великі обсяги цифрових даних фактично. Ці питання глибоко зацікавили науковців у напрямку впливу цифрової економіки на розвиток суспільства. Порівняно з деякими недоліками цифровізація надає, безперечно, численні переваги, а саме на даний час ще невимірні мультиплікативні ефекти цифровізації при підключенні в єдиний інформаційний простір всіх виробничих ланцюгів. Потенційні позитивні ефекти цифрової економіки (цифрові дивіденди) надаються потужними

аналітичними кампаніями та світовими форумами, і залежно від методів оцінки розмір цифрової економіки наразі оцінюють від 4,5 до 15,5% світового ВВП, і у неї є величезний потенціал для подальшого розширення.

Як і при появі будь-якої нової сукупної технологічної хвилі, вплив цифровізації на суспільство та економіку є неоднозначним: з однієї сторони, позначається розвиток економіки на новітньому рівні взаємодії всіх її елементів, з іншої – руйнується стара система виробництва і розподілу благ. «Наскрізнi технології» (роботизація, технологія блокчейна, нейромережі, штучний інтелект, квантова віртуальна і доповнена реальність) призводять до оптимізації виробництва, роботизації, віддаленого контролю, і, як наслідок, скорочення і ліквідація фізичних робочих місць та поява на їх заміну цифрових робочих місць.

Тобто збалансований розвиток мікроекономічних систем обумовлений з однієї сторони закономірністю галопуючого розвитку суб'єктів цифрової економіки, заснованого на випереджально-прискореному розвитку телекомунікаційних підприємств із одночасним проведенням політики підвищення цифрової грамотності суспільства, з іншою підвищенням рівня доступності, забезпеченості мікроекономічних систем сучасними інфокомунікаційними технологіями і послугами, інтенсивність використання яких впливає на базові, стандартні і прогресивні навички персоналу, які формують основу інтелектуальної складової потенціалу збалансованого розвитку мікроекономічних систем.

Досягнення розвитку цифрової економіки країни можливо за рахунок цифровізації бізнесу, що приводить до таких ефектів як економія витрат на закупівлю матеріалів, скорочення запасів, модернізація виробничого циклу та зростання ефективності обладнання, прискоренню економічного зростання та залучення інвестицій, підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності тощо. Цифровізація бізнес-сфери сприяє технологічному розвитку через оптимізацію та підвищення точності і ефективності роботи підприємств, переміщення їх на електронні та цифрові платформи як джерела формування додаткової цінності.

Крім того діяльність мікроекономічних систем знаходиться під впливом факторів позитивного та негативного впливу (рис. 1). Негативні фактори доцільно представити економічною, організаційно-правовою, функціональною, інформаційно-аналітичною та соціально-психологічною групами, а позитивні – фінансовою, технологічною, урядово-інфраструктурною та соціально-інформаційною групами.

Саме в таких умовах на перше місце стає збалансованість розвитку мікроекономічних систем, якому притаманний еволюційний вид, коли якісні зміни відбуваються поступово, повільно, на відміну від революційного, коли відбувається стрибкоподібний перехід від одного стану господарської системи до іншого, якісно нового. Ураховуючи концепції (теорії) розвитку підприємства, які сформовано економічною наукою (теорія спрямованого розвитку підприємства, теорія циклічного розвитку і теорія життєвого циклу підприємства) можна стверджувати, що збалансований розвиток є спрямованим, тому траєкторія розвитку кожного підприємства індивідуальна і залежить від його адаптивності до змін зовнішнього середовища та здатності розв'язувати внутрішні суперечності своєчасно і раціонально. І тому в процесі такого розвитку мікроекономічна система переходить від одного стану в інший, намагається досягти гармонійної рівноваги для довготривалого існування. Зміна стану на якісно новий вимагає додаткових витрат матеріальних і фінансових ресурсів, інтелектуальних зусиль і часу, тому існують певні обмеження на послідовність переходу з одного стану в інший.

Фактори позитивного впливу	Економічна, соціальна та екологічна діяльність мікроекономічних систем	Фактори негативного впливу
<i>Фінансові:</i> доступ до цифрових фінансових послуг; значне зростання обсягів безготівкових операцій та безперешкодний моніторинг грошових потоків; підвищення обсягів інвестиційного капіталу та інші.		<i>Економічні:</i> низький платоспроможний попит на телекомунікаційні послуги; незначні обсяги та недосконалість структури капіталу вітчизняних підприємств; відсутність інвестиційних інструментів та програм з метою збільшення потужностей; та інші.
<i>Технологічні:</i> підвищення автоматизованого управління виробничими процесами; істотне підвищення конкурентоспроможності підприємств за рахунок оптимізації процесів і кастомізації цифрових продуктів та сервісів; швидка обробка великого обсягу даних, використання хмарних технологій та обчислень; віртуалізація фізичних і обчислюваних систем підприємств та їхніх інфраструктур; підвищення якості товарів та послуг; використання розумних продуктів, сервісів, нових бізнес-моделей; застосування трансформаційних інновацій та створення відповідних продуктів і розробок.		<i>Організаційно-правові:</i> відсутність злагодженої та дієвої державної політики у сфері впровадження та розвитку телекомунікацій; недосконала законодавчо-нормативна база; відсутність реальних фінансових механізмів для стимулювання розвитку мікроекономічних систем, а також підвищення рівня інформованості та доступності до електронних послуг і т.д.
<i>Урядово-інфраструктурні:</i> фокусне та комплексне державне управління, зменшення державного апарату; доступ суспільства до е-уряду, е-комерції та е-бізнесу, поява нових індустрій; розвиток «розумних» міст та налагодження комунікаційних зв'язків; розвиток інфраструктури ІКТ, транспорту, енергопостачання; розвиток інтегрованих ланцюжків по вертикалі та горизонталі тощо.		<i>Функціональні:</i> недостатня ефективність стратегічного менеджменту мікроекономічних систем; помірно низька конкурентоспроможність мікроекономічних систем у процесі залучення інвестиційних коштів; недостатня кваліфікація кадрів; порушення чинного законодавства; зростання шахрайства; політична нестабільність в країні; слабкі зовнішньоекономічні зв'язки України у мікроекономічних системах з іншими країнами тощо.
<i>Соціально-інформаційні:</i> охоплення всіх верств населення та територій послугами інформаційного, освітнього, медичного, соціального, екологічного та іншого характеру; формування інформаційної культури та компетенцій щодо володіння цифровими навичками; забезпечення добробуту, комфорту та якості життя суспільства на більш високому рівні; зменшення цифрового розриву та вирівнювання доступу громадян до цифрових технологій та можливостей, що вони надають; створення нових цифрових робочих місць.		<i>Інформаційно-аналітичні:</i> незначне впровадження сучасних інфокомунікаційних технологій; вагома інформаційна закритість діяльності мікроекономічних систем; відсутність якісної та необхідної статистичної інформації; недосконалість фінансової та нефінансової звітності; низький рівень реклами; непрозорість даних та ін.
		<i>Соціально-психологічні:</i> відсутність довіри громадян та суб'єктів господарювання до електронних послуг із застосуванням ІКТ; значний діапазон ризиків при використанні ІКТ (кіберризика) тощо.

Рис. 1. Фактори позитивного та негативного впливу на діяльність мікроекономічних систем
Джерело: розроблено автором

Отже, збалансований розвиток мікроекономічних систем представляє собою динамічну категорію, спрямовану на оптимізацію процесу досягнення збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку через реалізацію динамічного взаємозв'язку нових функцій та якісних характеристик систем. Відмінними особливостями збалансованого розвитку є економічні, еколого-енергетичні та соціальні.

Зокрема, економічними особливостями збалансованого розвитку є: фінансова стабільність і позитивна динаміка прибутковості; можливість мобілізації інвестиційних ресурсів; залучення іноземних партнерів до реалізації інноваційних проєктів; наявність платоспроможних споживачів з метою одержання прибутку тощо. Еколого-енергетичними особливостями збалансованого розвитку мікроекономічних систем є екологічна сталість підприємства, що сприяє рівноважному стану екосистеми та захисту довкілля; вплив діяльності підприємства на суспільну свідомість через участь у реалізації проєктів з екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та популяризації економного споживання енергетичних ресурсів та ін. Соціальними особливостями, з однієї сторони, виступають аспекти діяльності підприємства, що створюють конкурентні переваги через підвищення результативності праці персоналу, зокрема: комфортні та безпечні умови праці, соціальна захищеність персоналу, задоволення культурних, матеріальних та духовних потреб; з іншої сторони, це аспекти діяльності підприємства щодо соціальної відповідальності перед суспільством, соціальної справедливості, формування позитивної оцінки діяльності підприємства споживачами, персоналом і суспільством.

Діяльність мікроекономічних систем у контексті збалансованого розвитку доцільно розглядати як сукупність реалізації ними економічної, соціальної та екологічної функцій. Вітчизняна нормативна база, наукові та фахові джерела трактують й визначають зміст економічної діяльності за різними контекстами (правовим, доктринальним, соціальним тощо), проте сучасні цифрові технології змінюють її через вплив на корпоративну стратегію, інвестиційну поведінку і торговельні потоки. Тож економічна функція мікроекономічних систем направлена на отримання фінансового результату за рахунок збільшення обсягів реалізації продукції (робіт, послуг) й розширення можливостей задовольняти зростаючі потреби споживачів, збільшення потужностей й збуту, залучення інвестиційних ресурсів, поліпшення якості продукції тощо, шляхом імплементації у свою діяльність передових технологічно-інформаційних та цифрових інновацій.

Реалізація соціальної функції спрямована, з одного боку, на трудовий колектив з метою стимулювання продуктивності праці, підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, збереження життя та здоров'я працюючих, створення системи їх соціального захисту на рівні підприємства, забезпечення сприятливого психологічного клімату в колективі з урахуванням додаткового навантаження, спричиненого необхідністю здобуття цифрових компетентностей; з іншого, на суспільство через реалізацію форм соціальної діяльності підприємств, зокрема Impact-інвестування за різними напрямками та благодійність тощо.

Екологічна функція пов'язана з виконанням підприємством певних заходів і робіт, які орієнтовані на значне обмеження використання енергетичних ресурсів; обмеження викидів у навколишнє середовище тощо із застосуванням системи екологічного менеджменту з метою формування екологічно відповідальної поведінки і позиції суб'єктів мікроекономічної системи.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі узагальнення існуючих теоретичних підходів та базових положень концепції сталого розвитку на різних рівнях ієрархії з урахуванням глобалізаційних, інформатизаційних і цифрових перетворень розвинуто теоретичний базис збалансованого розвитку мікроекономічних систем. Встановлено чинники позитивного та негативного впливу процесів глобалізації на діяльність мікроекономічних систем. Для урахування у динаміці показників забезпечення мікроекономічних систем інфокомунікаційними технологіями і послугами та створюваного синергійного ефекту від їхнього використання локалізовані та зафіксовані сучасні закономірності розвитку мікроекономічних систем на засадах доступності, інтенсивності використання інформаційно-комунікаційні технологій і послуг та їх впливовості на цифрову грамотність суспільства та розвиток цифрової економіки. Виокремлені характерні економічні, еколого-енергетичні та соціальні відмінні особливості збалансованого розвитку мікроекономічних систем. Діяльність мікроекономічних систем у контексті збалансованого розвитку досліджується з позиції реалізації ними сукупності економічної, соціальної та екологічної функцій, що обумовлено необхідністю вирішення зовнішніх та внутрішніх проблем забезпечення якісного і стабільного розвитку в довгостроковій перспективі, зберігаючи динамічну рівновагу та спираючись на власні можливості.

Перспективи подальших розробок знаходяться в площині поглибленого дослідження актуальних питань, пов'язаних з екологізацією економічної діяльності підприємств сфер економічної діяльності, що надають послуги. Здебільшого це обумовлено недостатністю існуючих доробок вчених та невизначеністю впливовості діяльності таких підприємств на рівень екологізації економіки країни.

Література

1. Деркач М. І. *Еволюція економічної теорії сталого розвитку*. Збірник наукових праць ЛНТУ. 2010. Вип. 7 (28). Ч. 1. С. 144–159.
2. Мороз О. В. *Інституціональне забезпечення національних планів сталого розвитку та антикризового управління*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2020. № 2 (73). С. 9–26. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(73\).2020.9-26](https://doi.org/10.33987/vsed.2(73).2020.9-26).
3. Сидельникова Л. П. *Податковий механізм забезпечення сталого розвитку держави та регіонів*. Соціально-економічний розвиток регіонів у контексті міжнародної інтеграції. 2018. № 29 (18). Т. 2. С. 50–55.
4. Гросул В. А. *Теоретичні підходи щодо визначення сутності стійкого розвитку підприємства*. Сталій розвиток економіки. 2012. № 7. С. 104–107.
5. Іванчук К. О. *Стійкий економічний розвиток підприємства : теоретичне обґрунтування*. Економіка розвитку. 2014. № 3. С. 84–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esgo_2014_3_19 (дата звернення: 09.01.2021).
6. Дойсан-Коровьонкова Н. В. *Сталий розвиток підприємства як процес та економічне явище: теоретичні аспекти*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2014. Вип. 2 (53). С. 48–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_10 (дата звернення: 09.01.2021).
7. Прохорова В. В. *Управління стійким розвитком підприємства як основа трансформаційних процесів*. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 29. С. 364–370.
8. Безпарточний М. Г. *Забезпечення стійкого економічного розвитку державних підприємств*. Інноваційна економіка. 2019. № 5–6. С. 75–79. DOI: 10.37332/2309-1533.2019.5-6.9.
9. Demianchuk M., Bezpartochnyi M., Filipishyna L., Živitere M. *The model of achieving a*

balanced balance between economic efficiency and ecological-social responsibility of digitalized enterprise. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2021. Vol. 14. Issue 1. Pp. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.22094/JOIE.2020.677817>.

10. Князева О. А., Дойсан-Коровьонкова Н. В. *Переорієнтація телекомунікаційного підприємства на сталий тип розвитку*. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. № 2. С. 117–122.
11. Гусева О. Ю., Хлевицька Т. Б., Марценюк Н. О. *Теоретичні та практичні підходи до обґрунтування інструментарію стратегічного управління сталим розвитком телекомунікаційного підприємства*. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2019. № 2 (28). С. 126–135. DOI: 10.31673/2415-8089.2019.020126.
12. Колотій В. О. *Особливості сталого розвитку підприємств торгівлі в умовах активізації інноваційної діяльності*. Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного університету. 2011. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_2/statti_2/koloti/koloti.htm (дата звернення: 04.01.2021).
13. Bernow S., Klempner B., Magnin C. *From 'why' to 'why not': Sustainable investing as the new normal*. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/private-equity-and-principal-investors/our-insights/from-why-to-why-not-sustainable-investing-as-the-new-normal> (access date: 28.12.2020).
14. Eccles R. G., Kastapeli M. D. *The investing enlightenment : how principle and pragmatism can create sustainable value through ESG*. 2018. URL: http://www.statestreet.com/content/dam/statestreet/documents/Articles/The_Investing_Enlightenment.pdf (дата звернення: 22.12.2020).
15. Рогов Г. К. *Система фінансових механізмів корпоративного сталого розвитку : складові концепції*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2018. № 3 (67). С. 222–229. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.3\(67\).2018.222-229](https://doi.org/10.33987/vsed.3(67).2018.222-229).

References

1. Derkach, M. I. (2010). *Evolution of economic theory of sustainable development* [Evolutsiia ekonomichnoi teorii staloho rozvytku], Zbirnyk naukovykh prats LNTU, Vyp. 7 (28), Ch. 1, s. 144–159 [in Ukrainian]
2. Moroz, O. V. (2020). *Institutional support for national plans of sustainable development and anticrisis management* [Instytutsionalne zabezpechennia natsionalnykh planiv staloho rozvytku ta antykrizovoho upravlinnia], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), No. 2 (73), s. 9–26. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(73\).2020.9-26](https://doi.org/10.33987/vsed.2(73).2020.9-26) [in Ukrainian]
3. Sidelnikova, L. P. (2018). *Tax mechanism for sustainable development of the state and regions* [Podatkovy mekhanizm zabezpechennia staloho rozvytku derzhavy ta rehioniv], Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoi intehtatsii, No. 29 (18), T. 2, s. 50–55 [in Ukrainian]
4. Grosul, V. A. (2012). *Theoretical approaches to determining the essence of enterprise sustainable development* [Teoretychni pidkhody shchodo vyznachennia sutnosti stiikoho rozvytku pidpriemstva], Stalyi rozvytok ekonomiky, No. 7, s. 104–107 [in Ukrainian]
5. Ivanchuk, K. O. (2014). *Sustainable economic development of the enterprise: theoretical substantiation* [Stiiki ekonomichni rozvytok pidpriemstva: teoretychne obhruntuvannia], Ekonomika rozvytku, No. 3, s. 84–88. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_3_19 [in Ukrainian]
6. Doysan-Korovyonkova, N. V. (2014). *Sustainable enterprise development as a process and economic phenomenon: theoretical aspects* [Stalyi rozvytok pidpriemstva yak protses ta ekonomichne yavyshe: teoretychni aspekty], Socio-economic research bulletin; Visnik social'noekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Vyp. 2 (53), s. 48–55. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_10 [in Ukrainian]
7. Prokhorova, V. V. (2010). *Management of enterprise sustainable development as a basis of transorption processes* [Upravlinnia stiikym rozvytkom pidpriemstva yak osnova

- transorfmatiinykh protsesiv], Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, No. 29, s. 364–370 [in Ukrainian]
8. Bezpartochnyi, M. G. (2019). *Ensuring sustainable economic development of state enterprises* [Zabezpechennia stiikoho ekonomichnoho rozvytku derzhavnykh pidpriemstv], Innovatsiina ekonomika, No. 5-6, s. 75–79. DOI: 10.37332/2309-1533.2019.5-6.9 [in Ukrainian]
9. Demianchuk, M., Bezpartochnyi, M., Filipishyna, L., Živitere, M. (2021). *The model of achieving a balanced balance between economic efficiency and ecological-social responsibility of digitalized enterprise*. Journal of Optimization in Industrial Engineering, Vol. 14, Issue 1, pp. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.22094/JOIE.2020.677817>.
10. Knyazeva, O. A., Doysan-Korovyonkova, N. V. (2015). *Reorientation of the telecommunication enterprise on sustainable type of development* [Pereorientatsiia telekomunikatsiinoho pidpriemstva na stalyy typ rozvytku], Ekonomika. Menedzhment. Biznes, No. 2, s. 117–122 [in Ukrainian]
11. Guseva, O. Yu., Khlevytska, T. B. & Martsenyuk, N. O. (2019). *Theoretical and practical approaches to substantiation of strategic management tools of telecommunication enterprise sustainable development* [Teoretychni ta praktychni pidkhody do obhruntuvannia instrumentarii stratehichnoho upravlinnia stalym rozvytkom telekomunikatsiinoho pidpriemstva], Ekonomika. Menedzhment. Biznes, No. 2 (28), s. 126–135. DOI: 10.31673/2415-8089.2019.020126 [in Ukrainian]
12. Kolotiy, V. O. (2011). *Peculiarities of trade enterprises sustainable development in the conditions of innovative activity intensification* [Osoblyvist staloho rozvytku pidpriemstv torhivli v umovakh aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti], Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho kooperatyvnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_2/statti_2/koloti/koloti.htm [in Ukrainian]
13. Bernow, S., Klempner, B., Magnin, C. (2017). *From ‘why’ to ‘why not’: Sustainable investing as the new normal*. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/industries/private-equity-and-principal-investors/our-insights/from-why-to-why-not-sustainable-investing-as-the-new-normal>.
14. Eccles, R. G., Kastapeli, M. D. (2018). *The investing enlightenment: how principle and pragmatism can create sustainable value through ESG*. Retrieved from: http://www.statestreet.com/content/dam/statestreet/documents/Articles/The_Investing_Enlightenment.pdf.
15. Rohov, H. K. (2018). *The system of financial mechanisms for corporate sustainable development: the concept components* [Systema finansovykh mekhanizmv korporatyvnoho staloho rozvytku: skladovi kontseptsii], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), No. 3 (67), s. 222–229. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.3\(67\).2018.222-229](https://doi.org/10.33987/vsed.3(67).2018.222-229) [in Ukrainian]

***МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ***

UDC 336.7

Frédéric BUTIN

Doctor of Mathematics, Professor at ISMA,
Université de Lyon, Université Lyon 1, CNRS, UMR5208, Institut Camille Jordan,
43 blvd du 11 novembre 1918, F-69622 Villeurbanne-Cedex, France,
e-mail: butin@math.univ-lyon1.fr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4656-0666>

THE POWER OF NO-LAG TECHNICAL INDICATORS IN ALGORITHMIC TRADING

Butin, F. (2021). The power of no-lag technical indicators in algorithmic trading, *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomičnih doslidžen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 90–99.

Abstract. In the framework of technical analysis for algorithmic trading we introduce an original approach to classical technical indicators. For this, we consider technical indicators as bounded operators: this more abstract, but also more algorithmic view enables us to define in a very simple way the no-lag versions of these tools. Delay in response is indeed a major drawback of many classical technical indicators used in algorithmic trading, which often leads to a wrong information. On the contrary, with the no-lag versions of the indicators that we study here, we get better information that is closer to the instantaneous values of the securities, hence a better expected rate of return of the trading system in which they occur. After having recalled the definitions of weighted and exponential averages as bounded operators, we prove that the lag possesses a fundamental property that is very useful to create no-lag versions of technical indicators. This being done, we apply our results to a basic trading system and test it on the S&P 500 index, in order to compare the classical Elder's impulse system with its no-lag version and the so-called Nyquist-Elder's impulse system: we observe on this example that the no-lag versions of indicators lead to much more profitable systems. More precisely, the Nyquist-Elder's impulse system is much better than the Elder's impulse system without lag, which is itself better than the classical impulse system: the information given by Nyquist-Elder's impulse system is indeed closer to the instantaneous value of the S&P 500 index since it has less delay than the classical impulse system: Nyquist-Elder's impulse system is even the closest to the instantaneous value among the three ones. We eventually compare the profit/loss of four portfolios (a portfolio that replicates S&P 500 index, and one for every of the three impulse systems) in order to better understand the time dynamics of our three Elder's impulse systems. As far as we can see, we also notice a lower draw-down for the portfolio associated to the system using the Nyquist-Elder's impulse system than for the other ones, and this portfolio seems to be more resistant to bearish periods.

Keywords: bounded operators; technical indicators without lag; algorithmic trading.

Фредерік БУТІН

доктор математичних наук, професор в ISMA,
Ліонський університет, Ліонський університет 1, CNRS, UMR 5208, Інститут
Жордана, 43 blvd du 11 novembre 1918, F-69622 Villeurbanne-Cedex, Франція,
e-mail: butin@math.univ-lyon1.fr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4656-0666>

СИЛА ТЕХНІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ БЕЗ ЗАПІЗНЕНЬ В АЛГОРИТМОВІЙ ТОРГІВЛІ

Бутін, Ф. Сила технічних індикаторів без запізнень в алгоритмовій торгівлі. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 90–99.

Анотація. У статті при виконанні технічного аналізу для алгоритмічної торгівлі представлено оригінальний підхід до використання класичних технічних індикаторів. Задля цього технічні індикатори були розглянуті як обмежені оператори: це більш абстрактне, але, водночас, більш алгоритмічне представлення дозволяє дуже простим способом визначати версії цих інструментів без запізнення. З'ясовано, що запізнення з відповіддю дійсно є серйозним недоліком багатьох класичних технічних індикаторів, які використовуються в алгоритмічній торгівлі, що часто призводить до невірної інформації. Протилежна ситуація з версіями індикаторів без запізнення, які розглянуто у статті, ми отримуємо більш точну інформацію, яка ближче до миттєвих значень цінних паперів, отже, очікується найкраща рентабельність торговельної системи, в якій вони зустрічаються. Після того, як наведено визначення зважених і експоненційних середніх як обмежених операторів, доведено, що затримка має фундаментальну властивість, яка дуже корисна для створення версій технічних індикаторів без запізнення. Отримані результати застосовані до базової торговельної системи і протестовані на індексі S&P 500, щоб порівняти класичну імпульсну систему Елдера з її версією без запізнення і так званою імпульсною системою Найквіста-Елдера. Цей приклад ілюструє, що версії індикаторів без запізнення призводять до набагато більш прибуткових систем. Точніше, імпульсна система Найквіста-Елдера набагато краще, ніж імпульсна система без запізнення, а також класична імпульсна система: інформація, що надається імпульсною системою Найквіста-Елдера, дійсно ближче до миттєвого значення S&P 500 індексу, оскільки він має меншу затримку, ніж класична імпульсна система: імпульсна система Найквіста-Елдера навіть найбільш близька із трьох до миттєвого значення. Зрештою, було порівняно прибуток/збиток чотирьох портфель (портфель, який копіює індекс S&P 500, і по одному для кожної із трьох імпульсних систем), щоб краще зрозуміти тимчасову динаміку наших трьох імпульсних систем Елдера. Проведене дослідження дозволяє отримати результат, який ілюструє менше просідання для портфеля, пов'язаного з системою, що використовує імпульсну систему Найквіста-Елдера, ніж для інших, і цей портфель здається більш стійким до ведмежих періодів.

Ключові слова: обмежені оператори; технічні індикатори без затримки; алгоритмічна торгівля.

Фредерик БУТИН

доктор математических наук, профессор в ISMA,
Лионский университет, Лионский университет 1, CNRS, UMR 5208, Институт
Жордана, 43 blvd du 11 novembre 1918, F-69622 Villeurbanne-Cedex, Франция,
e-mail: butin@math.univ-lyon1.fr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4656-0666>

СИЛА ТЕХНИЧЕСКИХ ИНДИКАТОРОВ БЕЗ ЗАПАЗДЫВАНИЯ В АЛГОРИТМИЧЕСКОЙ ТОРГОВЛЕ

Бутин, Ф. Сила технических индикаторов без запаздывания в алгоритмической торговле. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 90–99.

Аннотация. В статье при выполнении технического анализа для алгоритмической торговли представлен оригинальный подход к использованию классических технических индикаторов. Для этого технические индикаторы были рассмотрены как ограниченные операторы: это более абстрактное, но, в то же время, более алгоритмическое представление позволяет довольно простым способом определять версии этих инструментов без запаздывания. Определено, что запаздывание с ответом действительно является серьезным недостатком многих классических технических индикаторов, используемых в алгоритмической торговле, что часто приводит к неверной информации.

Противоположная ситуация с версиями индикаторов без запаздывания, которые рассмотрены в статье, мы получаем более точную информацию, которая ближе к мгновенным значениям ценных бумаг, следовательно, ожидается лучшая рентабельность торговой системы, в которой они встречаются. После того, как приведено определение взвешенных и экспоненциальных средних как ограниченных операторов, доказано, что задержка имеет фундаментальное свойство, которое очень полезно для создания версий технических индикаторов без запаздывания. Полученные результаты применены к базовой торговой системе и протестированы на индексе S&P 500, чтобы сравнить классическую импульсную систему Элдера с ее версией без запаздывания и так называемой импульсной системой Найквиста-Элдера. Этот пример иллюстрирует, что версии индикаторов без запаздывания приводят к гораздо более прибыльным системам. Точнее, импульсная система Найквиста-Элдера намного лучше, чем импульсная система без запаздывания, а также классическая импульсная система: информация, предоставляемая импульсной системой Найквиста-Элдера, действительно ближе к мгновенному значению S&P 500 индекса, поскольку он имеет меньшую задержку, чем классическая импульсная система: импульсная система Найквиста-Элдера даже наиболее близка из трех к мгновенному значению. В конечном итоге, было проведено сравнение прибыли/убытка четырех портфелей (портфель, который копирует индекс S&P 500, и по одному для каждой из трех импульсных систем), чтобы лучше понять временную динамику наших трех импульсных систем Элдера. Проведенное исследование позволяет получить результат, который иллюстрирует меньшую просадку для портфеля, связанного с системой, использующей импульсную систему Найквиста-Элдера, чем для других, и этот портфель кажется более устойчивым к медвежьим периодам.

Ключевые слова: ограниченные операторы; технические индикаторы без запаздывания; алгоритмическая торговля.

JEL classification: C600; C630; G110; G150; G170

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.90-99](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.90-99)

1. Introduction and organization of the paper

Delay in response is a major drawback of many classical technical indicators used in algorithmic trading, and this often leads to useless or wrong information. The aim of this paper is to define as operators some of these classical indicators, in order to give and study their no-lag versions: these no-lag versions provide better information that is closer to the instantaneous values of the securities, hence a better rate of return of the trading system in which they occur.

The first section of the article will be devoted to the study of the lag of a weighted moving average and to the presentation of its fundamental property; we will also make use of Nyquist criterium. These results will enable us to give no-lag versions of well-known indicators that we will compare through a very simple example of trading system: this example will show the power of no-lag indicators.

For any security, we denote by $x = (x_0, x_1, x_2, \dots)$ the bounded sequence that consists of its prices at times $t_0, t_1, t_2, \dots$. For example, we may consider the daily or monthly prices of this security. We also denote by τ the difference between two consecutive time measures, i.e. $\tau = t_n - t_{n-1}$.

2. Lag of a weighted moving average

2.1. Weighted and exponential averages

The *weighted moving average* with p periods and the weights $w = (w_0, w_1, \dots, w_{p-1})$ is the bounded operator M_w defined, for every price series x , by $M_w(x) = y$, where

$$y_n = w_0 x_{n-p+1} + w_1 x_{n-p+2} + \dots + w_{p-1} x_n.$$

We can also define $M_w^2 = M_w \circ M_w$ and $M_w^k = M_w \circ M_w \circ \dots \circ M_w$ for every positive integer k .

When we want to give more importance to the most recent prices, we usually use *exponential moving averages*, which are bounded operators defined as follows: for α between 0 and 1, we set $E_\alpha(x) = y$, with $y_0 = x_0$ and, for every positive integer n ,

$$y_n = \alpha x_n + (1 - \alpha)y_{n-1}.$$

If α has the form $\frac{2}{p+1}$, we denote the exponential moving average by E_p and we call p the *number of periods* of E_p .

2.2. The fundamental property of the lag

Here, we shall use some results obtained by Patrick Mulloy in the article [8] (see also [2; 4]). The *lag* of the weighted moving average M_w is defined by

$$\text{lag}(M_w) = \tau(w_0(p-1) + w_1(p-2) + \dots + w_{p-2}).$$

For example, for the simple weighted moving average with p periods defined by

$$w = \left(\frac{2}{p(p+1)}, \frac{4}{p(p+1)}, \dots, \frac{2p}{p(p+1)} \right),$$

its lag equals $\frac{(p-1)\tau}{3}$.

We can show that the lag of a weighted moving average possesses the following fundamental property: the lag of $a_0 M_w^0 + a_1 M_w + \dots + a_d M_w^d$ is equal to $(a_1 + 2a_2 + \dots + da_d) \times \text{lag}(M_w)$. In a more concise way, this means that for every polynomial Q , we have the formula $\text{lag}(Q(M_w)) = \text{lag}(M_w)Q'(1)$. For math lovers, the proof of this result can be found at the end of the article.

We can now get no-lag versions of weighted moving averages: we can show that $2M_w - M_w^2$ is the only combination of M_w and M_w^2 of the form $aM_w + bM_w^2$ with $a + b = 1$ whose lag is zero. We denote it by $P(M_w)$: this no-lag weighted moving average will be very important in the following. Let also note that $3M_w - 3M_w^2 + M_w^3$ is an interesting no-lag combination of degree 3.

2.3. Using Nyquist criterium

Using Nyquist criterium is another way to reduce the lag of a moving average. Here we use some results obtained by Dürschner in his article [3] and consider two simple

weighted moving averages M_{w_1} and M_{w_2} with respectively p_1 and p_2 periods: their weights are thus defined by

$$w_1 = \left(\frac{2}{p_1(p_1+1)}, \frac{4}{p_1(p_1+1)}, \dots, \frac{2p_1}{p_1(p_1+1)} \right),$$

$$w_2 = \left(\frac{2}{p_2(p_2+1)}, \frac{4}{p_2(p_2+1)}, \dots, \frac{2p_2}{p_2(p_2+1)} \right).$$

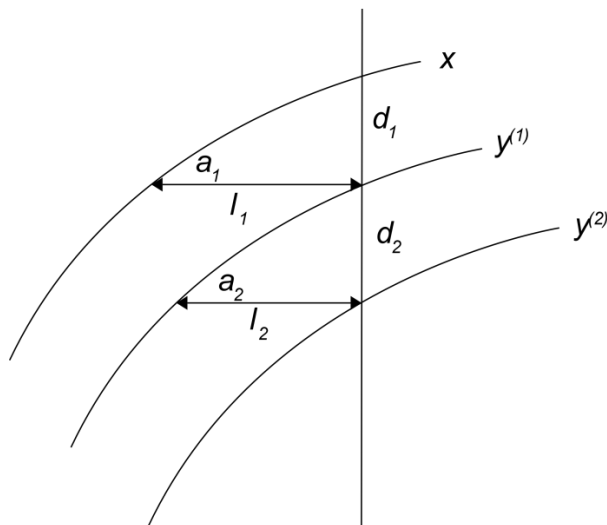

Fig. 1. Nyquist criterium $\left(\alpha = \frac{p_1-1}{p_2-1} \simeq \frac{l_1}{l_2} \right)$

Source: developed by the author from article [3]

We set $\alpha = \frac{p_1-1}{p_2-1}$. Then, the Nyquist moving average with periods p_1 , p_2 is the bounded operator defined by

$$N_{p_1, p_2} = (1 + \alpha)M_{w_1} - \alpha M_{w_2} \circ M_{w_1}.$$

In order to satisfy stability Nyquist criterium, the numbers p_1 and p_2 must verify the inequality $p_1 \geq 2p_2$.

3. Technical indicators without lag

Here, we make use of the results of previous section in order to define technical indicators “without lag”. We begin with the exponential moving average and the MACD, and then we use these tools for Elder’s impulse system.

3.1. MACD without lag

Let us recall the definition of the MACD (moving average convergence divergence) introduced by Gerald Appel in 1979 in his financial newsletter “Systems and Forecasts” and presented in his book [1]: first we set $MACD = E_{12} - E_{26}$, then $MACDS = E_9 \circ MACD$ (the average series of $MACD$) and $MACDH = MACD - MACDS$ (the divergence series).

Now, for any parameter α between 0 and 1, the exponential moving average without lag is defined by $E_{\alpha, wl} = P(E_\alpha)$. Then, we can define the MACD without lag by replacing every exponential moving average by its no-lag version: first we set $MACD_{wl} = E_{12, wl} - E_{26, wl}$ and $MACDS_{wl} = E_{9, wl} \circ MACD_{wl}$ (the average series of $MACD_{wl}$), and $MACDH_{wl} = MACD_{wl} - MACDS_{wl}$ (the divergence series). These three operators are bounded operators.

In the same way, the Nyquist-MACD can be defined by replacing every exponential moving average by a Nyquist moving average: first we set $MACD_N = N_{12,3} - N_{26,6}$, then $MACDS_N = N_{9,3} \circ MACD_N$ (the average series of $MACD_N$), and finally $MACDH_N = MACD_N - MACDS_N$ (the divergence series). Here again, these three operators are bounded operators.

3.2. Elder's impulse system without lag

By using the exponential moving average without lag and the MACD without lag, we can give a "no-lag version" of Elder's impulse system.

Let us first recall the definition of the impulse system introduced by Alexander Elder in his best-seller [5]: this technical indicator can be seen in an algorithmic way as an operator that associates to every time $t_0, t_1, t_2 \dots$, a color that depends on the price series of the security. The chosen colors are red, green, blue, and they are respectively denoted by "R", "G" and "B".

We give the algorithmic definition of Elder's impulse system above, and we define its "no-lag version" and the so-called Nyquist-Elder's impulse system in the box below.

Let $x = (x_0, x_1, \dots)$ be the price series of a security.

- Elder's impulse system is $IS(x) = (y_0, y_1, \dots)$, where $y_0 = B$ and for $n \geq 1$,

- $y_n = G$ if $E_{12}(x)_n > E_{12}(x)_{n-1}$ and $MACDH(x)_n > MACDH(x)_{n-1}$
- $y_n = R$ if $E_{12}(x)_n < E_{12}(x)_{n-1}$ and $MACDH(x)_n < MACDH(x)_{n-1}$
- $y_n = B$ else

- Elder's impulse system without lag is $IS_{wl}(x) = (y_0, y_1, \dots)$, where $y_0 = B$ and for $n \geq 1$,

- $y_n = G$ if $E_{12, wl}(x)_n > E_{12, wl}(x)_{n-1}$ and $MACDH_{wl}(x)_n > MACDH_{wl}(x)_{n-1}$
- $y_n = R$ if $E_{12, wl}(x)_n < E_{12, wl}(x)_{n-1}$ and $MACDH_{wl}(x)_n < MACDH_{wl}(x)_{n-1}$
- $y_n = B$ else

- Nyquist-Elder's impulse system is $IS_N(x) = (y_0, y_1, \dots)$, where $y_0 = B$ and for $n \geq 1$,

- $y_n = G$ if $N_{12,3}(x)_n > N_{12,3}(x)_{n-1}$ and $MACDH_N(x)_n > MACDH_N(x)_{n-1}$
- $y_n = R$ if $N_{12,3}(x)_n < N_{12,3}(x)_{n-1}$ and $MACDH_N(x)_n < MACDH_N(x)_{n-1}$
- $y_n = B$ else

Table 1. Algorithmic definitions of impulse systems

Source: developed by the author from book [5]

On the graph below we can see the three versions of Elder's impulse system that we defined. As we can observe it, the beginning of the downtrend (denoted by 1 on the graph) in the index price is detected earlier by Nyquist-Elder's impulse system than by

the no-lag version of Elder's impulse system, which itself detects it earlier than its classical version.

In the same way, the beginning of the uptrend (denoted by 2 on the graph) and the beginning of the second downtrend (denoted by 3 on the graph) are first detected by Nyquist-Elder's impulse system, then by the no-lag version and the classical version of Elder's impulse system.

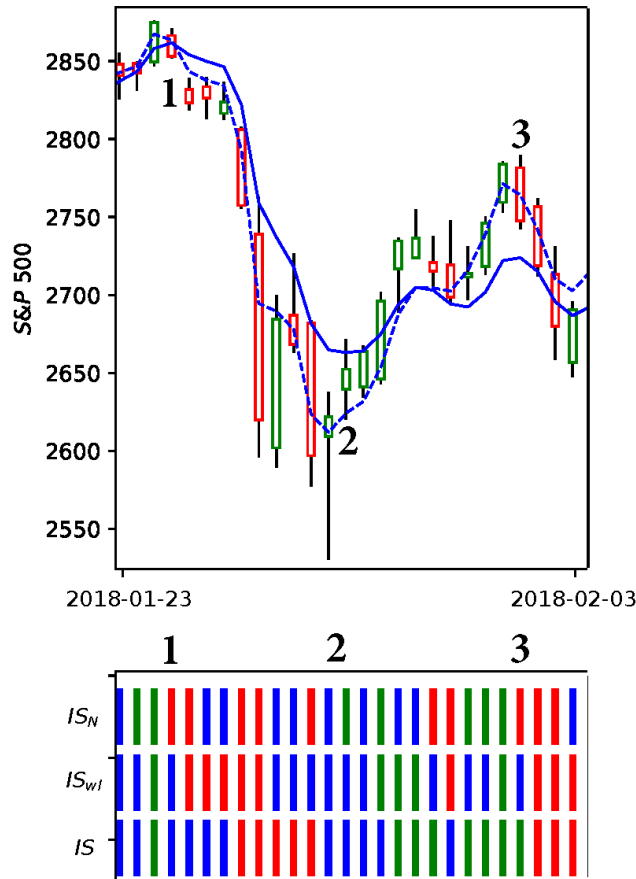

Fig. 2. Comparison of the three impulse systems
Source: developed by the author

3.3. Comparison of the three versions of Elder's impulse system

Here we use the very simple trading system given by the following algorithm (box Algorithm 1), in order to compare the three versions of Elder's impulse system. This trading system simply consists of buying (resp. short selling) 1 E-Mini S&P 500 future when an impulse system given by a function f is green (resp. red) and selling it when this impulse system becomes red (resp. green).

Let us mention that in this trading system, every position is automatically closed one day before the end of the test. We use $x = (x_0, x_1, \dots)$ the daily price series of the S&P 500 index during the time period from 2017-11-01 to 2018-10-31. The reader who wants to learn more interesting information on trading systems can look at the books [7; 9].

```

Algorithm
Require:  $x$  (price series),  $f$  (function)
For  $n \in [0, d]$ :
  Long entry: if  $f(x)_n = G$ :
    then buy 1 mini contract
  Short entry: if  $f(x)_n = R$ :
    then sell short 1 mini contract
  Long exit: if  $f(x)_n = R$ :
    then sell 1 mini contract
  Short exit: if  $f(x)_n = G$ :
    then buy 1 mini contract

```

Algorithm 1. Basic trading system

Source: developed by the author

The figure below eventually shows the S&P 500 index from 2017-11-01 to 2018-10-31, with the Nyquist moving averages $N_{12,3}$ (dotted line) and $N_{26,3}$ (solid line), the graphs of $MACD_N$ and $MACDS_N$ with the histogram $MACDH_N$, and the three versions of Elder's impulse system (from bottom to top: IS , IS_{wl} and IS_N).

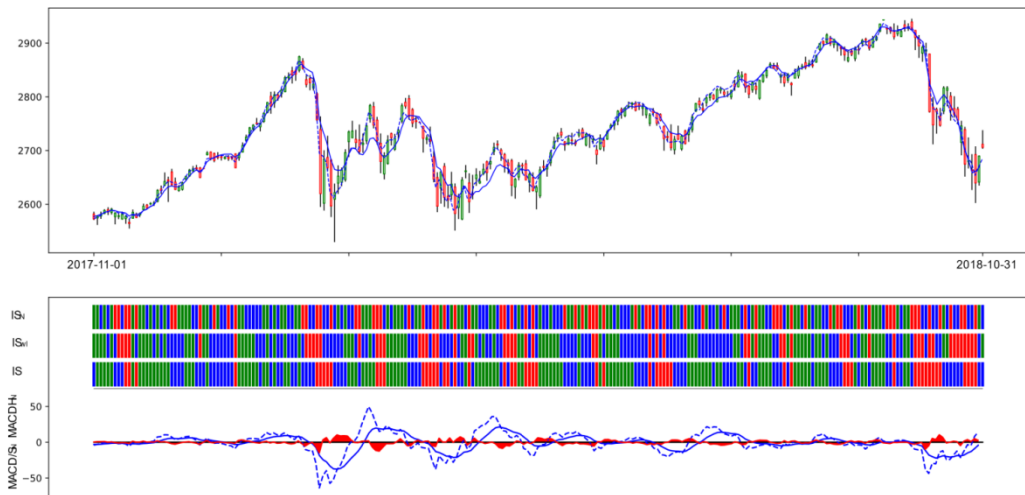

Fig. 3. S&P 500 index from 2017-11-01 to 2018-10-31

Source: developed by the author

We use the algorithm above with $f = IS$, $f = IS_{wl}$ and $f = IS_N$, and we assume that the transaction cost for every entry/exit is \$3. The results are given by the following table, in which all prices are in USD. Let us note that the value of the S&P 500 index is 2 572.625 (resp. 2 706.125) on 2017-11-01 (resp. 2018-10-31), hence a profit of $TPI = \$6\,675$ for one mini contract during this period.

	$f = IS$	$f = IS_{wl}$	$f = IS_N$
Number of trades	27	35	52
Total net profit	13 549	20 489	31 395
Percentage of winning trades	52%	46%	50%
Average net profit per trade	502	585	604
Total net profit of winning trades (TP)	32 452	41 278	49 835
Average net profit per winning trade (AP)	2 318	2 580	1 917
Total net lost of losing trades (TL)	-18 903	-20 789	-18 440
Average net lost per losing trade (AL)	-1 454	-1 094	-709
Greatest lost between two winning trades	-10 231	-7 793	-3 761
Total net profit of long trades	11 322	10 249	14 930
Average net profit per long trade	755	539	515
Total net profit of short trades	2 227	10 240	16 465
Average net profit per short trade	186	640	716
Profit factor $TP/ TL $	1.72	1.99	2.70
Ratio $AP/ AL $	1.59	2.36	2.70
Ratio TP/TPI	4.86	6.18	7.46

Tab. 2. Comparison of the three trading systems

Source: developed by the author

4. Conclusion and perspectives

Comparing on this example the three versions of Elder's impulse system is very instructive. Here we observe in particular that the Nyquist-Elder's impulse system is much better than the Elder's impulse system without lag, which is itself better than the classical impulse system: the information given by Nyquist-Elder's impulse system is indeed closer to the instantaneous value of the S&P 500 index since it has less delay than the classical impulse system: Nyquist-Elder's impulse system is even the closest to the instantaneous value among the three impulse systems. Therefore, it leads to less wrong trade setups. We can also note that the number of trades as well as the average net profit per trade are increasing when f is respectively equal to IS , IS_{wl} and IS_N . And the repartition of profit among long and short trades is more uniform with IS_{wl} and IS_N than with IS .

In order to better understand the time dynamics of our three Elder's impulse systems, we consider the profit/loss of four portfolios as a function of time:

- portfolio 1 replicates S&P 500 index,
- portfolio 2 consists of profit/loss given by the algorithm above applied to $f = IS$,
- portfolio 3 consists of profit/loss given by the algorithm above applied to $f = IS_{wl}$,
- portfolio 4 consists of profit/loss given by the algorithm above applied to $f = IS_N$.

As we already noticed it, portfolio 4 is much more profitable than portfolio 3, itself better than portfolio 2, and of course much better than portfolio 1. Portfolio 4 also possesses a lower draw-down than the other ones, and it seems to be more resistant to bearish periods.

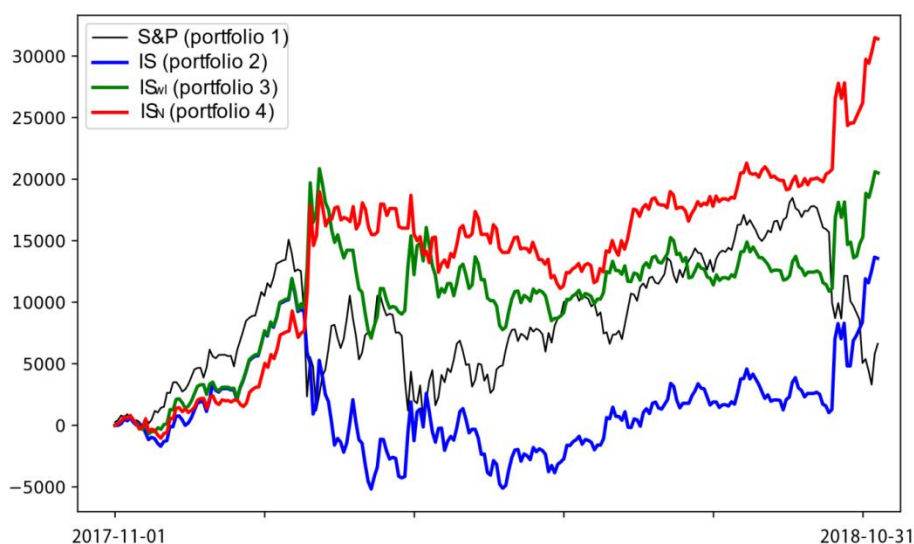

Fig. 4. Comparison of the four portfolios
Source: developed by the author

In view of the results of this example, it could be useful to study how no-lag impulse system and Nyquist-Elder's impulse system behave in much more elaborate trading systems. Moreover, a statistic study could help us to determine how to adapt the parameters in order to get the fastest response to market motion.

References

1. Appel, G. (1985). *The Moving Average Convergence-Divergence Trading Method*, Traders Pr.
2. Benhamou, E. (2017). *Trend without Hiccups, a Kalman filter approach*, IFTA Journal, pp. 38–46.
3. Dürschner, M. G. (2012). *Moving Averages 3.0*, IFTA Journal, pp. 27–31.
4. Ehlers, J. F. (2001). *Rocket Science for Traders*, John Wiley & Sons, New York.
5. Elder, A. (2002). *Come Into My Trading Room*, John Wiley & Sons, New York.
6. Ehlers, J. F., Way, R. (2010). *Zero Lag (Well, Almost)*.
7. Kaufman, P. J. (2019). *Trading Systems and Methods*, John Wiley & Sons, New York.
8. Mulloy, P. (1994). *Smoothing Data With Less Lag*.
9. Tomasini, E. & Jaekle, U. (2009). *Trading Systems: A New Approach to System Development and Portfolio Optimization*, Harriman House Publishing.

Appendix. Proof of the fundamental property of the lag

For every positive integer k , we have

$$\text{lag}(M_w^k) = \tau \sum_{i_1=0}^{p-1} \sum_{i_2=0}^{p-1} \dots \sum_{i_k=0}^{p-1} \prod_{j=1}^k w_{i_j} (k(p-1) - i_1 - i_2 - \dots - i_k),$$

$$\text{lag}(M_w^k) = \sum_{l=1}^k \tau \sum_{i_1=0}^{p-1} \sum_{i_2=0}^{p-1} \dots \sum_{i_k=0}^{p-1} w_{i_1} w_{i_2} \dots w_{i_k} (p-1 - i_l),$$

$$\text{lag}(M_w^k) = \sum_{l=1}^k \tau \sum_{i_l=0}^{p-1} w_{i_l} (p-1 - i_l)$$

$$\text{since } \sum_{j=0}^{p-1} w_j = 1. \text{ Hence } \text{lag}(M_w^k) = \sum_{l=1}^k \text{lag}(M_w) = k \text{lag}(M_w).$$

$$\text{Finally, } \text{lag}(\sum_{k=0}^d a_k M_w^k) = \sum_{k=0}^d a_k \text{lag}(M_w^k) = \text{lag}(M_w) \sum_{k=0}^d k a_k.$$

УДК 311(075.8)

Тетяна Валеріївна ПОГОРЕЛОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: tvpogor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1045-3241>

Кристина Ігорівна ТАРАСОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: ckvett@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

ІНДЕКСНИЙ МЕТОД У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРОШОВОГО ОБІГУ УКРАЇНИ

Погорелова, Т. В., Тарасова, К. І. *Індексний метод у сучасних дослідженнях грошового обігу України*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 100–112.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні питання застосування індексного методу під час проведення статистичного моніторингу грошового обігу. Визначено сутність та основні концепції грошового обігу України. З'ясовано, що грошові потоки та кількість грошей в економічній системі є найважливішим регулятором матеріального виробництва та всіх економічних процесів, що дозволило побудувати та охарактеризувати двох- та трьохфакторні детерміновані моделі ВВП за 2019–2020 роки. З цією метою розраховано такі показники грошового обігу, як середньорічний розмір грошової маси, готівки, частки готівки у грошовій масі, швидкість обороту грошової маси та швидкість готівки. Наведено та реалізовано алгоритми оцінювання впливу означених показників на абсолютну зміну ВВП України індексними методами ланцюгових підстановок та ізолюваного впливу факторів. Виявлені переваги та недоліки наведених методів як з точки зору статистичних розрахунків, так і з точки зору економічних концепцій грошового обігу. Позитивний вплив на динаміку ВВП країни у 2020 році здійснює саме зростання грошової маси, а показники швидкості зменшують зростання ВВП. Показано доцільність використання індексного методу виявлення ізолюваного впливу факторів на розкладання абсолютного приросту ВВП України. Цей же метод дозволив дослідити, як розподіляється ефект взаємодії швидкості обороту грошової маси та її обсягів залежно від їх відокремленого впливу. При такому підході кожному фактору надаються однакові умову розрахунку, результати не залежать від економічної природи показників та порядку їх розташування у вихідній моделі ВВП, відсутні протиріччя між економічним постулатом грошового обігу, хоча проблеми вибору методу дослідження та його обґрунтування досі залишаються відкритими.

Ключові слова: індекси; фактори-співмножники; результативний показник; ланцюгові підстановки; ізолюваний вплив факторів; абсолютний приріст; ВВП; грошова маса; швидкість обороту.

Татьяна Валерьевна ПОГОРЕЛОВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики,
Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: tvpogor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1045-3241>

Кристина Игоревна ТАРАСОВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга,
Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: ckvett@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

**ИНДЕКСНЫЙ МЕТОД В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ
ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ**

Погорелова, Т. В., Тарасова, К. И. *Индексный метод в современных исследованиях денежного обращения Украины*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 100–112.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы применения индексного метода при проведении статистического мониторинга денежного обращения. Раскрыта сущность и основные концепции денежного обращения Украины. Установлено, что денежные потоки и количество денег в экономической системе выступают важным регулятором материального производства и всех экономических процессов, что позволило построить и охарактеризовать двух- и трехфакторные детерминированные модели ВВП за 2019–2020 годы. С этой целью были исчислены такие показатели денежного обращения, как среднегодовой размер денежной массы, наличности, доли наличных в денежной массе, скорость оборота денежной массы и скорость наличности. Для каждой модели приведен и реализован алгоритм оценки влияния указанных показателей на абсолютное изменение ВВП Украины индексными методами цепных подстановок и изолированного влияния факторов. Показаны преимущества и недостатки индексных методов, как с точки зрения статистических расчетов, так и с точки зрения экономических концепций денежного обращения. Расчеты показали, что положительное влияние на динамику ВВП страны в 2020 году оказывает рост денежной массы, а показатели скорости, наоборот, снижают прирост ВВП. В современных исследованиях денежного обращения целесообразно использовать индексный метод выявления изолированного влияния факторов на абсолютный прирост ВВП Украины. Этот же метод позволяет выявить как распределяется эффект взаимодействия скорости оборота денежной массы и ее объемов в зависимости от их обособленного влияния. При таком подходе каждому фактору предоставляются одинаковые условия расчета, результаты не зависят от экономической природы показателей и порядка их расположения в исходной модели ВВП, отсутствуют противоречия экономическим постулатам денежного обращения, хотя проблемы выбора метода исследования и его обоснование остаются все еще открытыми.

Ключевые слова: индексы; факторы-сомножители; результативный показатель; цепные подстановки; изолированное влияние факторов; абсолютный прирост; ВВП; денежная масса; скорость оборота.

Tetiana POHORIELOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: tvogor@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1045-3241>

Krystyna TARASOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Marketing,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: ckvett@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-0591>

INDEX METHOD IN MODERN STUDIES OF MONEY CIRCULATION OF UKRAINE

Pohorielova, T., Tarasova, K. (2021). *Index method in modern studies of money circulation of Ukraine* [Indeksnyi metod u suchasnykh doslidzhenniakh hroshovoho obihu Ukrainy], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 100–112.

Abstract. *The article discusses the theoretical and practical issues of using the index method when conducting statistical monitoring of money circulation. The essence and basic concepts of monetary circulation in Ukraine are disclosed. It was found that cash flows and the amount of money in the economic system act as an important regulator of material production and all economic processes, which made it possible to build and characterize two- and three-factor deterministic GDP models for 2019–2020. For this purpose, such indicators of monetary circulation as the average annual size of the money supply, cash, and the share of cash in the money supply, the speed of money supply and the speed of cash are calculated. For each model, an algorithm for assessing the impact of these indicators on the absolute change in Ukraine's GDP by index methods of chain substitutions and the isolated influence of factors is presented and implemented. The advantages and disadvantages of index methods are shown both from the point of view of statistical calculations and from the point of view of economic concepts of money circulation. Calculations show that the growth of the money supply has a positive effect on the dynamics of the country's GDP in 2020, and the rate indicators, on the contrary, reduce the GDP growth. In modern studies of monetary circulation, it is advisable to use the index method to identify the isolated influence of factors on the absolute growth of Ukraine's GDP. The same method allows us to reveal how the effect of interaction between the rate of turnover of the money supply and its volume is distributed, depending on their separate influence. With this approach, each factor is provided with the same calculation conditions, the results do not depend on the economic nature of indicators and the order of their location in the original GDP model, there are no contradictions to the economic postulates of monetary circulation, although the problems of choosing a research method and its justification are still open.*

Keywords: *indexes; factors-multipliers; productive indicator; chain substitution; isolated influence of factors; absolute growth; GDP; money supply; turnover rate.*

JEL classification: *C150; C430; C820; E510*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.100-112](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.100-112)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перебудова економічного механізму України, наближення його до ринкової рівноваги зумовлює реформування грошового ринку та грошової системи країни, розробку та реалізацію монетарної політики відповідно до сучасних світових стандартів. Важлива роль у цьому процесі відводиться збалансуванню грошового обігу та реального виробництва, попиту та пропозиції грошової маси, споживання та заощадження, швидкості обороту грошей та товарної маси країни.

Моніторинг означених факторів неможливий без використання статистичних методів, насамперед індексного аналізу. За допомогою індексного методу у дослідженні грошового ринку країни можна вимірювати динаміку основних показників, оцінювати причинно-наслідкову природу взаємозв'язків попиту і пропозиції грошей, розраховувати в абсолютному та відносному виразах вплив динаміки основних показників на зміну результативного, перераховувати

фактичну вартість макроекономічних показників у порівняльну, проводити порівняння у часі та просторі.

Науково-практична значущість індексного методу та інтерес до нього постійно зростає, але сучасні концепції та уявлення про індексні методи, їх можливості в аналізі грошового ринку досі мають суперечливий характер. Саме тому необхідно узагальнити практичний досвід застосування індексної методології в нових статистичних дослідженнях грошового ринку України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У статистичному моніторингу соціально-економічного розвитку України індексний метод по праву займає провідні позиції. Індексний метод аналізу отримав всебічне висвітлення в працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених І. Фішера, Г. Пааше, Е. Ласпейреса, В. Є. Адамова, А. М. Єріної, В. С. Козлова, А. В. Головача, С. С. Захорошко [1], О. Г. Янкового [2], В. Ю. Андрієнка [3], Г. В. Голубової [4], Р. П. Задорожної [5], І. З. Савраса [6] та ін.

У статистичних дослідженнях індексний метод застосовують декілька століть, починаючи з сімнадцятого століття. Спочатку побудова та тлумачення індексів здійснювалися для аналізу цін та обґрунтування торгівлі. Згодом із економічним розвитком суспільства було опрацьовано великий, змістовний матеріал щодо формування та використання індексної методології в різних сферах економіки [1, с. 10–47; 5, с. 81].

Наразі статистична наука розробила різноманітні методики індексного аналізу економічних показників для промислових підприємств, агробізнесу, будівництва з різними системами зважування, елімінування суміжників, розкладання результативного показника на складові способом ланцюгових підстановок (прямим, зворотним), ізолюваного впливу факторів (традиційний та модифікований), абсолютних різниць, відносних чисел та індексних систем [1, с. 187–201; 2, с. 138; 3, с. 92–106].

Водночас аналітичні висновки та результати, отримані в процесі індексного аналізу, мають дискусійний, а іноді й помилковий характер [1, с. 6]. Більш того, галузю застосування індексного методу традиційно залишається сектор реального виробництва, а грошовий ринок, грошовий обіг майже не підлягають індексному факторному аналізу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке застосування індексного аналізу в сучасних дослідженнях, його результати не завжди точні та надійні. Багато концептуальних положень різняться та не мають єдиної обґрунтованої бази. Отже, сучасний розвиток національної економіки та грошового обігу, потреба у аналітичній інформації настійно вимагають поглибленого розуміння індексного методу та його відповідального застосування на практиці. Саме індексний метод може стати тим інструментом, за результатами якого можна розробляти монетарну політику, вчасно корегувати її, оптимізувати грошовий обіг та грошову систему України.

Постановка завдання. Метою статі є узагальнення досвіду застосування індексного методу аналізу грошового обігу України. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати основні концепції та постулати грошового обігу країни; побудувати та охарактеризувати індексні детерміновані моделі макроекономічних показників; проаналізувати грошову масу, її швидкість; оцінити вплив означених факторів на ВВП України за 2019–2020 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-якому статистичному дослідженню передують якісний аналіз предмета вивчення, що визначає напрями дослідження та забезпечує надійність його кінцевих результатів.

Тому, перш за все, з'ясуємо основні категорії та зміст економічних показників грошового обігу України. Усі відомі концепції грошового обігу України ґрунтуються на економічній теорії. Тлумаченням базових категорій грошового ринку, аналізом його рівноваги, виявленням взаємозв'язків між макроекономічними показниками та грошовим обігом присвячені праці зарубіжних та вітчизняних вчених: Дж. М. Кейнса, М. Фрідмана, Дж. Хікса, В. І. Міщенко, М. І. Савлука, Б. І. Пшика [7], Б. Б. Брички [8] та ін.

В авторському баченні грошовий обіг відображає рух грошей у готівковій та безготівковій формах, які обслуговують кругообіг товарів, нетоварні платежі та розрахунки в народному господарстві країни.

Відповідно до кількісної теорії грошей, гроші в сучасній економіці забезпечують обіг товарів та послуг, здійснення платежів, рух позикового капіталу. Інакше кажучи, річний грошовий обіг відповідає валовому внутрішньому продукту країни (рівняння обміну):

$$V \cdot M = \text{ВВП}, \quad (1)$$

де V – швидкість обігу грошей;

M – номінальна грошова маса.

Це означає, що маса грошей, помножена на швидкість їх обороту, має дорівнювати ВВП, який за своїм економічним змістом є добутком кількості випущених товарів і рівня цін. Така форма рівняння описує функціональний взаємозв'язок між грошовими потоками та цінами і реальним виробництвом. Зміна одного з параметрів рівняння призводить до зміни інших. Тому статистичне оцінювання впливу швидкості обороту та грошової маси на динаміку такого макроекономічного показника, як ВВП України, доцільно виконувати індексним методом.

За своєю статистичною природою індекси є різнобічною категорією та мають деякі особливості. До числа останніх можна віднести такі: індекси поєднують у собі відносні і середні величини; оцінюють динаміку складних економічних явищ, таких як грошовий обіг, ВВП країни; індекси складаються з двох і більше взаємопов'язаних факторів, що дозволяє вивчати їхній вплив на досліджуваний показник (рівняння 1); фактори, які включені до індексу, можна розбити на дрібніші складові та будувати детерміновані моделі [1, с. 117–118].

Отже, з точки зору індексного методу рівняння обміну (1) приймає вид:

$$I_V \cdot I_M = I_{\text{ВВП}} \quad (2)$$

де I_V – індекс швидкості обороту грошової маси;

I_M – індекс грошової маси;

$I_{\text{ВВП}}$ – індекс ВВП.

Коректність визначення впливу швидкості обороту грошової маси та її розміру на зміну ВВП залежить, по-перше, від точності розрахунків самих факторів та їх індексів і, по-друге, від економічної природи факторів. Так, грошова маса є об'ємним показником і має бути представлена як середньорічний обсяг грошового агрегату М3. Швидкість обороту грошової маси виступає якісним показником, результатом ділення ВВП на середньорічну грошову масу. Індекси факторів-

співмножників будуються з урахуванням особливостей індексного методу, тобто елімінуванням сумірників. Аби виявити вплив одного фактора на зміну ВВП, необхідно зафіксувати інший на базисному чи звітному рівні [2, с. 129; 9, с. 76].

Якщо обидва індекси-співмножники різнозважені (швидкість обороту грошей як ваги фіксуються на базисному рівні, а грошової маси як ваги – на звітному), то оцінювання впливу факторів на динаміку номінального ВВП відбувається методом ланцюгових підстановок (метод взаємопов'язаного, сумісного впливу факторів). Наведемо формули розрахунку абсолютних частинних приростів ВВП за рахунок грошової маси (M) та її швидкості (V):

$$\begin{aligned}\Delta \text{ВВП}_{(M)} &= (I_M - 1) \cdot \text{ВВП}_0 \\ \Delta \text{ВВП}_{(V)} &= (I_{\text{ВВП}} - I_M) \cdot \text{ВВП}_0 \\ \hline \Delta \text{ВВП} &= \Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}\end{aligned}\quad (3)$$

де $\Delta \text{ВВП}_{(M)}$ – абсолютний приріст ВВП за рахунок зміни грошової маси;

ВВП_0 – ВВП базисного періоду;

$\Delta \text{ВВП}_{(V)}$ – абсолютний приріст ВВП за рахунок зміни швидкості обороту грошової маси;

$\Delta \text{ВВП}$ – загальний абсолютний приріст ВВП.

У сучасних дослідженнях існує інший підхід до індексного ланцюгового аналізу, коли обидва індекси-співмножники міняються місцями [10, с. 68–72]. У такому випадку елімінування факторів змінюється: спочатку аналізується вплив швидкості обороту грошової маси (V), при якому грошова маса фіксується на базисному рівні, а потім розглядається вплив грошової маси (M) при елімінуванні швидкості на звітному періоді. Тобто змінюється порядок фіксування сумірників і система рівнянь (3) приймає такий вид:

$$\begin{aligned}\Delta \text{ВВП}_{(V)} &= (I_V - 1) \cdot \text{ВВП}_0 \\ \Delta \text{ВВП}_{(M)} &= (I_{\text{ВВП}} - I_V) \cdot \text{ВВП}_0 \\ \hline \Delta \text{ВВП} &= \Delta \text{ВВП}_{(V)} + \Delta \text{ВВП}_{(M)}\end{aligned}\quad (4)$$

Очевидно, що отримані результати за рівняннями (3) та (4) будуть відрізнятися один від одного. Це пояснюється тим, що абсолютний вплив швидкості обороту грошової маси у формулах (4) оцінюється відокремлено, у «чистому» вигляді, а до впливу розміру грошової маси приєднується сумісна взаємодія зміни грошової маси та швидкості її обороту, що наприкінці може спотворити результати.

В обох розглянутих випадках перевагою індексного методу ланцюгових підстановок є забезпечення повного розкладання абсолютного приросту ВВП України за двома факторами. Водночас цей метод вимагає врахування черговості дії грошової маси та її швидкості залежно від місця розташування у вихідному рівнянні. Крім того, завжди існує вплив взаємодії факторів-співмножників. У першій системі рівнянь (3) необґрунтовано викривляється вплив швидкості обороту грошової маси на динаміку ВВП, а у другій (4) – грошової маси [2, с. 131]. Більш того, з точки зору прихильників монетарного підходу, швидкість обороту грошей завжди є стабільною і тому її вплив на попит, в ролі якого виступає ВВП, мало відчутна. За такого підходу до абсолютного впливу на динаміку ВВП

швидкість обігу грошей повинна зникати з поля зору, а залишатися – тільки грошова маса.

Саме тому, вважаємо, перший підхід, зокрема класичний варіант фіксування факторів-співмножників відповідно до їх економічної природи (кількісні та якісні), є тим методологічним підґрунтям, яке дозволяє отримати однозначні результати та позбутися неясної їх інтерпретації. Особливо це стає очевидним при дробленні факторів-співмножників на економічні складові.

Так, швидкість обороту грошової маси (V) залежить від швидкості готівки (V_{Γ}) та частки готівки в грошовій масі (d_{Γ}). Отже рівняння обміну (1) та його індексна модель (2) набувають вигляду:

$$\begin{aligned} \text{ВВП} &= V_{\Gamma} \cdot d_{\Gamma} \cdot M, \\ I_{\text{ВВП}} &= I_{V_{\Gamma}} \cdot I_{d_{\Gamma}} \cdot I_M, \end{aligned} \quad (5)$$

де V_{Γ} – швидкість обороту готівки;

d_{Γ} – частка готівки у загальному обсязі грошової маси;

$I_{V_{\Gamma}}$ – індекс швидкості обороту готівки;

$I_{d_{\Gamma}}$ – індекс частки готівки у загальному обсязі грошової маси.

Отримана модель (5) може бути використана для оцінювання впливу трьох факторів – швидкості готівки, частки готівки в грошовій масі та середньорічного обсягу грошової маси, на зміну ВВП України індексним методом ланцюгових підстановок. Під час застосування цього методу потрібно врахувати такі моменти:

– ВВП (результативний показник) є об'ємним фактором, і тому модель (5) включає один об'ємний фактор – грошову масу;

– першим фактором-співмножником обрано швидкість обороту готівки, оскільки чисельником його розрахункової формули є ВВП України, тобто результативний показник, а знаменник (готівка), у свою чергу, стає чисельником другого фактора (частки готівки у обсязі грошової маси);

– доданок двох розташованих рядом факторів є показником, який має самостійне значення. Причому доданок першого й другого факторів дає якісний фактор (швидкість грошової маси) по відношенню до третього фактору – грошової маси.

Інакше кажучи, спостерігається градація факторів, їх перехід від низького порядку (об'ємний фактор) до більш високого (перший в ланцюгу показників якісний фактор).

Відтак розрахунок абсолютного приросту ВВП України під впливом частинних приростів ланцюговим методом можна подати таким чином:

$$\begin{aligned} \Delta \text{ВВП}_{(M)} &= (I_M - 1) \cdot \text{ВВП}_0 \\ \Delta \text{ВВП}_{(d_{\Gamma})} &= (I_{d_{\Gamma}} - 1) \cdot I_M \cdot \text{ВВП}_0 \\ \Delta \text{ВВП}_{(V_{\Gamma})} &= (I_{V_{\Gamma}} - 1) \cdot I_M \cdot I_{d_{\Gamma}} \cdot \text{ВВП}_0 \\ \hline \Delta \text{ВВП} &= \Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(d_{\Gamma})} + \Delta \text{ВВП}_{(V_{\Gamma})}. \end{aligned} \quad (6)$$

Як бачимо з системи рівнянь (6), вплив останніх двох факторів-співмножників на зміну ВВП схильний до похибки за рахунок сумісної взаємодії вихідних показників. Щоб уникнути такого впливу можна використати індексний метод ізольованого (відокремленого) впливу факторів на результативну ознаку. У такому випадку індекси-співмножники є базисно-зваженими та будуються за

принципом Ласпейреса, і приріст ВВП не залежить від послідовності розташування показників у формулі, а відбувається окремо, ізольовано.

Абсолютний приріст ВВП за рахунок грошової маси та швидкості обороту буде розраховуватися так:

$$\begin{aligned}\Delta \text{ВВП}_{(M)} &= (M_1 - M_0) \cdot V_0 = \Delta M \cdot V_0 \\ \Delta \text{ВВП}_{(V)} &= (V_1 - V_0) \cdot M_0 = \Delta V \cdot M_0 \\ \hline \Delta \text{ВВП} &\neq \Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)} \\ \Delta \text{ВВП} &= \Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)} + \Delta V \Delta M,\end{aligned}\quad (7)$$

де M_0, M_1 – обсяги грошової маси у базисному та звітному періодах відповідно;

V_0, V_1 – швидкість обороту грошової маси у базисному та звітному періодах відповідно;

$\Delta V \Delta M$ – ефект взаємодії двох факторів: грошової маси та швидкості її обороту, тобто додатковий приріст ВВП за рахунок їх сумісної зміни.

Такий підхід до визначення впливу факторів на ВВП є справедливим при будь-якому їх числі. Стосовно ефекту взаємодії факторів, то його можна розрахувати як різницю між загальним приростом ВВП та сумою частинних приростів. При такому підході оцінюється точний вклад кожного фактора: грошової маси та її швидкості обороту – але загальний приріст ВВП країни розкладається неповністю, залишається деяка сума, яку науковці трактують по-різному.

Деякі автори, зокрема Н. В. Войтоловський, А. П. Калініна, І. І. Мазурова, вважають, що додатковий приріст результативного показника доцільно розподілити по факторам пропорційно їхньому ізольованому впливу [10, с. 75–77].

Наведемо формули розрахунків розподілу додаткового приросту ВВП:

$$\text{для фактора грошової маси} \quad \frac{\Delta V \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(M)} \quad (8)$$

$$\text{для фактора швидкості обороту грошової маси} \quad \frac{\Delta V \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(V)} \quad (9)$$

Очевидно, що остаточний приріст ВВП за рахунок відповідних факторів буде розраховуватися за формулами:

$$\begin{aligned}\Delta \text{ВВП}_{(M)} &= \Delta M \cdot V_0 + \frac{\Delta V \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(M)} \\ \Delta \text{ВВП}_{(V)} &= \Delta V \cdot M_0 + \frac{\Delta V \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(V)} \\ \hline \Delta \text{ВВП} &= \Delta \text{ВВП}_{(M)} + \Delta \text{ВВП}_{(V)}\end{aligned}\quad (10)$$

Наведена система (10) розкладання абсолютного приросту ВВП за факторами відображає припущення про одночасну зміну грошової маси та її швидкості обороту і те, що їх внесок не залежить від місця розташування у вихідній моделі, а також сприяє повному розкладанню абсолютного приросту ВВП.

Розглянемо також застосування індексного методу ізольованого впливу факторів на прикладі трьохфакторної моделі (5). Зауважимо, що принципи

побудови системи рівнянь частинних абсолютних приростів такі ж самі, як і для двохфакторної моделі, тобто:

$$\begin{aligned}\Delta \text{ВВП}_{(V_T)} &= \Delta V_T \cdot M_0 \cdot d_{T0} + \frac{\Delta V_T \Delta d_T \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(V_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(M)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(V_T)} \\ \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} &= \Delta d_T \cdot M_0 \cdot V_{T0} + \frac{\Delta V_T \Delta d_T \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(V_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(M)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} \\ \Delta \text{ВВП}_{(M)} &= \Delta M \cdot d_{T0} \cdot V_{T0} + \frac{\Delta V_T \Delta d_T \Delta M}{\Delta \text{ВВП}_{(V_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(M)}} \cdot \Delta \text{ВВП}_{(M)}\end{aligned}$$

$$\Delta \text{ВВП} = \Delta \text{ВВП}_{(V_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(d_T)} + \Delta \text{ВВП}_{(M)} \quad (11)$$

де $\Delta V_T \Delta d_T \Delta M$ – ефект взаємодії трьох факторів: швидкості готівки, частки готівки у грошовій масі та грошової маси, тобто додатковий приріст ВВП за рахунок їх сумісної зміни.

Таким чином, за допомогою пропорційного розподілу залишкового приросту результативного показника відповідно до ізолюваного впливу-співмножників усувається проблема неповного розкладання абсолютного приросту ВВП України.

На думку авторів, обидві системи індексної оцінки впливу факторів на зміну результативного показника рівноправні та мають свої переваги та недоліки. Вибір того чи іншого алгоритму розрахунків залежить від навичок та економічних знань дослідника грошового обігу країни.

Вважаємо, більш точні результати можна отримати, використавши індексний метод виявлення ізолюваного (відокремленого) впливу факторів, оскільки вплив кожного з розглянутих факторів оцінюється при елімінуванні інших показників на базисному рівні, без урахування місця розташування в моделі. Інакше кажучи, усі фактори-співмножники знаходяться в однакових умовах.

Проілюструємо практичне застосування обговорених вище індексних методів розкладання абсолютного приросту ВВП України за період 2019–2020 рр. (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка основних показників грошового обігу України за період 2019–2020 рр.

№ з/п	Показник	2019 р.	2020 р.	Індекс, коеф.
1	ВВП, млрд. грн.	3978,4	4194,1	1,0542
2	Грошова маса, млрд. грн.	1357,9	1644,2	1,2108
3	Швидкість обороту грошової маси, обороти	2,930	2,551	0,8706
4	Швидкість обороту готівки, обороти	10,638	9,316	0,8757
5	Частка готівки у грошовій масі, %	27,54	27,38	0,9942

Джерело: розроблено авторами за даними [11; 12]

Статистичний аналіз вихідних показників показує, що у 2020 р. порівняно з 2019 р. ВВП України збільшився на 5,42%, грошова маса – на 21,08%. Водночас швидкість обороту грошової маси зменшилась на 12,94%, причому темпи її зниження випереджають темпи зниження готівки в 1,041 рази. Це відбувалося на фоні зменшення частки готівки в грошовій масі на 0,58 %. Вочевидь, ВВП України та фактори-співмножники змінюються нерівномірно. Оцінімо вплив наведених

факторів на динаміку ВВП України за допомогою індексного методу ланцюгових підстановок та індексного методу ізольованого впливу.

Перевіримо взаємозв'язки між показниками грошового обігу України у 2019 р. та у 2020 р. за формулами (1) і (2):

$$\text{ВВП}_{2019} = 1357,9 \cdot 2,930 = 3978,6 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{ВВП}_{2020} = 1644,2 \cdot 2,551 = 4194,4 \text{ млрд. грн.}$$

$$I_{\text{ВВП}} = 1,2018 \cdot 0,8706 = 1,0541$$

Як бачимо, отримані результати розрахунків обсягу ВВП та реальні значення дещо відрізняються один від одного (у межах від 0,005% до 0,007%), що пояснюється округленнями під час визначення якісних показників: швидкості обороту та частки готівки (табл. 1). Більш-менш точні результати надав індексний взаємозв'язок факторів-співмножників. Загалом, отримані результати розрахунку ВВП можуть бути проаналізовані за допомогою індексного методу (формули 3, 7, 10). Результати подано у табл. 2.

Таблиця 2

Результати розкладання абсолютного приросту ВВП України
за двома факторами у 2020 р., млрд. грн.

№ з/п	Показник	Індексний метод ланцюгових підстановок	Індексний метод ізольованого впливу факторів	
			Без пропорційного розподілу	Із пропорційним розподілом
1.	Грошова маса	838,9	838,9	558,2
2.	Швидкість обороту грошової маси	-623,2	-514,6	-342,3
	Усього	215,7	324,3	215,9

Джерело: розроблено авторами за даними [11; 12]

Отже, за допомогою індексного методу ланцюгових підстановок, дійшли, що ВВП України в 2020 р. порівняно з 2019 р. збільшився на 215,7 млрд. грн., у тому числі, за рахунок збільшення грошової маси – на 838,9 млрд. грн., а за рахунок зниження швидкості обороту грошової маси ВВП зменшився на 623,2 млрд. грн. (табл. 2).

Звернемо увагу на розкладання абсолютного приросту ВВП індексним методом ізольованого впливу факторів. У 2020 р. порівняно з 2019 р. ВВП України за рахунок відокремленого впливу грошової маси збільшився на 838,9 млрд. грн., за рахунок відокремленого уповільнення швидкості обороту грошей ВВП зменшився на 514,6 млрд. грн., за рахунок сумісної взаємодії факторів ВВП України знизився на 108,6 млрд. грн., а в цілому він збільшився на 215,9 млрд. грн.

Якщо сумісний вплив факторів у розмірі 108,6 млрд. грн. розподілити пропорційно відокремленого впливу, то значно знижується вплив грошової маси та її швидкості, а загальний приріст ВВП майже збігається (табл. 1). У 2020 р. порівняно з 2019 р. ВВП України збільшився на 215,9 млрд. грн., у т. ч. за рахунок зміни грошової маси – збільшився на 558,2 млрд. грн., а за рахунок зниження швидкості обороту грошей – зменшився на 342,3 млрд. грн.

Розглянемо, як розв'язується задача розкладання абсолютного приросту ВВП за трьома факторами. Спочатку обчислимо ВВП України в 2019 р. та 2020 р. за моделлю (5):

$$\text{ВВП}_{2019} = 10,638 \cdot 0,2754 \cdot 1357,9 = 3978,2 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{ВВП}_{2020} = 9,316 \cdot 0,2738 \cdot 1644,2 = 4193,9 \text{ млрд. грн.}$$

$$I_{\text{ВВП}} = 0,8757 \cdot 0,9942 \cdot 1,2108 = 1,0541$$

Як і в попередніх розрахунках можна побачити деякі розбіжності (похибка не перевищує 0,005%), що пояснюються наявністю округлень. Загальний абсолютний приріст у розмірі 215,7 млрд. грн. за розрахунковими даними збігається з реальним (табл. 1).

Реалізуємо розглянуті раніше алгоритми розкладання абсолютного приросту ВВП України у 2020 році порівняно з 2019 р. ланцюговим методом (формули 6) та методом ізолюваного впливу факторів (формули 11). Результати розрахунків представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Результати розкладання абсолютного приросту ВВП України
за трьома факторами у 2020 р., млрд. грн.

№ з/п	Показник	Індексний метод ланцюгових підстановок	Індексний метод ізолюваного впливу факторів	
			Без пропорційного розподілу	Із пропорційним розподілом
1.	Швидкість обороту готівки	-595,3	-494,4	-331,9
2.	Частка готівки у грошовій масі	-7,7	-23,1	-15,5
3.	Грошова маса	838,6	838,8	563,1
	Усього	235,6	321,3	215,7

Джерело: розроблено авторами за даними [11; 12]

Аналіз даних табл. 3 показав, що обидва методи вказали на позитивний вплив грошової маси на зростання ВВП України (як для двохфакторної, так і для трьохфакторної моделей). При цьому метод ланцюгових підстановок надає дещо завищені оцінки впливу трьох факторів і, як наслідок, загальний абсолютний приріст ВВП перевищує його фактичне збільшення на 19,9 млрд. грн.

Стосовно ізолюваного зниження швидкості обороту грошової маси у 2019–2020 рр., ВВП України зменшився на 494,4 млрд. грн., ізолюване зниження частки готівки у грошовій масі спричинила зменшення на 23,1 млрд. грн., а за рахунок ізолюваного збільшення грошової маси ВВП збільшився на 838,8 грн. За рахунок взаємодії всіх означених факторів ВВП зменшився на 105,6 млрд. грн. (табл. 3).

Під час розподілу ефекту взаємодії трьох факторів пропорційно їх ізолюваному впливу можна побачити, що сума частинних приростів факторів збігається з загальним приростом ВВП України за 2020 р., що складає 215,7 млрд. грн. Так, за рахунок зростання грошової маси ВВП збільшився на 563,1 млрд. грн., а за рахунок уповільнення швидкості готівки ВВП зменшився на 331,9 млрд. грн., за рахунок зниження питомої ваги готівки у грошовій масі – на 15,5 млрд. грн. (табл. 3).

Висновки і перспективи подальших розробок. Як бачимо, не існує універсальних підходів до індексного аналізу грошового ринку України, який відповідав би всім вимогам розкладання абсолютного приросту ВВП за факторами. При цьому індексний ланцюговий метод, на думку авторів, має більш суттєві недоліки, які пов'язані з викривленням впливу усіх факторів, за виключенням грошової маси. «Очищений» вплив на абсолютну зміну ВВП України грошової маси та її швидкості обороту можна отримати на основі індексного методу виявлення ізольованого впливу факторів. Цей же метод дозволяє дослідити, як розподіляється ефект взаємодії факторів-співмножників залежно від їх відокремленого впливу. При такому підході кожному фактору надаються однакові умову розрахунку, результати не залежать від економічної природи показників та порядку їх розташування у вихідній моделі макроекономічного показника, не суперечать економічним постулатам грошового обігу, хоча проблеми вибору методу дослідження та його обґрунтування досі залишаються відкритими.

Перспективи подальших розробок будуть пов'язані з розробкою багатофакторних детермінованих моделей грошового обігу, визначенням можливостей застосування індексного методу для їх аналізу, обґрунтуванням способів розподілу впливу відповідних факторів на результативний показник та виявленням можливостей для покращення грошового обігу України.

Література

1. Захорошко С. С. *Теория и методология экономических индексов* : монографія. Гродно : ГГАУ, 2018. 270 с.
2. Янковий О. Г. Детерміновані моделі факторного економічного аналізу. *Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону* : монографія. Одеса : Атлант, 2012. С. 125–142.
3. Андрієнко В. Ю. *Статистичні індекси в економічних дослідженнях* : монографія. Київ : Акдемперіодика, 2004. 118 с.
4. Голубова Г. В. *Застосування індексних моделей в оцінюванні зовнішньоекономічної діяльності*. Статистика України. 2019. № 1. С. 24–34. DOI: 10.31767/su.1(84)2019.01.03. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2019_1_5 (дата звернення: 17.12.2020).
5. Задорожна Р. П. *Еволюція індексного методу аналізу*. Економічні науки «Статистика України». 2008. № 4 (43). С. 80–85. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/548> (дата звернення: 21.12.2020).
6. Саврас І. З. *Актуальні проблеми та можливості застосування статистичних методів у державному управлінні*. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1-2 (2). С. 24–31. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_46/fail/ch2/5.pdf (дата звернення: 20.12.2020).
7. Пшик Б. І. *Забезпечення стійкості грошового обігу в Україні в контексті реалізації інструментів грошово-кредитної політики*. Вісник Університету банківської справи. 2017. № 1. С. 15–20. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/223905.pdf> (дата звернення: 17.12.2020).
8. Бричка Б. Б. *Грошово-кредитна політика у забезпеченні стабільності національної грошової одиниці* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Львів, 2020. 20 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/aref_brychka.pdf (дата звернення: 22.12.2020).
9. Чорний В. С. *Особливості використання індексного методу при дослідженні цін і тарифів*. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2017. Т. 2. С. 74–78. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1350/1105> (дата звернення: 22.12.2020).

10. *Экономический анализ* : в 2-х ч. Ч. 1 / Под ред. Н. В. Войтоловского, А. П. Калининой, И. И. Мазуровой. 7-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2019. 291 с.
11. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2021).
12. *Національний Банк України* : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 25.12.2020).

References

1. Zakhoroshko, S. S. (2018). *Theory and methodology of economic indices* [Teoriya i metodologiya ekonomicheskikh indeksov], GGAU, Grodno, 270 s. [in Russian]
2. Yankovyi, O. G. (2012). *Deterministic models of factor economic analysis*. Methodology of statistical support of the region development [Determinovani modeli faktornoho ekonomichnoho analizu. Metodolohiia statystychnoho zabezpechennia rozvytku rehionu: Monohrafiia], Atlant, Odesa, s. 125–142 [in Ukrainian]
3. Andriienko, V. Yu. (2004). *Statistical indices in economic research* [Statystychni indeksy v ekonomichnykh doslidzhenniakh], Akdemperiodyka, Kyiv, 118 s. [in Ukrainian]
4. Holubova, H. V. (2019). Application of index models in the assessment of foreign economic activity [Zastosuvannia indeksnykh modelei v otsiniuvanni zovnishnoekonomichnoi diialnosti], Statystyka Ukrainy, No.1, s. 24–34, DOI: 10.31767/su.1(84)2019.01.03. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2019_1_5 [in Ukrainian]
5. Zadorozhna, R. P. (2008). *Evolution of the index method of analysis* [Evolutsiia indeksnoho metodu analizu], Ekonomichni nauky «Statystyka Ukrainy», No. 4 (43), s. 80–85. Retrieved from: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/548> [in Ukrainian]
6. Savras, I. Z. (2016). *Current problems and possibilities of application of statistical methods in public administration* [Aktualni problemy ta mozhlyvosti zastosuvannia statystychnykh metodiv u derzhavnomu upravlinni], Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, Vyp. 1-2 (2), s. 24–31. Retrieved from: http://www.lvivacademy.com/vidavnytstvo_1/edu_46/fail/ch2/5.pdf [in Ukrainian]
7. Pshyk, B. I. (2017). *Ensuring the stability of money circulation in Ukraine in the context of the implementation of monetary policy instruments* [Zabezpechennia stiiikosti hroshovoho obihu v Ukraini v konteksti realizatsii instrumentiv hroshovo-kredytnoi polityky], Visnyk Universytetu bankivskoi spravy, No. 1, s. 15–20. Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/223905.pdf> [in Ukrainian]
8. Brychka, B. B. (2020). *Monetary policy in ensuring the stability of the national currency*: Author's thesis [Hroshovo-kredytna polityka u zabezpechenni stabilnosti natsionalnoi hroshovoi odyntysi: avtoreferat dys. ... kand. ekon. nauk], Lviv, 20 s. Retrieved from: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/aref_brychka.pdf [in Ukrainian]
9. Chornyi, V. S. (2017). Features of using the index method in the study of prices and tariffs [Osoblyvosti vykorystannia indeksnoho metodu pry doslidzhenni tsin i taryfiv], Ekonomichnyi analiz, T. 2, s. 74–78. Retrieved from: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1350/1105> [in Ukrainian]
10. Voitlovskii, N. V., Kalinina, A. P., Mazurova, I. I. (2019). *Economic analysis*: in two parts. P. 1 [Ekonomicheskii analiz: v 2 ch. Ch. 1], 7-e izd., Yurayt, Moskva, 291 s. [in Russian]
11. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
12. *National Bank of Ukraine*: website [Natsionalnyi bank Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> [in Ukrainian]

***АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА
ОПОДАТКУВАННЯ***

УДК 332.025.12:657.421.1

Олександр Леонідович ШЕРСТЮК

доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки», Україна, e-mail: osherstiuk@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9866-511X>

**ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ТА ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ КОНТРОЛЮ ОПЕРАЦІЙ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ З НЕРУХОМІСТЮ**

Шерстюк, О. Л. *Праксеологічні параметри ідентифікації та вирішення завдань контролю операцій суб'єктів господарювання з нерухомістю.* Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 114–125.

Анотація. Предметом дослідження визначено реалізацію заходів контролю операцій суб'єктів господарювання з нерухомістю. Метою статті є ідентифікація завдань контролю операцій з нерухомим майном. Основою методології дослідження є застосування системного підходу, методів аналізу, синтезу, бібліографічного дослідження та моделювання. Визначено основні види операцій суб'єктів господарювання з нерухомим майном. Запропоновано ідентифікувати завдання їх контролю на основі функцій, що виконуються системою управління. Визначено, що зміст завдань контролю під час планування операцій з нерухомістю визначається з урахуванням очікувань стейкхолдерів стосовно майбутніх подій та їх результатів. Обґрунтовано необхідність формалізації відповідних завдань для визначення їх відповідності інтересам суб'єкта господарювання та осіб, зацікавлених в інформації щодо його діяльності. Встановлено, що під час формування та реалізації управлінських рішень завдання контролю операцій з нерухомістю мають охоплювати сферу забезпечення їх відповідності економічним, соціальним та іншим інтересам стейкхолдерів, визначення їх прийнятності з точки зору дотримання формалізованих алгоритмів. Вирішення завдань контролю на етапі оцінювання стану виконання управлінських рішень передбачає визначення на основі отриманої інформації результатів здійснених операцій підконтрольного суб'єкта з нерухомим майном. Завданнями контролю на етапі регулювання операцій з нерухомістю мають бути визначені встановлення підстав для прийняття управлінського рішення з метою внесення коригувань до діяльності. Сформульовані завдання контролю операцій суб'єктів господарювання з нерухомим майном дають можливість визначити цільове спрямування заходів, за результатами яких стейкхолдери отримають можливість для адекватного оцінювання їх змісту, якісних характеристик та результатів. Вирішення ідентифікованих під час дослідження завдань сприятиме задоволенню потреб зацікавлених осіб в необхідній інформації, оптимізації організаційного, інформаційного та методичного забезпечення контролю.

Ключові слова: контроль; нерухомість; завдання контролю; функції системи управління; планування; прийняття управлінських рішень; оцінювання інформації; регулювання.

Александр Леонидович ШЕРСТЮК

доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник
отдела учета и налогообложения, Национальный научный центр
«Институт аграрной экономики», Украина, e-mail: osherstiuk@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9866-511X>

ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ И РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ КОНТРОЛЯ ОПЕРАЦИЙ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ С НЕДВИЖИМОСТЬЮ

Шерстюк, А. Л. *Праксеологические параметры идентификации и решения задач контроля операций субъектов хозяйствования с недвижимостью*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 114–125.

Аннотация. Предметом исследования определена реализация мероприятий контроля операций субъектов хозяйствования с недвижимостью. Целью статьи является идентификация задач контроля операций с недвижимым имуществом. Основой методологии исследования является применение системного подхода, методов анализа, синтеза, библиографического исследования и моделирования. Определены основные виды операций субъектов хозяйствования с недвижимым имуществом. Предложено идентифицировать задачи их контроля на основе выполняемых системой управления функций. Определено, что содержание задач контроля при планировании операций с недвижимостью определяется с учетом ожиданий стейкхолдеров в отношении предстоящих событий и их результатов. Обоснована необходимость формализации соответствующих задач для определения их соответствия интересам предприятия и лиц, заинтересованных в информации о его деятельности. Установлено, что при формировании и реализации управленческих решений задачи контроля операций с недвижимостью должны охватывать сферу обеспечения их соответствия экономическим, социальным и другим интересам стейкхолдеров, определение их приемлемости с точки зрения соблюдения формализованных алгоритмов. Решение задач контроля на этапе оценивания состояния выполнения управленческих решений предусматривает определение на основе полученной информации результатов выполненных операций подконтрольного субъекта с недвижимым имуществом. Задачами контроля на этапе регулирования операций с недвижимостью должны быть определены основания для принятия управленческого решения с целью внесения корректив в деятельность. Сформулированные задачи контроля операций субъектов хозяйствования с недвижимым имуществом дают возможность определить целевое направление мероприятий, по результатам которых стейкхолдеры получают возможность для адекватного оценивания их содержания, качественных характеристик и результатов. Решение идентифицированных в ходе исследования задач будет способствовать удовлетворению потребностей заинтересованных лиц в необходимой информации, оптимизации организационного, информационного и методического обеспечения контроля.

Ключевые слова: контроль; недвижимость; задачи контроля; функции системы управления, планирования, принятия управленческих решений, оценки информации, регулирования.

Oleksandr SHERSTIUK

Doctor of Economics, Associate Professor, Leading Researcher of the
Accounting And Taxation Department, National Scientific Center
«Institute of Agrarian Economics», Ukraine, e-mail: osherstiuk@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9866-511X>

**PRAXEOLOGICAL PARAMETERS OF IDENTIFICATION
AND SOLUTION OF CONTROL TASKS OF ENTERPRISES
TRANSACTIONS WITH REAL ESTATE**

Sherstiuk, O. (2021). *Praxeological parameters of identification and solution of control tasks of enterprises transactions with real estate* [Prakseolohichni parametry identyfikatsii ta vyrishennia zavdan kontroliu operatsii subiektiv hospodariuvannia z nerukhomistiu], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 114–125.

Abstract. The subject of the study is the implementation control measures operations of entitie's real estate. The purpose of the article is to identify the tasks of real estate transactions control. The basis of the research methodology is the application of a systematic approach, methods of analysis, synthesis, bibliographic research and modeling. The main types of real estate transactions of business entities are identified. It is proposed to identify the tasks of their control on the basis of the functions performed by the management system. It is established that the content of control tasks when planning real estate transactions is determined according to the expectations of stakeholders regarding future events and their results. The necessity to formalize the relevant tasks to determine their compliance with the interests of the business entity and persons interested in information about its activities is proved. It is grounded that during the formation and implementation of management decisions the real estate control tasks have to include the possibility of ensuring their compliance with economic, social and other interests of stakeholders according to determination their acceptability in terms of consistency with formalized algorithms. The control tasks solving at the stage of assessing of the implementation status of the management decisions involves determining the operations results of the controlled entity with real estate on the basis of the received information. At the stage of real estate transactions regulation the tasks of control should be to establish the grounds for management decisions making adjustments to the activity. The formulated tasks of control of real estate transactions of entities provide an opportunity to determine the target direction of measures, as a result of which stakeholders will be able to adequately assess their content, quality characteristics and results. Solving the control tasks identified during the study will help meet the needs of stakeholders in the necessary information, optimize the organizational, informational and methodical support of control.

Keywords: control; real estate; control tasks; functions of management system; planning; making managerial decisions; information assessment; regulation.

JEL classification: G310; M210

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.114-125](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.114-125)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основою функціонування господарських суб'єктів є їх економічний потенціал, основу якого складають майновий, людський та фінансовий компоненти ресурсного забезпечення.

Виходячи з параметрів економічного, юридичного, функціонального та облікового визнання активів, а також їх змістовних характеристик та способів використання в інтересах господарюючих суб'єктів та інших зацікавлених осіб, окремі види активів, що входять до складу майнового компонента, визначаються в якості нерухомого майна, або нерухомості.

Удосконалення технологічних процесів, зміни споживчих запитів, трансформація характеристик продуктів та інші обставини, які впливають на зміст і результати фінансово-господарської діяльності, призводять, серед іншого, до необхідності перегляду ролі нерухомої складової активів економічних суб'єктів.

Призначення активів, які відносяться до нерухомого майна суб'єктів господарювання, а отже і способи їх використання, зазнають змін під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що призводить до трансформації підходів до

формування та використання відповідної інформації. Її користувачі зацікавлені в отриманні достатнього рівня довіри в тому, що зазначена інформація може бути використана для оцінювання функціонування суб'єктів господарювання, зокрема, здійснення операцій з нерухомим майном.

Такий рівень довіри може бути забезпечений за результатами виконання заходів з контролю відповідних операцій. Саме здійснення контрольних заходів забезпечує можливість реалізації очікувань стейкхолдерів. Відтак, набуває актуальності потреба в ідентифікації завдань контролю операцій господарюючих суб'єктів з нерухомим майном.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Різні аспекти контролю операцій з нерухомим майном суб'єктів господарювання знайшли широке відображення у наукових публікаціях.

Зокрема, особливості ідентифікації змістовних характеристик таких операцій в контексті облікового, юридичного, аналітичного, господарського, інвестиційного та інших видів наукового дискурсу розкривають у роботах за результатами проведених досліджень С. В. Бардаш, Т. Г. Камінська [1], В. О. Воронін, Е. В. Лянце, М. М. Мамчин [2], Т. С. Голоднова [3], Ю. П. Губар [4], П. В. Гудзь, С. В. Шарова [5], С. М. Кобзан [6], О. Є. Поморцева [7], К. В. Павлов [8], Н. В. Павлова, Д. А. Птушкін, К. О. Чаплинський [9], Р. С. Померой (R. S. Pomeroy) [10], Д. Г. Розенблум (D. H. Rosenbloom), Р. С. Кравчук (R. S. Kravchuk), Р. М. Клеркін (R. M. Clerkin) [11], І. І. Самойлова [12], С. Я. Скворцова [13], Ю. О. Суркова [14] та інші вітчизняні й зарубіжні вчені.

Серед іншого, дослідники та практикуючі фахівці відзначають необхідність удосконалення заходів контролю, спрямованих на вирішення проблем, пов'язаних зі здійсненням господарських операцій з нерухомістю. На думку К. В. Павлова, «одним із завдань на ринках нерухомості є необхідність в ефективному функціонуванні їх інституційної системи. Це призводить у результаті до впровадження чіткої подвійної системи регламентації, моніторингу та контролю операцій, що на них відбуваються, як із боку учасників ринку, так і з позиції держави» [8, с. 888]. З цією тезою погоджується І. І. Самойлова, яка зауважує, що «з метою стабілізації ситуації на ринку нерухомості та сприяння його подальшому розвитку, реалізація ефективної державної політики має бути спрямована на розробку ефективного механізму контролю» [12, с. 141–142].

Необхідність контролю за виконанням операцій з нерухомістю обумовлюється також її визнанням в якості джерела фіскальних надходжень до бюджету, оскільки інформація стосовно нерухомого майна є актуальною в контексті його визнання об'єктом оподаткування. Як зазначає С. Я. Скворцова, «податок на нерухоме майно є засобом задоволення потреби місцевих органів влади в наповненні доходів місцевих бюджетів» [13, с. 111].

Зважаючи на викладене, з урахуванням необхідності оптимізації функціонування ринкових механізмів, за результатами раніше проведених досліджень пропонується посилення ролі контролю у відповідних процесах. На підтвердження цього, П. В. Гудзь та С. В. Шарова визнають наявність серед механізмів досягнення цілей розвитку ринку нерухомості контролю, що здійснюється, зокрема, у формі аудиту [5, с. 152].

Водночас, у публікаціях визнається проблема недостатньої відповідності контрольних заходів стосовно операцій господарюючих суб'єктів з нерухомістю очікуванням як окремих стейкхолдерів, так і суспільства в цілому. Зокрема,

Ю. О. Суркова вважає, що «практика здійснення у цій сфері фінансового контролю свідчить про його недостатній організаційний рівень, недосконале нормативно-правове регулювання, неврахування специфіки функціонування інструментів інвестування, що відповідно продукує формування системи фінансового контролю, яка не повною мірою відповідає потребам та вимогам ринку, не перешкоджає зростанню проявів шахрайства та системних фінансових порушень» [14, с. 1]. На думку Н. В. Павлової, Д. А. Птушкіна, К. О. Чаплинського, «недосконалість державного контролю за сферою обігу нерухомості визначається одним з чинників, які впливають на поширення фактів шахрайства» [9, с. 181].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, у наукових публікаціях, присвячених вирішенню проблем контролю операцій суб'єктів господарювання з нерухомим майном, обґрунтовується необхідність досліджень відповідних сегментів діяльності, розкриваються основні методичні аспекти контролю, а також визначаються характеристики очікувань користувачів інформації стосовно результатів контрольних заходів. Не применшуючи теоретичних здобутків вітчизняних та зарубіжних авторів та практичного значення отриманих ними результатів наукових досліджень у сфері контролю, вважаємо за доцільне констатувати факт недостатнього розкриття у наукових публікаціях змісту завдань відповідних заходів стосовно операцій з нерухомістю, що, на наше переконання, є базовою категорією для теоретичного пошуку та праксеологічного змісту контролю в контексті реалізації функцій системи управління.

Постановка завдання. Зважаючи на викладене, метою дослідження, результати якого викладені у статті, є ідентифікація завдань контролю суб'єктів господарювання з нерухомістю. Досягнення встановленої мети планується забезпечити на основі ідентифікації основних видів господарських операцій та оцінювання відповідних характеристик контрольних заходів під час реалізації основних функцій системи управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання контролю операцій з нерухомістю визначаються такими чинниками, як характеристики середовища, в яких реалізуються відповідні види господарських операцій, очікування користувачів результатів контролю, повноваження суб'єктів незалежного, державного та внутрішнього контролю, а також об'єктною характеристикою контрольних заходів.

Середовище діяльності суб'єктів господарювання, серед іншого, характеризується трансформацією економічних процесів, їх цільових та фактичних параметрів, змінами у способах формування та застосування інформації в інтересах зацікавлених осіб (рис. 1).

Контроль зазначених операцій з нерухомим майном суб'єктів економічної діяльності здійснюється в інтересах системи управління, суб'єктами якої на різних рівнях в межах своїх повноважень можуть бути визначені власники, кредитори, контрагенти, суб'єкти державного нагляду та регулювання, посадові особи самих економічних суб'єктів, наділені найвищими повноваженнями тощо.

В інтересах зазначених та інших осіб суб'єкти незалежного (аудиторського), державного та внутрішнього контролю вирішують завдання, зміст яких, серед іншого, визначаються функціями системи управління, які реалізуються на підставі результатів відповідних заходів.

Загальними функціями системи управління визначаються планування операцій, формування, обґрунтування та прийняття управлінських рішень,

спрямованих на їх реалізацію, отримання та оцінювання інформації стосовно наслідків виконання господарських операцій, а також – регулювання дій відповідальних осіб.

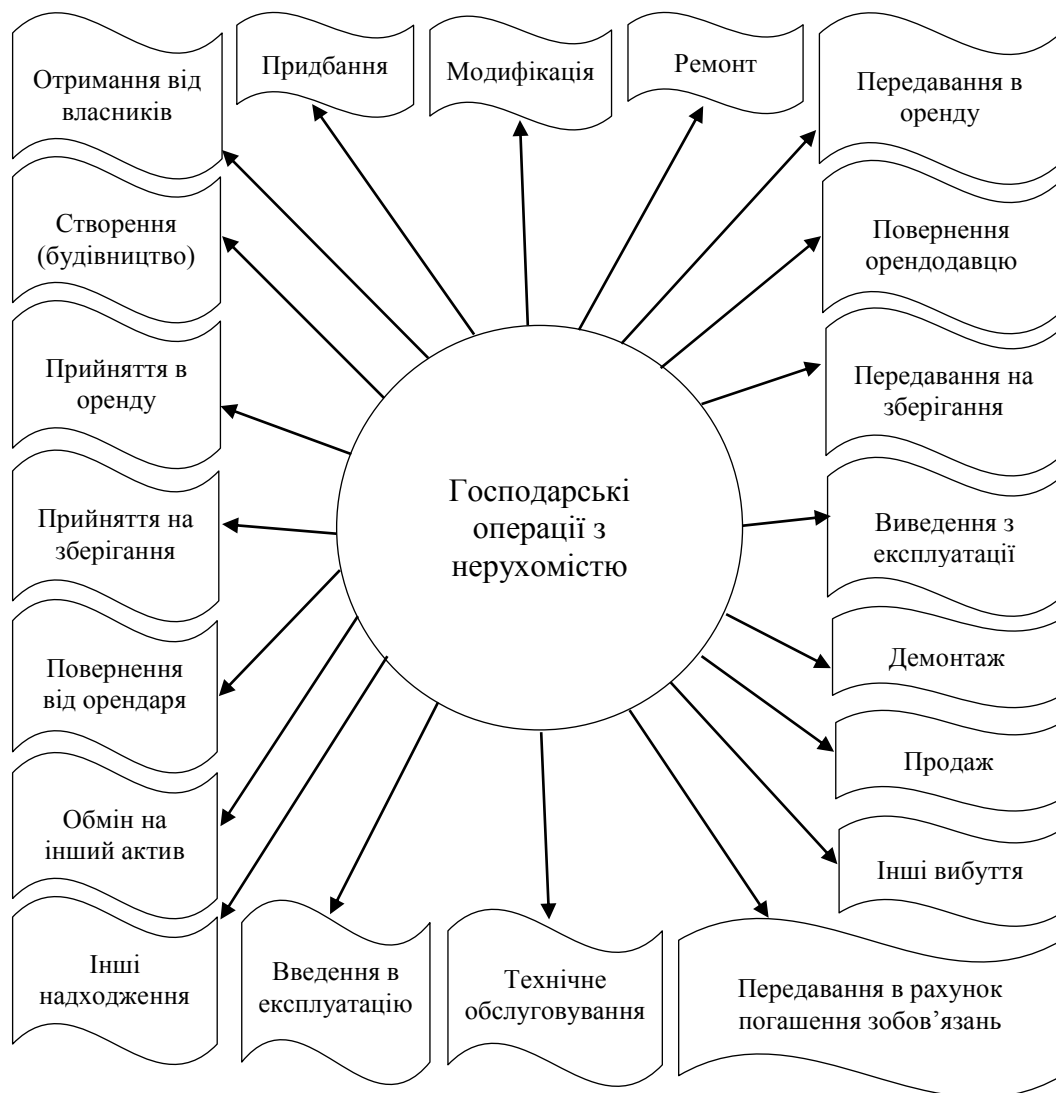

Рис. 1. Основні господарські операції з нерухомістю

Джерело: розроблено автором

В межах реалізації кожної із наведених функцій системи управління діяльністю суб'єктів господарювання контроль вирішує стосовно операцій з нерухомістю окремі набори завдань.

Так, на етапі реалізації функції планування суб'єкти управління зацікавлені, насамперед, в отриманні достатнього ступеня довіри до цільових орієнтирів діяльності, які мають бути досягнуті протягом визначеного періоду, а також у наявності необхідних механізмів для їх досягнення. Зважаючи на це, до завдань контролю мають бути віднесені: визначення наявності алгоритмів формування цільових показників діяльності; оцінювання стану дотримання зазначених алгоритмів

відповідальними особами, а також встановлення відповідності формалізованих параметрів загальній стратегії функціонування суб'єкта господарювання.

У контексті зазначеного, застосування засобів контролю має передбачати можливість оцінювання показників планування операцій з нерухомістю за критеріями наявності необхідних ресурсів для їх виконання, відповідності очікуванням суб'єктів управління стосовно економічної доцільності, раціональності, ефективності зазначених на рис. 1 операцій. Водночас, результати контрольних заходів щодо планування операцій з нерухомістю мають уможливити визначення їх відповідності інтересам як суб'єкта господарювання, так і осіб, прямо чи непрямо зацікавлених в інформації щодо його діяльності. При цьому, застосування контрольних заходів повинне сприяти узгодженню очікуваних результатів використання нерухомості наявним ресурсам, виходячи з можливості забезпечення мінімально необхідного набору чинників часу, праці, фінансів та матеріальної складової.

Проте в умовах спрямування контрольних заходів на ідентифікацію та оцінювання перспективних результатів використання нерухомості в діяльності економічних суб'єктів набуває актуальності потреба у визначенні імовірності досягнення запланованих результатів, тобто – підсилення антикризового спрямування контролю. Інакше кажучи, до завдань контролю необхідно віднести реалізацію заходів, спрямованих на задоволення потреб стейкхолдерів в оптимізації процесу управління ризиками.

Варто відзначити, що ризики, що виникають на етапі планування операцій з нерухомістю, стосуються не лише можливості досягнення їх очікуваних результатів. У контексті реалізації контрольних заходів необхідно забезпечити адекватне дослідження та оцінювання можливих змін й у змінах параметрів самого процесу планування.

До таких параметрів можуть бути віднесені базова інформація, на основі якої визначаються планові показники, горизонт часу планування, а також інтервал очікуваних (планових) показників, які характеризуватимуть майбутні результати операцій суб'єкта господарювання з нерухомим майном. Наведені параметри формалізуються не лише на основі заздалегідь визначеного алгоритму та його застосування відповідальними особами.

Методичною основою визначення характеристик горизонту планування, змісту, обсягу та джерел отримання необхідної для нього інформації, а також інтервальні значення очікуваних показників є, насамперед, суб'єктивні припущення відповідальних осіб. Саме зазначена суб'єктивність і обумовлює необхідність детального дослідження процесу та результатів планування операцій економічних суб'єктів з нерухомим майном, а отже – і потребу формалізації відповідних завдань контролю.

На етапі підготовки та прийняття управлінських рішень стосовно операцій з нерухомістю відповідальні особи виконують заходи, спрямовані на формалізацію й обґрунтування рішень та їх впровадження у діяльність господарюючого суб'єкта. При цьому мають бути враховані повноваження відповідальної особи на прийняття управлінських рішень, його форма, визначення періоду, протягом якого воно має бути виконано, особи, яким делегуються обов'язки стосовно виконання.

Зважаючи на це, під час контролю операцій з нерухомістю має бути визначено відповідність фактичних заходів параметрам, які характеризують зазначені складові процесу прийняття рішень. Зазвичай, такі заходи мають

здійснюватися відповідно до вимог нормативно-правових документів загально-державного, територіального, галузевого та інших регулятивних рівнів, а також нормативно-правовими документами, які приймаються безпосередньо власниками та суб'єктами стратегічного й оперативного управління фінансово-господарською діяльністю. Перевірка дотримання зазначених вимог, тобто оцінювання легітимності операцій суб'єкта господарювання з нерухомим майном також має бути визначене як завдання відповідних заходів контролю.

На етапі реалізації рішень стосовно проведення особи, які беруть участь в цьому процесі, керуються інформацією, підготовленою на етапі планування, а також за результатами оцінювання впливу інших обставин. Зокрема, це стосується релевантності рішень завданням, які прагне виконати суб'єкт господарювання в інтересах внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів в контексті управління нерухомим майном. Серед іншого, це може передбачати сприяння ефективному використанню відповідних активів, попередження їх втрати, оптимізацію якісної, кількісної, вартісної та функціональної структури нерухомості, забезпечення їх використання під час реалізації конкретних проектів економічного суб'єкта та узгодженості як з загальною стратегією його діяльності, так і з потребами досягнення тактичних та операційних цілей функціонування.

Таким чином, завдання контролю операцій з нерухомістю мають охоплювати сферу забезпечення відповідності рішень, що приймаються уповноваженими особами, економічним, соціальним та іншим інтересам стейкхолдерів.

Ще одним аспектом, який має бути досліджений під час контролю прийняття рішень стосовно операцій з нерухомим майном, є визначення їх прийнятності з точки зору дотримання формалізованих алгоритмів. Це стосується таких аспектів, як послідовність узгодження відповідальними особами, хронологія заходів виконання та ідентифікації його формальних ознак в документах. Контрольні заходи, спрямовані на оцінювання цих параметрів процесу прийняття та виконання управлінських рішень, вирішуватимуть завдання, пов'язані з оцінюванням впливу середовища діяльності економічного суб'єкта на функціонування системи управління.

Варто відзначити, що наступний етап реалізації функцій управління нерухомістю, а саме – отримання та оцінювання інформації стосовно наслідків виконання господарських операцій, може бути умовно поділений на дві складові.

Перша – характеризується побудовою та функціонуванням системи реєстрації, накопичення, систематизації, зберігання та передавання відповідної інформації. Друга передбачає обробку та оцінювання такої інформації в контексті необхідності забезпечити адекватне оцінювання результатів операцій з нерухомим майном. Виходячи з цього, відповідні спрямування будуть характерними і для контрольних заходів, зміст яких визначається потребою у визначенні достатній рівень довіри до інформації та результатів її обробки з боку користувачів.

Насамперед, контроль операцій з нерухомістю на етапі отримання та оцінювання інформації стосовно наслідків виконання господарських операцій має бути спрямований на оцінювання самої інформації. В контексті зазначеного, за результатами контрольних заходів має бути надана оцінка процедур визнання господарських операцій, визначення їх фактичної легітимності, вимірювання та розкриття, зокрема – у формах звітності.

Відповідні завдання контролю мають передбачати встановлення адекватності концептуальної основи створення та розкриття інформації в інтересах стейкхолдерів, а також визначення стану дотримання її вимог. При цьому,

реалізація відповідних завдань контролю операцій з нерухомістю передбачає оцінювання обставин та змісту подій, які визнаються господарськими операціями, а також аспектів їх вимірювання, класифікації, повноти відображення та розкриття даних в інтересах користувачів.

Водночас, друга спрямованість завдань контролю, що вирішуються на етапі оцінювання стану виконання управлінських рішень, стосується визначення на основі отриманої інформації результатів виконаних операцій підконтрольного суб'єкта з нерухомим майном. З одного боку, таке оцінювання передбачає встановлення ступеня відповідності отриманих результатів очікуванням, задля досягнення яких відбувалися заходи планування, формування, обґрунтування та реалізації управлінських рішень. З іншого, завдання контролю стосовно оцінювання результатів виконання управлінських рішень мають передбачати ідентифікацію обставин, які спричинили виникнення відхилень фактично отриманих значень від очікуваних. При цьому, заходи контролю мають враховувати необхідність встановлення характеру та ступеню впливу зазначених обставин на результати господарських операцій, а відтак – і на результати виконання управлінських рішень.

Варто відзначити, що під час контролю результатів операцій з нерухомістю, що відбулися на основі рішень, мають бути досліджені дії виконавців на предмет їх відповідності визначеним алгоритмам. Це пояснюється потребою суб'єктів управління в отриманні даних стосовно відповідності поведінки виконавців запровадженим алгоритмам.

Крім цього, до завдань контролю на етапі збирання та оцінювання інформації щодо результатів операцій з нерухомим майном суб'єктів господарювання має бути віднесено з'ясування готовності відповідального персоналу до запобігання, ідентифікації та усунення впливу обставин, що можуть призвести виникненню відхилень від визначених алгоритмів як формування інформації, так й її використання для оцінювання виконання управлінських рішень. Зазначене має компенсувати можливі ризики діяльності суб'єкта господарювання, що виникають внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх обставин.

За наслідками оцінювання стану виконання управлінських рішень через механізм реалізації операцій з нерухомістю суб'єкти управління діяльністю мають оцінити, наскільки отримані результати відповідають очікуваним параметрам діяльності. Відтак, у випадку виявлення несприятливих відхилень відповідальними особами може бути прийняте рішення, спрямоване на регулювання діяльності шляхом усунення небажаних відхилень та посилення позитивних тенденцій.

Зазначене регулювання здійснюється на основі прийняття низки рішень, зміст яких визначається потребою у приведенні (за необхідності) фактичних результатів господарських операцій у відповідність зі стратегічними, тактичними та оперативними цілями суб'єкта господарювання.

Зважаючи на це, завданнями контролю на етапі регулювання операцій з нерухомістю мають бути визначені встановлення підстав для прийняття управлінського рішення з метою регулювання діяльності, а саме – існування відхилень, які були виявлені під час оцінювання результатів збирання та обробки інформації. При цьому, виявлені відхилення мають відповідати критеріями неприйнятності з точки зору ймовірності досягнення цілей господарюючого суб'єкта.

Іншим завданням контролю під час прийняття рішень стосовно регулювання операцій з нерухомістю є встановлення адекватності змісту регулятивних заходів. Зокрема, це стосується можливого перегляду цільових параметрів діяльності, змін у характері операцій, їх вимірювальних характеристиках. Водночас, має бути досліджено також зміст та адекватність заходів, спрямованих на внесення змін до змісту процедур та алгоритмів реагування відповідальних осіб на результати контролю.

Визначені на етапі регулювання заходи, що вживаються системою управління стосовно операцій з нерухомістю, разом з інформацією, яка надходить з інших джерел, також впливають на подальші заходи планування. Відтак, відбувається повторення заходів контролю, спрямованих на вирішення завдань, властивих для окремих функцій системи управління. Отже, як і процес управління, контроль, виходячи зі змісту завдань, які підлягають вирішенню шляхом реалізації відповідних заходів, та послідовності їх виконання являє собою циклічний процес, що проілюстроване на рис. 2.

Рис. 2. Види завдань контролю операцій з нерухомістю

Джерело: розроблено автором

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, сформульовані завдання контролю операцій суб'єктів господарювання з нерухомим майном дають можливість визначити цільове спрямування заходів, за результатами яких стейкхолдери отримають можливість для адекватного оцінювання змісту, якісних характеристик та результатів операцій суб'єкта господарювання з нерухомим майном. Вирішення ідентифікованих під час дослідження завдань сприятиме не лише задоволенню потреб зацікавлених осіб в необхідній інформації, але й оптимізації організаційного, інформаційного та методичного забезпечення контролю.

Зокрема, це стосується аспектів контролю, які ідентифікуються та реалізуються в контексті реалізації таких функцій системи управління, як планування, підготовка та прийняття управлінських рішень, оцінювання результатів їх впровадження, а також регулювання операцій з нерухомістю.

Водночас, варто відзначити необхідність конкретизації та належного наукового обґрунтування аспектів, які впливають на вибір методичних прийомів, за допомогою яких можуть бути вирішені зазначені та інші завдання контролю операцій з нерухомістю, що визначатиме напрямки подальших наукових досліджень. Вважаємо, що їх реалізація стане одним із чинників забезпечення очікувань зацікавлених осіб стосовно ефективності заходів, що виконуються суб'єктами управління.

Література

1. Бардаш С. В., Камінська Т. Г. *Облік і контроль кругообороту капіталу* : монографія. Київ : Компринт, 2019. 386 с.
2. Воронін В. О., Лянце Е. В., Мамчин М. М. *Аналітика ринку нерухомості : методологія та принципи сучасної оцінки* : монографія. Львів : Магнолія, 2014. 304 с.
3. Голоднова Т. С. *Контроль як гарантія законності управління майном військових формувань України : адміністративно-правові засади* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2019. 20 с.
4. Губар Ю. П. *Геодезичне забезпечення та удосконалення методів і моделей оцінки нерухомості* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук : спец. 05.24.04 «Кадастр і моніторинг земель». Львів, 2019. 40 с.
5. Гудзь П. В., Шарова С. В. *Теорія і практика розвитку ринку нерухомості регіону* : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2014. 246 с.
6. Кобзан С. М. *Формування ринку нерухомості : практичні аспекти та особливості оцінки* : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 211 с.
7. Кобзан С. М., Поморцева О. Є. *Будівництво та ринок нерухомості. Проблеми та тенденції*. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2021. № 1. С. 497–504. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.107>.
8. Павлов К. В. *Інституційне забезпечення конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості*. Економіка і суспільство. 2017. Вип. № 13. С. 887–891. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/151.pdf (дата звернення: 18.01.2021).
9. Павлова Н. В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. *Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян* : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Херсон : Гельветика, 2019. 190 с.
10. *Community management and common property of coastal fisheries in Asia and the Pacific : concepts, methods and experiences* / Ed. by R. S. Pomeroy. ICLARA Conf. Proc. 45, 1994. 196 p.
11. Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S., Clerkin, R. M. *Public administration : understanding management, politics and law in the public sector*. 4th ed. New York : McGrawHill, 1998. 458 p.
12. Самойлова І. І. *Сутність та особливості державного регулювання ринку нерухомості в Україні*. Інвестиції : практика та досвід. 2019. № 24. С. 139–142. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.24.139.
13. Скворцова С. Я. *Податок на нерухомість як ефективне джерело наповнення місцевих бюджетів*. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 8 (146). С. 109–114.
14. Суркова Ю. О. *Фінансовий контроль у сфері інвестування в житлове будівництво* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2017. 20 с.

References

1. Bardash, S. V., Kaminska, T. H. (2019). *Accounting and control of capital turnover: monograph* [Oblik i kontrol kruhooborotu kapitalu: monohrafiia], Komprynt, Kyiv, 386 p. [in Ukrainian]

2. Voronin, V. O., Liantse, E. V., Mamchyn, M. M. (2014). *Real estate market analytics: methodology and principles of modern assessment*: monograph [Analitika rynku nerukhomosti: metodolohiia ta pryntsyipy suchasnoi otsinky: monohrafiia], Mahnoliia, Lviv, 304 s. [in Ukrainian]
3. Holodnova, T. S. (2019). *Control as a guarantee of legality of military formations property management of Ukraine: administrative and legal bases*: Author's thesis [Kontrol yak harantiiia zakonnosti upravlinnia mainom viiskovykh formuvan Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk], Irpin, 20 s. [in Ukrainian]
4. Hubar, Yu. P. (2019). *Geodetic support and improvement of real estate valuation methods and models*: Author's thesis [Heodezychnе zabezpechennia ta udoskonalennia metodiv i modelei otsinky nerukhomosti: avtoref. dys. ... d-ra tekhn. nauk], Lviv, 40 s. [in Ukrainian]
5. Hudz, P. V., Sharova, S. V. (2014). *Theory and practice of real estate market development in the region*: monograph [Teoriia i praktyka rozvytku rynku nerukhomosti rehionu : monohrafiia], Aktsent Invest-treid, Zaporizhzhia, 246 s. [in Ukrainian]
6. Kobzan, S. M. (2019). *Formation of the real estate market: practical aspects and features of evaluation*: monograph [Formuvannia rynku nerukhomosti: praktychni aspekty ta osoblyvosti otsinky: monohrafiia], Yurinkom Inter, Kyiv, 211 s. [in Ukrainian]
7. Kobzan, S. M., Pomortseva, O. Ye. (2021). *Construction and real estate market. Problems and trends* [Budivnytstvo ta rynek nerukhomosti. Problemy ta tendentsii], Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky», No. 1, s. 497–504. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.107> [in Ukrainian]
8. Pavlov, K. V. (2017). *Institutional support of competition in regional residential real estate markets* [Instytutsiine zabezpechennia konkurentsii na rehionalnykh rynkakh zhytlovoi nerukhomosti], Ekonomika i suspilstvo, Vyp. 13, s. 887–891. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/151.pdf [in Ukrainian]
9. Pavlova, N. V., Ptushkin, D. A., Chaplynskyi, K. O. (2019). *Theoretical principles of fraud investigation methods related to the alienation of real estate citizens*: monograph [Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia shakhraistva, poviazanoho z vidchuzhenniam ob'ektiv nerukhomoho maina hromadian: monohrafiia], Helvetyka, Kherson, 190 s. [in Ukrainian]
10. Pomeroy, R. S. (ed.) (1994). *Community management and common property of coastal fisheries in Asia and the Pacific: concepts, methods and experiences*. ICLARA Conf. Proc. 45, 189 p.
11. Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S., Clerkin, R. M. (1998). *Public administration: understanding management, politics and law in the public sector*. 4th ed., McGrawHill, New York, 458 p.
12. Samoilova, I. I. (2019). *Essence and features of state regulation of the real estate market in Ukraine* [Sutnist ta osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання rynku nerukhomosti v Ukraini], Investysii: praktyka ta dosvid, No. 24, s. 139–142. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.24.139 [in Ukrainian]
13. Skvortsova, S. Ya. (2013). *Real estate tax as an effective source of local budgets filling* [Podatok na nerukhomist yak efektyvne dzherelo napovnennia mistsevykh biudzhetyv]. Aktualni problemy ekonomiky, No. 8 (146), s. 109–114 [in Ukrainian]
14. Surkova, Yu. O. (2017). *Financial control in the field of investment in housing construction*: Author's thesis [Finansovyi kontrol u sferi investuvannia v zhytlove budivnytstvo: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk], Kyiv, 20 s. [in Ukrainian]

***ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА
ТА СТРАХУВАННЯ***

УДК 336.02.316

Вікторія Глібівна БАРАНОВА

доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1724-957X>

ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СТРАХУВАННЯ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ

Баранова, В. Г. *Ефективний механізм страхування : методичні підходи до оцінювання*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 127–134.

Анотація. Предметом дослідження, який висвітлений у статті, є механізм страхування, а саме: сутність механізму страхування, методологія дослідження, методи визначення ефективності. Метою дослідження є поглиблення теоретичних основ застосування механізму страхування страховиками і формулювання підходів до оцінки його ефективності. Методологією дослідження виступають загальнонаукові та спеціальні методи. У результаті дослідження на основі опрацювання наукових джерел визначено сутність механізму страхування. Проведений аналіз методологічних підходів до вивчення та дослідження механізму страхування дозволив обґрунтувати необхідність їх доповнення системним підходом, що забезпечує розгляд механізму з позицій комплексності та дозволяє виявляти системні прогалини у функціонуванні страхових компаній, державному регулюванні. Механізм страхування розглянутий з точки зору ефективності його функціонування. Сформульовано вимоги щодо завдань механізму страхування, ступінь виконання яких й буде свідчити про ефективність його дії. Запропоновано поняття «соціально значимі види страхування», що дозволяє розширити змістовне визначення категорії страхування. Визначено методи оцінювання ефективності механізму страхування відповідно до сформульованих завдань, наведено формули розрахунків, за якими можна оцінити ефективність механізму страхування за складовими завдань. Використання введених понять у теорію страхування дозволило сформулювати пропозиції щодо вдосконалення страхового законодавства в частині обов'язкових видів страхування та державного регулювання. Сферою застосування отриманих результатів є державне регулювання діяльності небанківських фінансових установ, діяльність страхових компаній.

Ключові слова: механізм страхування; ефективність; соціально значимі види страхування; методи оцінювання; державне регулювання; завдання механізму; процесний і системний підходи дослідження.

Виктория Глебовна БАРАНОВА

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансового менеджмента и фондового рынка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1724-957X>

ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ СТРАХОВАНИЯ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНИВАНИЮ

Баранова, В. Г. *Эффективный механизм страхования : методические подходы к оцениванию*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 127–134.

Аннотация. Предметом исследования статьи является механизм страхования, а именно: сущность механизма страхования, методология исследования, методы определения эффективности. Целью исследования является углубление теоретических основ применения механизма страхования страховщиками. Методологией исследования выступают общенаучные и специальные методы. В результате исследования на основе обработки научных источников определена сущность механизма страхования. Проведенный анализ методологических подходов к изучению и исследованию механизма страхования позволил обосновать необходимость их дополнения системным подходом, что обеспечивает рассмотрение механизма с позиций комплексности и позволяет выявлять системные пробелы в функционировании страховых компаний, государственном регулировании. Механизм страхования рассмотрен с точки зрения эффективности его функционирования. Сформулированы требования к задачам механизма страхования, степень выполнения которых и будет свидетельствовать об эффективности его действия. Предложено понятие «социально значимые виды страхования», что позволяет расширить содержательное определение категории страхования. Определены методы оценки эффективности механизма страхования в соответствии с сформулированными задачами, приведены формулы расчетов, по которым можно оценить эффективность механизма страхования. Использование введенных понятий в теории страхования позволило сформулировать предложения по совершенствованию страхового законодательства в части обязательных видов страхования и государственного регулирования. Сферой применения полученных результатов является государственное регулирование деятельности небанковских финансовых учреждений, деятельность страховых компаний.

Ключевые слова: механизм страхования; эффективность; социально значимые виды страхования; методы оценки; государственное регулирование; задачи механизма; процессный и системный подходы исследования.

Victoria BARANOVA

Doctor of Economics, Professor, Head of Financial Management and Stock Market Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1724-957X>

EFFECTIVE INSURANCE MECHANISM: METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION

Baranova, V. (2021). *Effective insurance mechanism: methodological approaches to evaluation* [Efektyvnyi mekhanizm strakhuvannia: metodychni pidkhody do otsiniuvannia], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 127–134.

Abstract. The subject of research, which is covered in the article, is the insurance mechanism, namely: the essence of the insurance mechanism, research methodology, methods for determining the effectiveness. The purpose of the study is to deepen the theoretical foundations for the application of the insurance mechanism by insurers and to formulate approaches to assess its effectiveness. The research methodology is general and special methods. As a result of research on the basis of processing of scientific sources the essence of the insurance mechanism is defined. The analysis of methodological approaches to the study and study of the insurance mechanism allowed to justify the need to supplement them with a systematic approach, which provides consideration of the mechanism from the standpoint of complexity and allows to identify systemic gaps in the operation of insurance companies, government regulation. The insurance mechanism is considered from the point of view of efficiency of its functioning, requirements concerning tasks of the insurance mechanism which degree of performance will testify to efficiency of its action are

formulated. The concept of socially significant types of insurance is offered, which allows to expand the meaningful definition of the category of insurance. Methods for evaluating the effectiveness of the insurance mechanism in accordance with the formulated tasks are defined, calculation formulas are given, according to which it is possible to evaluate the efficiency of the insurance mechanism for the components of the tasks. The use of the introduced concepts in the theory of insurance allowed to formulate proposals for improving the insurance legislation in terms of compulsory insurance and government regulation. The scope of the obtained results is the state regulation of non-banking financial institutions activity, and insurance companies activity.

Keywords: insurance mechanism; efficiency; socially significant types of insurance; evaluation methods; state regulation; tasks of the mechanism; process and system approaches of research.

JEL classification: G220; G230

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.127-134](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.127-134)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Страховий сектор є невід’ємною складовою економіки будь-якої країни та всесвіту. Його функціонування спирається на розгалужену мережу страхових компаній, інфраструктурних елементів, державний нагляд та регулювання. Разом з тим, ефективне чи неефективне функціонування одного з головних суб’єктів страхових відносин, а саме страховиків, залежить від наявного механізму страхування. Саме механізм страхування або іноді ще визначають страховий механізм забезпечує комунікацію між всіма елементами страхової сфери: між страховиками та страхувальниками, державою, брокерами, агентами, агенціями, перестраховиками, пулами і т.і. У цьому контексті одною з функцій такого страхового механізму стає комунікаційна, на відміну від функцій механізму страхування на рівні страховика. Тому вважаємо за доцільне виділення страхового механізму сфери страхування та механізму страхування в межах суб’єкта господарювання – страховика. Як на рівні сфери страхування, так і на рівні страховика можна говорити про ефективність страхового механізму або механізму страхування, й хоча ці два механізми дещо відрізняються й не є тотожними, певний інтерес представляє механізм страхування страхової компанії. Зауважимо, що механізм страхування здебільшого розглядається як послідовність дій з проведення операцій страхування, відшкодування, оформлення страхових випадків та інших супутніх процедур, а питання його ефективності практично не досліджується.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню сфери страхування, розвитку страхового ринку держави та всесвіту, окремих елементів інфраструктури, державного нагляду присвячено чимало науково та практично орієнтованих робіт. Вкажемо на фундаментальні дослідження цього напрямку. Це такі автори як О. О. Гаманкова [1], О. В. Кнейслер [2], Р. В. Пікус [3], Н. В. Ткаченко [4], Ширінян Л. В. [5] та ін. Разом з тим, визнаючи важливість механізму страхування у діяльності страховиків, належної уваги цьому механізму не приділено.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом у наукових публікаціях відмічаються зміни у складі інструментів механізму страхування, пов’язаних з діджиталізацією, проблемами капіталізації, необхідністю впровадження нового закону зі страхування, необхідністю пришвидшення впровадження Solvency-II у діяльність страховиків, але власно проблема оцінювання ефективності механізму страхування не розглядається. Зауважимо, що

іноді механізм страхування частково досліджується в контексті фінансового механізму, що є правомірним і доцільним, але така постановка проблеми не вирішує питання, яким чином оцінити ефективність механізму страхування.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене метою статті є поглиблення теоретичних засад застосування механізму страхування страховиками та формулювання підходів щодо оцінювання його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страхування як вид діяльності щодо захисту майнових інтересів тільки тоді буде спроможним виконувати свої функції, коли буде створено відповідний ефективний механізм. У більшості випадків під механізмом страхування розуміють способи організації: руху фінансових потоків від страхувальника до страховика (страховий внесок); подання претензії при настанні страхового випадку від страхувальника до страховика (документальне оформлення); оцінювання збитку страховиком або відповідною організацією (страхова експертиза); виплату страхового відшкодування страхувальнику (з урахуванням операцій перестрахування); внутрішні організаційні процеси щодо компенсації збитків (врегулювання відносин з перестраховиком, застосування регресної вимоги і т.д.). Такий підхід надає можливість розглядати механізм страхування з точки зору процесного підходу, але не з точки зору системного підходу, що передбачає розгляд механізму страхування як системи підмеханізмів зі внутрішніми зв'язками та ієрархією. До того ж, у науковій літературі приділено недостатньо уваги оцінюванню дієвості механізму страхування та визначенню його ефективності.

Узагальнюючи існуючи напрацювання [1; 2; 3; 5; 6] у цьому напрямку будемо вважати, що під ефективним механізмом особистого страхування розуміється сукупність методів, прийомів, важелів, які забезпечують виконання завдань, покладених на механізм страхування. Із цього випливає, що, враховуючи складові системи страхування, а саме: мету, принципи, завдання, суб'єктів та об'єкти страхування, інфраструктуру, систему забезпечення (організаційна, інформаційна, законодавча складові), необхідним є формулювання завдань механізму страхування, ступінь виконання яких й буде свідчити про ефективність його дії.

До таких завдань можна віднести:

- формування страхового фонду достатнього для виконання страхових зобов'язань з урахуванням відхилень по критичних випадках. Це означає, по-перше, що страховий тариф повинен бути розрахований таким чином, щоб у страховика була можливість здійснити страхові виплати у випадку суттєвого збільшення страхових випадків; по-друге, повинна бути забезпечена потужна інвестиційна складова діяльності страховика, для того, щоб за рахунок інвестиційного прибутку покрити непередбачуване збільшення страхових виплат;

- страхові тарифи повинні бути комплексними, тобто враховувати значну кількість однорідних страхових випадків з метою диверсифікації страхування, зменшення вартості страхування, що буде сприяти заохоченню страхувальників до страхування;

- страховий тариф повинен забезпечувати прибуток страховику достатній не тільки для нормального функціонування, але й для покриття витрат на проведення досліджень з розвитку страхування (поява нових ризиків, поповнення і впорядкування статистичної бази страхових випадків, впровадження нових видів страхування тощо);

- соціально значимі види страхування повинні бути обов'язковими. Тобто необхідно підвищити роль держави у процесах регулювання страхової діяльності;
- орієнтація на територіальний розподіл страхування;
- активізація страхування, зокрема, особистого при формуванні соціального пакету в корпоративному секторі. Важливим є включення до соціального пакету й деяких видів майнового страхування та страхування відповідальності. У цьому випадку компанія буде вигідно відрізнятися від інших, що буде «прив'язувати» робітника до робочого місця, створить умови стимулювання праці та залучення високопрофесійних співробітників.

Визначені завдання можуть бути оцінені за допомогою низки показників, які пропонуються, а низка завдань потребує внесення змін до законодавства з попереднім науковим обґрунтуванням. До того ж, при оцінці ефективності необхідним є визначення меж коливання того чи іншого показника, що також потребує проведення ґрунтовних наукових досліджень.

Пропонуємо наступні методичні підходи щодо оцінювання ефективності механізму страхування.

Для того, щоб оцінити чи є певні ризики соціально значимими, потрібно дати визначення самого поняття соціально значимий ризик. Ідентичними соціально значимому ризику можна вважати суспільно визнані ризики [7], тобто такі, що мають значні страхові наслідки та суттєве значення у забезпеченні захисту суспільства, значне страхове відшкодування та можуть бути прийняті на страхування.

Необхідність визначення переліку суспільно (соціально) визнаних (значимих) видів страхування зумовлена наступним: кількість та масштаби втрат від наслідків діяльності людини постійно збільшується. При цьому на державу покладається все більша відповідальність за компенсацію збитків. Так близько 250 мільйонів гривень буде виділено на часткову компенсацію збитків, завданих аграріям Одеської області посухою (2020 р). Сумарні збитки становили 6,5 млрд. грн. [8]. Збитки від повені у Закарпатті у 2020 р. становили 125 млн. грн. Загальні збитки від повені оцінили на суму 3–4 млрд. грн. Об'єднані громади Івано-Франківської області отримали з держбюджету майже 345 млн. грн. на проведення заходів з ліквідації наслідків червневої повені [9].

На сьогодні також прикладом соціально значимого ризику є пандемія коронавірусу. Страхові компанії вже здійснюють страхування від коронавірусу, але воно не є обов'язковим. За висловленнями деяких медиків така пандемія не остання й людство чекає низка потрясінь. Тому вже сьогодні вважаємо за доцільне внесення змін у страхове законодавство України у 7 розділ «Види обов'язкового страхування» Закону України «Про страхування» та доповнення таким видом страхування як страхування від вірусних захворювань, що мають ознаки пандемії. При цьому отримані кошти від такого страхування частково можуть бути спрямовані на фінансування медичних закладів, що можуть забезпечити сучасну кваліфікаційну медичну допомогу при настанні таких захворювань, проведення превентивних заходів. У цьому напрямку необхідним є посилення ролі держави у регуляторних процесах (встановлення частки страхових внесків, які будуть спрямовуватися на фінансування медичних закладів, які спроможні забезпечити надання відповідної медичної допомоги).

При введенні такого виду страхування (визначення платників внесків, порядку формування накопичень у складі страхового фонду, який формує страховик,

порядку відшкодування при настанні страхового випадку, унормування відносин з медичними закладами і т.і.) стає можливим оцінити ефективність механізму страхування за формулою:

$$E_{\text{мсві}} = \frac{(CB_i - \Phi_3)}{BZ_i} \quad (1)$$

де $E_{\text{мсві}}$ – ефективність механізму формування страхового фонду за певним i -им видом страхування (у даному випадку обов’язкового/необов’язкового виду страхування від вірусних захворювань, що мають ознаки пандемії);

CB_i – сума страхових внесків з даного i -го виду страхування;

Φ_3 – сума на фінансування медичного закладу (закладів);

BZ_i – сума страхового відшкодування за даним видом страхування;

i -ий вид страхування.

Якщо цей показник значно більше 1, то такий механізм за даним видом страхування є ефективним. Якщо менше 1, то страховий тариф: 1) може бути побудований неправильно; 2) значні суми були перераховані медичним закладам й вони повинні бути додатково обґрунтовані (на першому етапі перерахування інвестиції можуть бути значними, а віддача – віддаленою у часі; на другому етапі – сума відрахувань значно менша). Якщо страхових виплат (відшкодувань) не було і виникає ситуація з 0 у знаменнику, тоді ситуація не розглядається й механізм страхування за цим показником вважається ефективним. Разом з тим, варто враховувати, що, якщо така ситуація повторюється значний проміжок часу, то стає можливим припинення страхування за таким видом.

За наявності не одного виду страхування, незалежно від того, чи є він обов’язковим або соціально значимим, необхідним є застосування наступної формули:

$$E_{\text{мсв}} = \sum \frac{CB_i - B_i}{BZ_i} \quad (2)$$

де B_i – сума, яка підлягає вирахуванню згідно з встановленими правилами.

Сума, яка підлягає вирахуванню згідно з встановленими правилами, може бути не тільки сумою, яка спрямовується на фінансування, наприклад, медичних закладів, але й будь-яким відрахуванням, що забезпечує фінансову стійкість та гарантування виплат страховика. Наприклад, відрахування до гарантійного фонду виплат, формування фонду фундаментальних досліджень у сфері страхування і т.і. Такий перелік може встановлювати (рекомендувати як орган нагляду, так й власне страховик, адже наявність такого фонду не впливає на фінансовий результат страховика напряду (оподаткований дохід не зменшується), але забезпечує стратегічний розвиток страхової компанії.

Якщо цей показник значно більше 1, то такий механізм за складовою «страховий тариф» є ефективним. Ситуація, коли $E_{\text{мсв}}$ менше 1 свідчить про прорахунки у визначенні тарифу, здійсненні необґрунтованого фінансування інших робіт (B_i). Ситуація, коли у знаменнику 0, майже нереальна, але, якщо у складових $E_{\text{мсв}}$ з’являється у знаменнику 0 (немає відшкодувань), то така складова приймається за 1.

Щодо оцінювання ступеню виконання завдання з орієнтацією на територіальний розподіл страхування, то оцінювання можна визначати за допомогою показника концентрації страхування, який може бути обчислений за формулою:

$$PK_i = \frac{CB_i}{СП_i} \quad (3)$$

де PK_i – рівень концентрації страхування за i -им видом страхування;

$СП_i$ – кількість страхових полісів з i -го виду страхування на визначеній території.

У якості визначеної території може бути прийнята територіальна громада. Межі коливання даного показника страховик може визначати шляхом експертного опитування й на цій основі приймати рішення щодо ефективності механізму страхування.

У загальному вигляді ефективність механізму страхування може бути оцінена за формулою середньозваженого показника. Середньозважений показник – це середнє значення, яке враховує важливість або вагу кожного значення, у даному випадку складової ефективності механізму страхування за відповідними завданнями. Зрозумілим є те, що до такого розрахунку повинні бути залучені експерти.

Висновки і перспективи подальших розробок. Запропоновані методичні підходи до визначення ефективності механізму страхування є спробою автора розглянути та оцінити даний механізм з системних позицій, розширити науковий горизонт пізнання, підвищити рівень обґрунтованості та ефективності механізму страхування, вдосконалити законодавство України у сфері страхування. Зроблені пропозиції будуть сприяти виробленню обґрунтованих рішень щодо розвитку страхування на рівні страховика, сприяти об'єднанню страхового сектора та інших секторів економіки. Разом з тим, вважаємо за необхідне відмітити, що мало дослідженою залишається сфера страхування та її страховий механізм з точки зору розвитку його функцій, завдань та відповідних інструментів, що може стати не тільки науковим напрямом дослідження, але й прикладною сферою діяльності на рівні регулятора ринку небанківських фінансових установ.

Література

1. Гаманкова О. О. *Ринок страхових послуг України : теорія, методологія, практика* : монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 283 с.
2. Кнейслер О. В. *Ринок перестрахування України : теоретико-методологічні домінанти формування та пріоритети розвитку* : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
3. Пікус Р. В., Винокурова К. Ю. *Особливості розвитку страхового ринку в умовах інформаційного суспільства*. Економіка та держава. 2020. № 6. С. 180–185.
4. Ткаченко Н. В. *Нові погляди на розвиток ринку страхових послуг*. Економічний дискурс. 2020. Вип. 2. С. 183–184.
5. Шірінян Л. В., Арич М. І., Багацька К. В. та ін. *Конкурентоспроможність страхового ринку України в умовах активізації глобалізаційних процесів* : монографія. Київ : Ліра-К, 2020. 404 с. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/30994> (дата звернення: 21.12.2020).
6. Баранова В. Г. *Фінансовий механізм функціонування страхової системи* : монографія. Одеса : ВМВ, 2009. 380 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2391> (дата звернення: 21.12.2020).

7. Баранова В. Г. *Стратегічні напрями розвитку страхового ринку України*. Інноваційні напрями розвитку страхового ринку України : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19-20 квітня 2016 р.). Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», 2016. С. 16–19. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/22141/16-19.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.12.2020).
8. *Аграріям частково компенсують збитки завдані посухою* / Одеська обласна державна адміністрація : сайт. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/agrariyam-chastkovo-kompensuyut-zbytky-zavadni-posuhoiu> (дата звернення: 04.01.2021).
9. *Компенсації отримали майже всі постраждали від паводків на Буковині* / УКРІНФОРМ : сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3063736-kompensacii-otrimali-majze-vsi-postrazdali-vid-pavodkiv-na-bukovini.html> (дата звернення: 05.01.2021).

References

1. Hamankova, O. O. (2009). *Ukrainian insurance services market: theory, methodology, practice*: monograph [Rynok strakhovykh posluh Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia], KNEU, Kyiv, 283 s. [in Ukrainian]
2. Kneisler, O. V. (2012). *Reinsurance market of Ukraine: theoretical and methodological dominants of formation and development priorities*: monograph [Rynok perestrakhuvannia Ukrainy: teoretyko-metodolohichni dominanty formuvannia ta priorytety rozvytku: monohrafiia], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, 416 s. [in Ukrainian]
3. Pikus, R. V. & Vynokurova, K. Yu. (2020). *Features of insurance market development in the conditions of information society* [Osoblyvosti rozvytku strakhovoho rynku v umovakh informatsiinoho suspilstva], Ekonomika ta derzhava, No. 6, s. 180–185 [in Ukrainian]
4. Tkachenko, N. V. (2020). *New views on the insurance market development* [Novi pohliady na rozvytok rynku strakhovykh posluh], Ekonomichniy diskurs, Vyp. 2, s. 183–184 [in Ukrainian]
5. Shirinyan, L. V., Arych, M. I. & Bagatska, K. V. (2020). *Competitiveness of insurance market of Ukraine in the conditions of globalization processes intensification*: monograph [Konkurentospromozhnist strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh aktyvizatsii hlobalizatsiinykh protsesiv: monohrafiia], Lira-K, Kyiv, 404 s. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/30994> [in Ukrainian]
6. Baranova, V. H. (2009). *The financial mechanism of the insurance system*: monograph [Finansovyi mekhanizm funktsionuvannia strakhovoi systemy: monohrafiia], VMV, Odessa, 380 s. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2391> [in Ukrainian]
7. Baranova, V. H. (2016). *Strategic directions of development of the insurance market of Ukraine. Innovative directions of the insurance market development of Ukraine*: Proceeding of the International scientific-practical conference (Kyiv, April 19-20, 2016) [Stratehichni napriamy rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy], Innovatsiini napriamky rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 19-20 kvitnia 2016 r.), Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet, Kyiv, s. 16–19. Retrieved from: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/22141/16-19.pdf?sequence=1> [in Ukrainian]
8. *Farmers are partially compensated for the damage caused by the drought* [Ahrariiam chastkovo kompensuiut zbytky zavdani posukhoiu], Odessa Regional State Administration: sait. Retrieved from: <https://oda.odessa.gov.ua/agrariyam-chastkovo-kompensuyut-zbytky-zavadni-posuhoiu> [in Ukrainian]
9. *Almost all flood victims in Bukovyna received compensation* [Kompensatsii otrymaly maizhe vsi postrazhdali vid pavodkiv na Bukovyni], UKRINFORM: sait. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3063736-kompensacii-otrimali-majze-vsi-postrazdali-vid-pavodkiv-na-bukovini.html> [in Ukrainian]

УДК 336.02:332.122

Ірина Вікторівна МАМОНТОВА

здобувачка кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: erenem84@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-2152>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЇ ФІНАНСОВИХ ВАЖЕЛІВ

Мамонтова, І. В. *Теоретичні аспекти оцінювання результативності дії фінансових важелів*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 135–143.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти оцінювання результативності дії фінансових важелів. Предметом дослідження є підходи до формування груп фінансових важелів та визначення їх впливу на діяльність суб'єктів господарювання у спеціальних (вільних) економічних зонах. Метою статті є висвітлення підходів щодо оцінювання результативності дії фінансових важелів. Методологією дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи. У статті визначено основні підходи щодо вибору показників оцінки діяльності економічних суб'єктів з урахуванням специфіки їх функціонування у спеціальних (вільних) економічних зонах. Наголошується, що сьогодні аналіз дієвості фінансових важелів проводиться не на регулярній основі, використовуються різні показники, відсутній системний підхід. Фінансові важелі є складовою фінансового механізму та діють у взаємозв'язку з іншими його елементами. Тому оцінювання ефективності використання фінансових важелів має здійснюватися з урахуванням мети їх використання і періоду отримання очікуваних результатів. Узагальнення підходів щодо аналізу дієвості фінансових важелів дозволило запропонувати оцінювання їх дії за наступними ознаками: відповідно до сфери прояву ефективності – економічна, соціальна, бюджетна та екологічна; відповідно до періоду отримання очікуваних результатів – ефективність у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періодах; відповідно до рівня прояву – ефективність на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівнях, рівні підприємств та окремих спеціально обраних територій. Згідно із запропонованою системою показників були здійснені розрахунки, які показали неоднозначний результат впливу фінансових важелів на діяльність суб'єктів господарювання. Проведені дослідження та існуючий позитивний зарубіжний досвід дозволили запропонувати розробити концепцію створення спеціальних зон з виваженою системою фінансових важелів.

Ключові слова: фінансові важелі; показники ефективності; спеціальні економічні зони; ефективність дії фінансових важелів.

Ірина Викторовна МАМОНТОВА

соискатель кафедры финансового менеджмента и фондового рынка,
Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: erenem84@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-2152>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНИВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ ФИНАНСОВЫХ РЫЧАГОВ

Мамонтова, И. В. *Теоретические аспекты оценивания результативности действия финансовых рычагов*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 135–143.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты оценивания результативности действия финансовых рычагов. Предметом исследования являются подходы к формированию групп финансовых рычагов и определение их влияния на деятельность субъектов хозяйствования в специальных (свободных) экономических зонах. Целью статьи является освещение подходов к оценке результативности действия финансовых рычагов. Методологией исследования являются общенаучные и специальные методы. В статье определены основные подходы к выбору показателей оценки деятельности экономических субъектов с учетом специфики их функционирования в специальных (свободных) экономических зонах. Отмечается, что сегодня анализ действенности финансовых рычагов проводится не на регулярной основе, используются различные показатели, отсутствует системный подход. Финансовые рычаги являются составной частью финансового механизма и действуют во взаимосвязи с другими его элементами. Поэтому оценка эффективности использования финансовых рычагов должна осуществляться с учетом цели их использования и периода получения ожидаемых результатов. Обобщение подходов к анализу действенности финансовых рычагов позволило предложить оценивать их действие по следующим признакам: в соответствии со сферой проявления эффективности – экономическая, социальная, бюджетная и экологическая; в соответствии с периодом получения ожидаемых результатов – эффективность в краткосрочном, среднесрочном и долгосрочном периодах; в соответствии с уровнем проявления – эффективность на общегосударственном, региональном, отраслевом уровнях, уровне предприятий и отдельных специально выбранных территорий. В соответствии с предложенной системой показателей были осуществлены расчеты, которые показали неоднозначный результат влияния финансовых рычагов на деятельность субъектов хозяйствования. Проведенные исследования и существующий положительный зарубежный опыт позволили предложить разработать концепцию создания специальных зон со взвешенной системой финансовых рычагов.

Ключевые слова: финансовые рычаги; показатели эффективности; специальные экономические зоны; эффективность действия финансовых рычагов.

Irina MAMONTOVA

Applicant of Financial Management and Stock Market Department,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: erenem84@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-2152>

THEORETICAL ASPECTS OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF FINANCIAL LEVERS

Mamontova, I. (2021). *Theoretical aspects of evaluating the effectiveness of financial levers* [Teoretychni aspekty otsiniuvannia rezultatyvnosti dii finansovykh vazheliv], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 135–143.

Abstract. The article considers the theoretical aspects of evaluating the effectiveness of financial levers. The subject of the research is the approaches to the formation of financial levers groups and determining their impact on the economic entities activities in special (free) economic zones. The purpose of the article is to highlight the approaches to assessing the effectiveness of financial levers action. The research methodology is general scientific and special methods. The article determines the main approaches to the selection of indicators for assessing of business entities activities, taking into account the specifics of their functioning in special (free) economic zones. It is noted that today an analysis of the effectiveness of financial levers is not carried out on a

regular basis, various indicators are used, and there is no systematic approach. Financial levers are an integral part of the financial mechanism and they operate in conjunction with its other elements. Therefore, the evaluation of the effectiveness of financial leverage using should be carried out taking into account the purpose of their use and the period of obtaining the expected results. Generalization of approaches to the analysis of the effectiveness of financial levers made it possible to propose to evaluate their action on the following grounds: in accordance with the sphere of manifestation of efficiency – economic, social, budgetary and environmental; in accordance with the period of obtaining the expected results – efficiency in the short, medium and long term; in accordance with the level of manifestation – efficiency at the national, regional, sectoral levels, the level of enterprises and individual specially selected territories. In accordance with the proposed system of indicators, calculations were carried out, which showed an ambiguous result of the influence of financial levers on the business entities activities. The conducted research and existing positive foreign experience made it possible propose to develop a concept for the special zones creation with a balanced system of financial levers.

Keywords: financial levers; performance indicators; special economic zones; the effectiveness of financial leverage action.

JEL classification: G320; H110; H220

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.135-143](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.135-143)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оцінка результативності дії фінансових важелів має стратегічне значення при визначенні дієвості фінансового механізму, який використовується як на макро-, так і на мікрорівні. Під дієвістю фінансового механізму розуміють результат застосування методів, прийомів, важелів, які притаманні даному механізму. Припускається, що такий результат є позитивним, тобто вплив на фактори виробництва (мікрорівень) або на економічні процеси (макрорівень) має прогнозовану дію та сприяє зростанню економіки. В Україні на сьогоднішній день оцінювання ефективного використання фінансових важелів, як складової фінансового механізму, не є системним, що, у свою чергу, не дозволяє прогнозувати результати їх дії. Більш того, немає систематизації підходів щодо оцінювання фінансових важелів. Аналіз дієвості окремих важелів проводиться, так би мовити, за потребою. Різноманітність підходів до вирішення цієї проблеми вимагає їх дослідження та систематизації.

Визначення ефективності дії фінансових важелів щодо забезпечення розвитку економіки України повинно виявити ступень відповідності обраної тактики та стратегії на шляху досягнення означеної мети. Важливим є також визначення узгодженості розробленої тактики та стратегії щодо напрямку розвитку країни.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Оцінюванню результативності фінансової політики та її складових присвячено багато праць науковців. Сьогодні запропонована велика кількість методик розрахунку фінансових коефіцієнтів та системи відповідних показників на мікро- і макрорівнях. Але досі немає комплексної методики щодо визначення ефективності функціонування системи фінансових важелів.

Методологічні та методичні підходи щодо оцінки результативності фінансового механізму та його складових, зокрема, фінансових важелів, досліджували Б. Райзберг [1], Т. Макух [2], Т. Бурденюк, В. Свірський [3], Н. Правдюк, Т. Шарко [4], В. Вусятицька [5] та ін. Проте, в їх роботах існує низка

відмінностей у питаннях, що саме включати в такі поняття, як «результати» і «витрати».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються питання щодо визначення ефективності дії фінансових важелів та вибору показників, які необхідно включати до системи оцінювання їх дієвості. Зауважимо, що необхідність співвідношення ефекту і витрат не є загальновизнаною. Деякі економісти вважають, що для визначення ефективності можна обмежитися даними про зростання певних показників, таких як виробництво, основні фонди, рівень життя населення.

Постановка завдання. Враховуючи ступінь розробленості проблеми, метою статті є висвітлення підходів до оцінювання результативності дії фінансових важелів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення теоретичних підходів щодо визначення сутності дефініції «фінансовий важіль» дозволило вважати, що його сутність на макрорівні проявляється у досягненні суттєвих змін в економіці при незначних втратах на початковому етапі, на макрорівні – у досягненні значного ефекту або прибутковості діяльності. Зауважимо, що фінансові важелі не варто розуміти тільки як податкові. До фінансових важелів можна віднести інвестиційні вкладення, встановлення відсоткових ставок, надання дозволів та ліцензій за заниженим тарифом, компенсації високих тарифів і т.і. Але найбільш швидкий та зрозумілий (наочний) ефект проявляється саме через дію податкових важелів. Оцінювання результативності застосування фінансових важелів має розглядатися в аспекті співставлення витрат на впровадження важеля та результатів, які отримані від його впровадження.

Отримані результати відповідно до поставленої мети можуть бути представлені у вигляді певних показників оцінювання ефективності, залежно від «точки прикладання» фінансового важеля. Зокрема, якщо говорити про систему фінансових важелів, то оцінка результативності застосування сукупності важелів також має знайти своє відображення у відповідній системі показників.

Розробка методики оцінювання результативності фінансових важелів потребує визначення того, що є витратами при впровадженні важеля. Так, наприклад, витратами на впровадження податкових важелів можуть бути певні бюджетні втрати при застосуванні знижених ставок податків, корегуванні бази оподаткування або впровадженні альтернативних режимів оподаткування. Такі витрати можуть бути перекриті поступовим зростанням надходжень за рахунок збільшення прибутковості, зростання обігу, впровадження частки наукоємної продукції за певний проміжок часу, що дає революційний ефект у процесах виробництва та змінює його принципово, зниженням розміру дотацій, субсидій, субвенцій з держбюджету за рахунок підвищення добробуту населення та вирішення проблем на новій технологічній основі. Такий фінансовий важіль як, наприклад, «зелений» тариф, призвів до зростання обсягів «зеленої» енергетики, але втрати виявилися набагато більшими, ніж можливі надходження до бюджету.

Оцінювання ефективності використання фінансових важелів повинно здійснюватися з урахуванням мети їх використання і періоду отримання очікуваних результатів.

Виходячи з вищевикладеного, пропонується класифікувати ефективність дії фінансових важелів за наступними ознаками:

- відповідно до сфери прояву ефективності – економічна, соціальна, бюджетна та екологічна;
- відповідно до періоду отримання очікуваних результатів – ефективність у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періодах;
- відповідно до рівня прояву – ефективність на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівнях, на рівні підприємств та окремих спеціально обраних територій.

Не менш важливим щодо точності і об'єктивності оцінки ефективності застосування фінансових важелів є вибір методу оцінювання.

За результатами дослідження згруповано загальні показники оцінювання дієвості фінансових важелів відповідно до сфери прояву по блоках за такими ознаками: економічна, соціальна, бюджетна та екологічна ефективність. Наведемо деякі з них.

Для оцінки ефективності розвитку економіки заслуговує на увагу обсяг залучених інвестицій. Оцінювання ефективності використання фінансових важелів для досягнення цієї мети може спиратися на наступні показники:

- коефіцієнт віддачі податкових пільг по інвестиціях, тобто скільки грошових одиниць (наприклад, доларів) інвестицій залучено у розрахунку на одну гривню отриманих пільг – покликаний показати результативність наданих пільг по залученню інвестицій: чим більше залучено інвестицій на одиницю наданих пільг, тим вища ефективність встановлених пільг.

Так, Н. Г. Слав'янська та Л. М. Єріс [6] пропонують показник, зворотний попередньому, який, вважаємо, є доцільним до використання при оцінюванні результативності податкових важелів.

- коефіцієнт ефективності податкових пільг на одиницю залучених інвестицій, що свідчить про те, який обсяг наданих пільг забезпечило залучення одиниці (1 долара) інвестицій;

- частка обсягу реалізованої продукції в розрахунку на одиницю наданих пільг, показник покликаний з'ясувати результативність пільг по продукції, тобто, скільки продукції умовно припадає на одиницю наданих пільг;

- частка вкладання інвестицій в основний капітал – визначає, яка частка інвестицій спрямована на відновлення основних фондів при використанні фінансових важелів;

- коефіцієнт рентабельності інвестицій висвітлює ефективність інвестицій при використанні фінансових важелів;

- частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій – показує, яку частку складають іноземні інвестиції у загальному обсязі інвестицій при використанні фінансових важелів за даних умов;

- коефіцієнт економічної ефективності – результуючий коефіцієнт економічної ефективності діяльності платників податків унаслідок вживання пільгового порядку оподаткування, що розраховується як середньоарифметична сума коефіцієнтів по кожному показнику.

Показниками діяльності платників податків – юридичних осіб є: виручка від продажу товарів, виконання робіт, надання послуг; прибуток (збиток); інвестиції в основний капітал (вартість основних фондів); фонд оплати праці.

Соціальна ефективність визначається як ступінь відповідності отриманих результатів у соціальній сфері до поставленої мети при використанні системи фінансових важелів. Тому можливим є використання наступних показників:

- коефіцієнт ефективності спеціального режиму вільних економічних зон за критерієм соціальної ефективності. Цей показник розраховується як відношення темпу росту фонду заробітної платні до темпу росту прожиткового мінімуму;
- коефіцієнти виконання запланованого рівня створення та збереження робочих місць;
- коефіцієнт виконання запланованої середньооблікової чисельності штатних працівників;
- коефіцієнт рівня життя;
- коефіцієнт росту середньої заробітної платні;
- коефіцієнт росту фонду оплати праці;
- коефіцієнт соціальної ефективності податкових пільг (результуючий показник).

Бюджетна ефективність, оцінюється за наступними показниками:

- сальдо бюджетних надходжень. Визначається як співвідношення бюджетних платежів (податків і зборів) і податкових пільг. Цей показник розраховується за певний період або за декілька періодів для належного порівняння визначення ефективності фінансових важелів. Ідеальним випадком є той, за якого пільги дорівнюють нулю, а бюджетні надходження зростають;
- коефіцієнт виробничої ефективності. Розраховується як співвідношення податкових надходжень і зборів до обсягу реалізованої продукції. Цей показник характеризує бюджетну ефективність виробничої діяльності при застосування певних фінансових важелів та відображає, скільки бюджетних надходжень продукується однією гривнею реалізованої продукції. Чим більше податкових надходжень та зборів забезпечує кожна гривня реалізованої продукції, тим більша бюджетна ефективність;
- коефіцієнт бюджетної ефективності (результуючий показник).

Екологічна ефективність може бути оцінена за коефіцієнтами:

- викиди в атмосферу, ґрунт, водойми понад встановлені норми («+» – перевищення, «-» – менше норми);
- середньорічне споживання палива транспортним обладнанням;
- кількість небезпечних речовин, які вдруге використовуються або вдруге переробляються за рік;
- кількість відходів, відправлених на звалища на одиницю продукції;
- кількість небезпечних відходів не зроблених у результаті заміни вихідної сировини і матеріалів;
- кількість викидів, які потенційно впливають на зміну клімату або виснаження озонового шару;
- кількість специфічних скидів у водойми;
- кількість відпрацьованої теплової енергії, що потрапляє у водойми.

Економічну ефективність можна визначити як ступінь відповідності отриманих результатів у економіці до поставленої мети при використанні системи фінансових важелів.

В якості прикладу проведено розрахунки по деяких показниках, які характеризують діяльність підприємств у спеціальних (вільних) економічних зонах, що були створені в Україні (табл. 1). Зауважимо, що дані для розрахунку бралися у період функціонування цих зон та надання підприємствам преференцій у них.

Таблиця 1

Показники, що характеризують вплив фінансових важелів на діяльність підприємств у спеціальних економічних зонах (вибіркові дані) на 01.01.2005 р.

№ з/п	Показник	Назва СЕЗ	
		СЕЗ Одеської області	СЕЗ Миколаївської області
1	Сальдо бюджетних надходжень і пілг (бюджетна ефективність), тис. грн.	-13779,6	-9105,5
2	Відсоток пілг у сумі пілг і бюджетних надходжень, %	83,2	53,0
3	Надходження і збори на одиницю реалізованої продукції, грн.	0,08	0,08
4	Коефіцієнт бюджетної ефективності у СЕЗ, %	17	47
5	Залучено іноземних інвестицій, тис. грн.	274635	39431,7
6	Надано пілг, тис. грн.	17278,8	17278,8
7	Реалізовано продукції, тис. грн.	41880,5	854454,3
8	Частка внесків інвестицій в основний капітал, %	99,3	98,4
9	Чистий прибуток на одиницю залучених інвестицій	0,03	0,38
10	Частка іноземних інвестицій у загальній сумі залучених інвестицій, %	44,1	3,3
11	Коефіцієнт виконання залучення запланованих інвестицій, %	38,1	81,6
12	Коефіцієнт виконання запланованого рівня збережених робочих місць, %	61,5	100,0

Джерело: розраховано автором на основі [7; 8; 9]

Як видно із наведених розрахунків, немає однозначного позитивного результату функціонування підприємств у спеціальних економічних зонах. Але при дослідженні було з'ясовано, що значна частка іноземних інвестицій, яка була запланована до інвестування у підприємства, що працюють у СЕЗ, не надійшла. Натомість, більшість інвестицій, які отримали підприємства, були вітчизняного походження. Це дозволяє зробити висновок, що в Україні значний нереалізований інвестиційний потенціал. Але, зрештою, підприємства СЕЗ не досягли запланованого позитивного результату. Так, наприклад, коефіцієнт виконання запланованої середньооблікової чисельності штатних працівників СПД СЕЗ регіонів Причорномор'я на 01.01.2005 р. становив по Одеській області – 41,2%, по Миколаївській області – 45,5%. При цьому коефіцієнт рівня життя за 2002–2004 рр. показав, що спеціальний режим для СПД СЕЗ дозволив поступово забезпечити зростання заробітної платні штатних працівників відносно встановленого прожиткового мінімуму. Якщо у 2002 р. в середньому по регіонах Причорномор'я це співвідношення складало 102,4%, у 2003 р. – 163,5%, то у 2004 р. – вже 289,6%. Отже, інтегрований коефіцієнт за критеріями бюджетної, економічної та соціальної ефективності засвідчив недостатню ефективність функціонування СЕЗ на території регіонів Причорномор'я.

Висновки і перспективи подальших розробок. За запропонованими показниками зроблені розрахунки щодо оцінювання результативності дій фінансових важелів на діяльність суб'єктів господарської діяльності. Отримані результати не дозволяють зробити однозначні висновки: є низка зон, де показники, за якими було здійснено оцінювання, показали позитивні результати: підвищилася ефективність діяльності суб'єктів господарювання, сальдо бюджетних надходжень є позитивним, відбулося зростання виробництва. Але відзначені й зони з негативними показниками. Тобто застосування фінансових важелів показало свою неефективність. Досвід зарубіжних країн все ж таки переконує у загальній позитивній тенденції щодо впровадження спеціальних економічних зон із системою фінансових важелів. Тому, використовуючи здобуті напрацювання, спираючись на позитивний зарубіжний досвід є необхідно розробка концепції створення спеціальних зон з виваженою системою фінансових важелів.

Література

1. Райсберг Б. А. *Основы экономики* : учеб. пособ. Москва : Инфра-М, 2003. 416 с. URL: <https://altairbook.com/books/845809-osnovy-ekonomiki.html> (дата обращения: 10.01.2021).
2. Макух Т. *Особливості формування механізму фінансового управління виробничих підприємств*. Економічний аналіз. 2012. Т. 11 (2). С. 326–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_11%282%29__66 (дата звернення: 12.01.2021).
3. Бурденюк Т., Свірський В. *Теоретичні засади фінансового механізму*. Економічний аналіз. 2012. Т. 10 (2). С. 201–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29__43 (дата звернення: 15.01.2021).
4. Правдюк Н., Шарко Т. *Оцінка важелів та інструментів фінансово-економічної діагностики в сільськогосподарських підприємствах*. Облік і фінанси. 2012. № 3. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_3_22 (дата звернення: 20.01.2021).
5. Вусятицька В. М. *Аналіз ефективності фінансових важелів держави в стимулюванні регіонального економічного розвитку*. Ефективна економіка. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_27 (дата звернення: 20.01.2021).
6. Слав'янська Н. Г., Єпіс Л. М. *Податкова політика підприємства і оцінка ефективності її застосування*. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/54863> (дата звернення: 15.01.2021).
7. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2021).
8. *Макроекономічні показники розвитку Одеської області* : стат. збірник / Головне управління статистики в Одеській області, 2010. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/publ> (дата звернення: 10.01.2021).
9. *Головне управління статистики у Миколаївській області* : сайт. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2021).

References

1. Rayzberg, B. A. (2003). *Fundamentals of economics* [Osnovy ekonomiki], Infra-M, Moskva, 416 s. Retrieved from: <https://altairbook.com/books/845809-osnovy-ekonomiki.html> [in Russian]
2. Makukh, T. (2012). *Features of financial management mechanism of industrial enterprises of formation* [Osoblyvosti formuvannia mekhanizmu finansovoho upravlinnia vyrobnychkykh pidpriemstv], Ekonomichnyi analiz, T. 11 (2), s. 326–328. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_11%282%29__66 [in Ukrainian]
3. Burdenyuk, T., Svirskyi, V. (2012). *Theoretical principles of the financial mechanism* [Teoretychni zasady finansovoho mekhanizmu], Ekonomichnyi analiz, T. 10 (2), s. 201–205. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29__43 [in Ukrainian]

4. Pravdyuk, N., Sharko, T. (2012). *Evaluation of levers and tools of financial and economic diagnostics in agricultural enterprises* [Otsinka vazheliv ta instrumentiv finansovo-ekonomichnoi diahnostyky v silskohospodarskykh pidpriemstvakh], *Oblik i finansy*, No. 3, s. 110–113. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_3_22 [in Ukrainian]
5. Vusyatytska, V. M. (2014). *Analysis of the state financial levers effectiveness in stimulating of regional economic development* [Analiz efektyvnosti finansovykh vazheliv derzhavy v stymuliuvanni rehionalnoho ekonomichnoho rozvytku], *Efektyvna ekonomika*, No. 11. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_27 [in Ukrainian]
6. Slavyanska, N. H. & Yeris, L. M. (2005). *Tax policy of the enterprise and assessment of the effectiveness of its application* [Podatkova polityka pidpriemstva i otsinka efektyvnosti yii zastosuvannia]. Retrieved from: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/54863> [in Ukrainian]
7. *State Statistics Service of Ukraine: website* [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
8. *Macroeconomic indicators of development of Odessa region: statistical collection* (2010) [Makroekonomichni pokaznyky rozvytku Odeskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk], *Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti*. Retrieved from: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/publ> [in Ukrainian]
9. *Main Department of Statistics in Nikolaev region: website* [Holovne upravlinnia statystyky u Mykolaivskii oblasti: vebсайт]. Retrieved from: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]

УДК 336.14:352

Віталій Валерійович ПИСЬМЕННИЙ

доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Україна, м. Тернопіль,
e-mail: v.pysmennyi@wunu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ
В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Письменний, В. В. *Забезпечення самостійності місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 144–156.

Анотація. У статті досліджено сучасний стан і проблеми формування доходів місцевих бюджетів в Україні. Встановлено, що в умовах фінансової децентралізації місцеві бюджети мають функціонувати як злагоджений механізм, забезпечуючи відповідність фінансових ресурсів запланованим асигнуванням. Обґрунтовано підходи щодо забезпечення бюджетної самостійності, які визначають наділення органів місцевого самоврядування необхідними інструментами та забезпечення їх спроможності до розвитку. Встановлено, що посилення акцентів на самостійності місцевих бюджетів може стати одним із важелів зміни системи місцевих фінансів на основі принципів Європейської хартії місцевого самоврядування та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Для цього органам місцевого самоврядування запропоновано закласти достатню та стабільну дохідну базу в частині: запровадження власних податків і зборів; розширення неподаткових джерел доходів; зміни нормативів розподілу між бюджетами різних рівнів податку на доходи фізичних осіб і податку на прибуток підприємств; створення фондів економічного розвитку громад; збалансування дотацій і субвенцій. Аргументовано, що бюджетна самостійність є ідеальним економічним явищем, чого мають прагнути органи місцевого самоврядування. Її антиподами визначено жорстку фінансову залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, брак власних доходів, неефективність розподілу коштів між бюджетами різних рівнів. При цьому за умови встановлених у нормативно-правовому полі дохідних джерел органи влади не спроможні забезпечити видатки за рахунок тих надходжень, які збираються на місцевому рівні. Обґрунтовано, що території із самостійними місцевими бюджетами можуть сформувати таку економічну основу в державі, яка відповідала б засадам фінансової децентралізації.

Ключові слова: місцеві бюджети; доходи місцевих бюджетів; бюджетна самостійність; фінансова децентралізація.

Виталий Валерьевич ПИСЬМЕННЫЙ

доктор экономических наук, доцент кафедры финансов им. С. И. Юрия,
Западноукраинский национальный университет, Украина, г. Тернополь,
e-mail: v.pysmennyi@wunu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ
В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ**

Письменный, В. В. *Обеспечение самостоятельности местных бюджетов в условиях финансовой децентрализации*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 144–156.

Аннотация. В статье исследовано современное состояние и проблемы формирования доходов местных бюджетов в Украине. Определено, что в условиях финансовой децентрализации местные бюджеты должны функционировать как слаженный механизм, обеспечивая соответствие финансовых ресурсов запланированным ассигнованиям. Обоснованы подходы по обеспечению бюджетной самостоятельности, которые определяют наделение органов местного самоуправления необходимыми инструментами и обеспечение их способности к развитию. Доказано, что усиление акцентов на самостоятельности местных бюджетов может стать одним из рычагов изменения системы местных финансов на основе принципов Европейской хартии местного самоуправления и Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине». Для этого органам местного самоуправления предложено заложить достаточную и стабильную доходную базу в части: введения собственных налогов и сборов; расширения неналоговых источников доходов; изменения нормативов распределения между бюджетами разных уровней налога на доходы физических лиц и налога на прибыль предприятий; создания фондов экономического развития территорий; сбалансирования дотаций и субвенций. Аргументировано, что бюджетная самостоятельность является идеальным экономическим явлением, к чему должны стремиться органы местного самоуправления. Ее антиподами определено жесткую финансовую зависимость местных бюджетов от государственного бюджета, нехватку собственных доходов, неэффективность распределения средств между бюджетами разных уровней. При этом при установленных в нормативно-правовом поле доходных источников органы власти не способны обеспечить расходы за счет тех поступлений, которые собираются на местном уровне. Обосновано, что территории с самостоятельными местными бюджетами могут сформировать такую экономическую основу в государстве, которая отвечала бы принципам финансовой децентрализации.

Ключевые слова: местные бюджеты; доходы местных бюджетов; бюджетная самостоятельность; финансовая децентрализация.

Vitalii PYSMENNYI

Doctor of Economics, Associate Professor of Finance Department
named after S. I. Yurii, West Ukrainian National University, Ukraine, Ternopil,
e-mail: v.pysmennyi@wunu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

ENSURING INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS UNDER CONDITIONS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION

Pysmennyi, V. (2021). *Ensuring independence of local budgets under conditions of financial decentralization* [Zabezpechennia samostiinosti mistsevykh biudzhativ v umovakh finansovoi detsentralizatsii], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 144–156.

Abstract. The article investigates the modern conditions and problems of forming local budget revenues in Ukraine. It is determined that local budgets must function as a well-oiled machine ensuring the equivalence of financial resources and planned allocations under conditions of financial decentralization. Approaches to ensuring budgetary independence are substantiated, outlining the tools necessary for local self-government bodies to ensure their capacity to develop. It is established that increased emphasis on independence of local budgets can become one the levers used for ensuring the local finance system complies with the principles of the European Charter of Local Self-Government and Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine». For this purpose, local self-governments are recommended to establish a sufficient and stable revenue base by introducing their own taxes and fees, expanding the non-tax revenue sources, changing the distribution of the revenues from the income tax and corporate tax between government budgets of different levels, creating community funds of economic development,

balancing subsidies and subventions. It is argued that budgetary independence is an economic ideal that local self-government bodies should strive for. Its antipodes are rigid financial dependence of local budgets on state budgets, lack of own revenues, and ineffective distribution of funds between budgets of different levels. Additionally, the revenue sources specified in the legislature do not allow the authorities to sustain expenditures with the levies at local level. It is substantiated that territories with independent local budgets can create the state economic environment that corresponds to the principles of financial decentralization.

Keywords: local budgets; local budget revenues; budgetary independence; financial decentralization.

JEL classification: H710

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.144-156](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.144-156)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Впровадження фінансової децентралізації в Україні дало змогу підвищити роль органів місцевого самоврядування через надання додаткових повноважень і посилення ресурсної спроможності їх виконувати. Цьому сприяли збільшення фіскального потенціалу місцевих податків і зборів, підвищення ефективності неподаткових надходжень, зміна нормативів розподілу деяких загальнодержавних податків, ширше залучення коштів цільових фондів тощо. Але сам розподіл компетенцій, відповідальності та фінансових ресурсів між центром і місцями не те, що не дав змогу розв'язати проблеми, вони тільки назбирувалися та створювали деструктив.

Одна з них – надмірна трансфертна залежність органів місцевого самоврядування від фінансової підтримки із центру, яка стала інструментом політичного лобіювання. Парадоксальним є твердження уряду щодо позитивних результатів бюджетної реформи у той час, коли питома вага міжбюджетних трансфертів становить близько половини доходів місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування повинні мати, крім права, ще й реальну здатність вирішувати частину публічних справ своїм коштом [1, с. 62]. У цьому сенсі механізм диспергування має бути позбавлений зовнішнього впливу, локалізуватися та швидко адаптуватися до сучасних умов розвитку.

Не будемо стверджувати, що без міжбюджетних трансфертів можна обійтися. Вони завжди будуть однією зі складових доходів місцевих бюджетів. Але чим більше повноважень мають органи місцевого самоврядування, тим сильніше децентралізованою є держава. Водночас погано, коли ці органи мають певний обсяг коштів й обмеженні в прийнятті та реалізації своїх рішень [2, с. 630–632]. Тому процеси фінансової децентралізації можуть ефективно відбуватися тільки в спектрі бюджетної самостійності, яка передбачає зменшення трансфертної залежності органів місцевого самоврядування та обпирання на власні джерела доходів.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Незважаючи на досягнутий за роки української державності прогрес у забезпеченні самостійності місцевих бюджетів, багато адміністративно-територіальних одиниць досі залишаються фінансово недієздатними. Встановлені правила організації бюджетних відносин не дають змогу органам місцевого самоврядування сформувати достатні надходження коштів. Багато конструктивних дій були знівельовані ще в зародку, як і деякі аспекти фінансової децентралізації. Натомість реалізація завдань із забезпечення економічного розвитку територій має спиратися на науково обґрунтовану парадигму бюджетної самостійності.

Її фундаментальні ідеї були закладені вітчизняними науковцями В. Г. Дем'янишиним, М. М. Іжею, О. П. Кириленко, В. І. Кравченко, А. І. Крисоватим, І. О. Луніною, В. М. Опаріним, М. М. Трещовим, С. І. Юрієм та пов'язані зі спроможністю органів місцевого самоврядування розв'язувати життєві задачі своїми силами, що передбачає вміння забезпечити власними доходами без залучення інших джерел. Це складно досягти для держав із давніми традиціями місцевого самоврядування й тих, які тільки зараз впроваджують фінансову децентралізацію. Перепонами цьому є прагнення держави тримати органи місцевого самоврядування під контролем та обмеження у сфері бюджетних відносин.

Самостійність місцевих бюджетів забезпечується закріпленням відповідних джерел доходів бюджету, правом органів влади Автономної Республіки Крим й органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів згідно з законодавством, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад самостійно та незалежно розглядати й затверджувати відповідні місцеві бюджети. Одне з положень Бюджетного кодексу України декларує, що держава коштами свого бюджету автономно відокремлена та не несе відповідальності за фінансові зобов'язання місцевої влади [3].

Деякі засади бюджетної самостійності в частині пояснення цього поняття подані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». З одного боку, вони відображаються в тому, що місцеве самоврядування здійснюється на принципах правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності, а з іншого, – визначаються тим, що місцеві бюджети не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим й інших місцевих бюджетів [4]. Тобто в нормативно-правовому полі семантика слова «самостійний» корелюється із тлумаченням суб'єкта, який «не підпорядкований або не підлеглий кому-небудь».

Продовжуючи інтерпретувати цю тезу, О. П. Кириленко бюджетну самостійність розглядає як незалежність органів місцевого самоврядування від центральних органів влади в прийнятті фінансових рішень стосовно розв'язання задач місцевого значення [5, с. 34]. Для цього вони мають бути забезпечені достатніми та стабільними фінансовими ресурсами, що є гарантією ефективного функціонування. Проблема бюджетної самостійності полягає в тому, що за умови чітко визначених у законодавстві дохідних джерел органи місцевого самоврядування фактично не спроможні профінансувати видатки за рахунок тих надходжень, які збираються на місцях, а змушені використовувати міжбюджетні трансфери.

Її радикальне розв'язання, хоча контроверсійне за змістом і механізмом застосування, пропонували С. І. Юрій та В. Г. Дем'янишин. «Доцільно було б розділити місцеві бюджети на дві складові: бюджет для виконання делегованих повноважень і бюджет для виконання власних повноважень. Видатки, пов'язані з делегованими повноваженнями, – обґрунтовують своє бачення науковці, – могли б фінансуватися за рахунок першого бюджету, сформованого на основі централізованих ресурсів державного бюджету, а видатки, пов'язані з власними повноваженнями, – за рахунок власного бюджету, сформованого на базі власних доходів» [6, с. 13].

Пояснення цієї думки зводиться до того, що за допомогою делегованих повноважень встановлюються формальні зв'язки в інституційній симетрії органів влади по вертикалі та горизонталі. З одного боку, вони є основою для упорядкування спільної діяльності, а з іншого, – забезпечують можливість для

координації руху коштів між різними рівнями влади. Водночас їх фінансування з місцевих бюджетів (крім них, ще і власних повноважень органів місцевого самоврядування) спотворює бюджетну самостійність. Якщо ці повноваження належать державі, то вона зобов'язана їх фінансувати або шляхом створення додаткового бюджету, або надання міжбюджетних трансфертів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не вступаючи в дискусію з поглядами згаданих науковців, необхідно зазначити, що сучасні виклики фінансової децентралізації в Україні потребують вироблення нових підходів до забезпечення самостійності місцевих бюджетів. Мова йде про вдосконалення використання податкового методу формування ресурсної бази органів місцевого самоврядування, поліпшення можливостей неподаткових джерел у реалізації завдань наповнення місцевих бюджетів, зменшення впливу міжбюджетних трансфертів як інструменту фінансового вирівнювання територій.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка сучасного стану формування доходів місцевих бюджетів в Україні й обґрунтування перспектив забезпечення їх самостійності в умовах фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан фінансування видатків органів місцевого самоврядування на виконання функцій і завдань у межах власної компетенції та реалізації делегованих повноважень є складним, а структуру наповнення місцевих бюджетів не можна вважати ефективною. Більшість загальнодержавних податків, стягнення яких пов'язане з діяльністю на певній території, мають велику питому вагу в доходах місцевих бюджетів, натомість частка місцевих податків і зборів у них є малою (табл. 1). Це суперечить принципам формування доходів місцевих бюджетів, поданих у Європейській хартії місцевого самоврядування та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Таблиця 1

Динаміка структури доходів місцевих бюджетів України за 2009–2019 рр. (%)

Види доходів бюджетів	Роки							Середнє значення
	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2019	
Податкові надходження, у т.ч.:	44,0	40,3	41,3	33,4	40,0	41,3	48,3	41,2
загальнодержавні податки	98,6	96,5	92,0	72,5	73,8	73,8	72,8	82,9
місцеві податки і збори	1,4	3,5	8,0	27,5	26,2	26,2	27,2	17,1
Неподаткові надходження	5,8	6,0	5,5	6,8	5,2	5,0	4,7	5,7
Доходи від операцій з капіталом	1,9	1,0	0,6	0,6	0,4	0,4	0,5	0,8
Цільові фонди	1,1	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4
Міжбюджетні трансферти	47,2	52,3	52,4	59,1	54,3	53,2	46,4	53,3
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано автором за даними [7]

Як видно із табл. 1, у 2009–2019 рр. питома вага податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів у середньому становила понад 40%, а основним джерелом їх наповнення був податок на доходи фізичних осіб (близько 30% в загальному обсязі доходів і 60% у податкових надходженнях місцевих бюджетів). Водночас, місцеві податки і збори (із усього переліку мова йде про єдиний та земельний податки) зросли до більш ніж 13% в загальному обсязі доходів та 27% у податкових надходженнях місцевих бюджетів. Вказані цифри підтвердили незадовільний стан фінансового забезпечення місцевого самоврядування, що породжує загальну неспроможність територій.

Одним із показників самостійності місцевих бюджетів є рівень розвитку місцевого оподаткування. У кожній державі органи місцевого самоврядування володіють повноваженнями, які зводяться до можливості самостійно запроваджувати та визначати порядок сплати місцевих податків і зборів, встановлювати податкові ставки, звільняти від оподаткування тощо. Якраз застосування податкової ініціативи має бути тісно пов'язане з їх відповідальністю в частині прийняття рішень щодо надання суспільних благ, за якої право запроваджувати податки та витрачати фінансові ресурси закріплюються за одним рівнем влади.

Зазвичай органи місцевого самоврядування можуть вибирати місцеві податки і збори з переліку, визначеному в чинному законодавстві. Пропонуємо надати їм компетенцію самостійно запроваджувати податки та збори залежно від географічних, природнокліматичних, соціально-демографічних, економічних й інших чинників. Для самостійності місцевих бюджетів – це найефективніший спосіб організації податкових відносин на місцях. Хоча противники цієї ідеї можуть називати її неприпустимою [8, с. 47] і доводити, що така ініціатива буде розвивати сепаратизм, адже ухвалюючи рішення в місцевому оподаткуванні, органи влади керуватимуться певними вигодами.

Ствердні рішення щодо запровадження за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування власних податків і зборів мають опиратися на результати оцінки критеріїв, що доцільно розцінювати як бажані ознаки для будь-якого податку і збору (рис. 1). В умовах фінансової децентралізації симетрія їх побудови не може бути одноваріантною, вона має відкривати можливості для поєднання різних форм оподаткування залежно від прийнятих для органів місцевого самоврядування принципів економічної ефективності, фінансової достатності, соціальної справедливості, адміністративної простоти, гнучкості та стабільності.

Переваги власних податків і зборів полягають у тому, що дають змогу перенести з держави на місця відповідальність за надання суспільних благ. Очевидно, вони повинні стати домінуючою формою податкових відносин на місцевому рівні, адже виступають своєрідною платою за вигоди, які забезпечують органи місцевого самоврядування. Водночас механізм оподаткування не має мотивувати мешканців до переїзду в інші адміністративно-територіальні одиниці. Органам місцевого самоврядування доцільно віднайти таку архітектуру елементів власних податків і зборів, яка дозволила забезпечити стабільне, достатнє та у повному обсязі надходження коштів для фінансування суспільних благ.

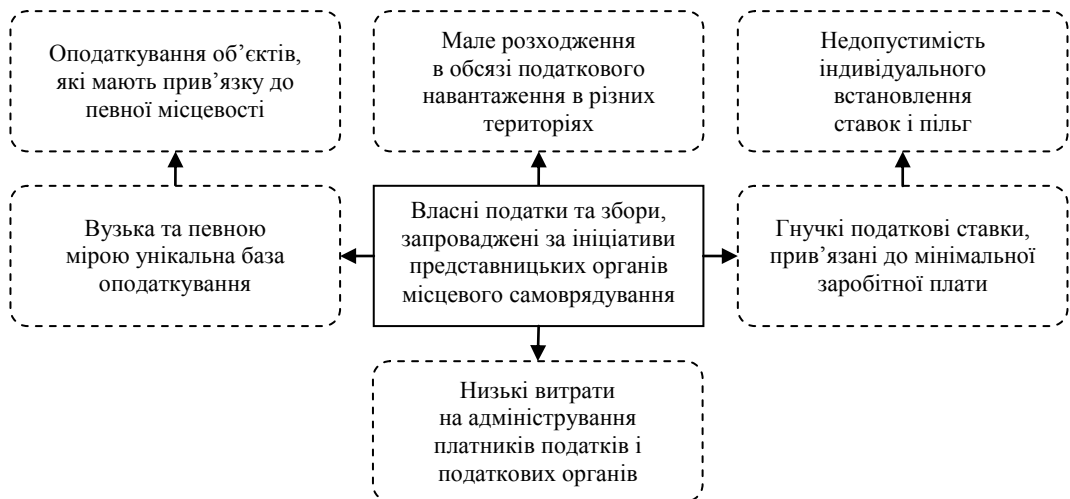

Рис. 1. Характеристика критеріїв запровадження власних податків і зборів за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування

Джерело: побудовано автором

Крім змін у системі місцевого оподаткування, підвищити бюджетну самостійність можна за рахунок неподаткового методу формування доходів, потенціал якого досі не використаний (за даними табл. 1 у 2009–2019 рр. частка неподаткових надходжень у доходах місцевих бюджетів становила близько 6%). Такі надходження мають відплатний або компенсаційний характер, стягуються обов'язково або добровільно, зараховуються постійно або нерегулярно та поділяються на дві великі групи: 1) доходи від власності і підприємницької діяльності; 2) адміністративні збори та доходи від некомерційної діяльності.

До першої групи належить частина чистого прибутку комунальних підприємств або їх об'єднань, дивіденди, нараховані на акції господарських товариств, у статутних капіталах яких є комунальна власність, частина чистого прибутку комунальних підприємств або їх об'єднань, що вилучається до відповідного місцевого бюджету, плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів. Перелік другої групи не менш обширний, як-от плата за надання адміністративних послуг і ліцензії на певні види господарської діяльності, надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом, іншим комунальним майном тощо.

За дослідженням О. П. Кириленко, в українській практиці майно й об'єкти, які належать до комунальної власності, не приносять доходів [9, с. 21]. Причому навіть тоді, коли мова йде про суб'єктів економічної діяльності, конкуренти яких на ринку отримують прибуток, мають високий рівень рентабельності й усі передумови до стабільного функціонування. Неприпустимими вважаємо випадки, у яких керівники комунальних підприємств свідомо призводили їх до стану банкрутства, а об'єкти комунальної власності за рішенням органів влади здавали в оренду за заниженою платою. Це призводило до втрат частини доходів місцевих бюджетів, а також синергетично торкнулося багатьох галузей.

В умовах фінансової децентралізації унікальність комунальних підприємств полягає в можливості використання їх усього потенціалу (рис. 2). З одного боку, податок на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності на

100% формує доходи загального фонду місцевих бюджетів. З іншого боку, їх ресурсну базу також становить частина чистого прибутку комунальних підприємств та їх об'єднань, що вилучається за рішенням, визначеним місцевою радою. Тому зацікавленість органів місцевого самоврядування в підвищенні показників комунального сектору економіки має зростати, як і збільшення чистого прибутку та рентабельності підприємств.

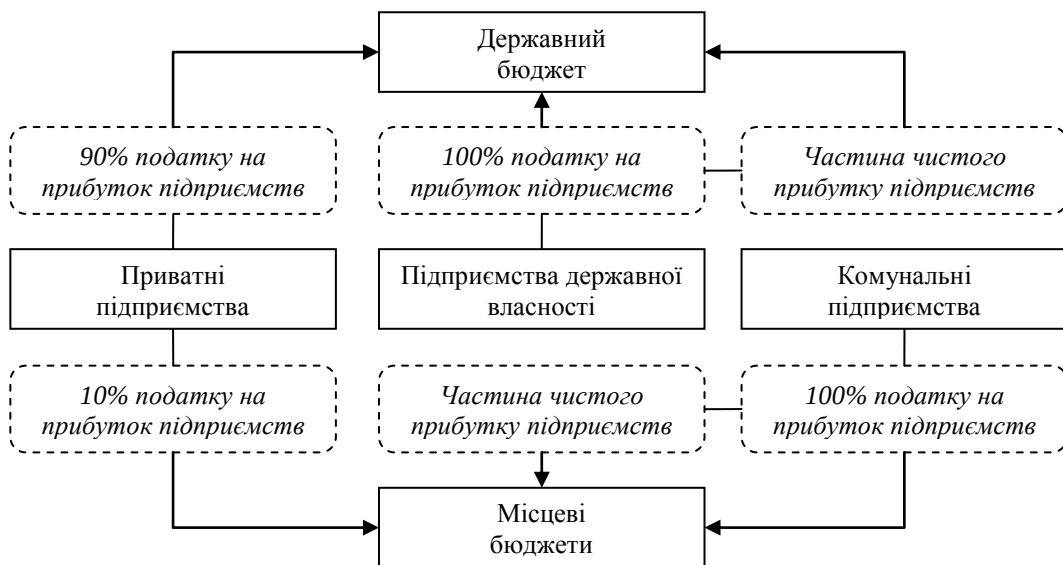

Рис. 2. Особливості спрямування фінансових ресурсів підприємств до бюджетів різних рівнів

Джерело: побудовано автором

Ще один важливий аспект, опосередковано пов'язаний зі збільшенням неподаткових надходжень до місцевих бюджетів, стосується передачі об'єктів державної власності чи їх частини в комунальну власність. Це може призвести або до розширення фінансової бази органів влади, або посилити навантаження на місцеві бюджети через додаткові витрати на утримання будівель галузей матеріального та нематеріального виробництва (у другому випадку передана власність повинна обходитися тільки тими об'єктами, які мають стратегічне значення). Незалежно від того, який підхід буде взятий за основу, без комунальної власності важко досягнути високого рівня економічного розвитку територій.

Стосовно плати за надання адміністративних послуг, різного роду ліцензій, орендної плати за комунальне майно та водні об'єкти, компетенцією встановлення їх переліку й розмірів органам місцевого самоврядування доцільно користуватися обачно (тим паче, зважаючи на рівень свідомості та морально-етичні імперативи поведінки суспільства). В іншому випадку високе фінансове навантаження може стати перешкодою для розвитку підприємницької ініціативи, призвести до тінізації господарської діяльності та зниження надходжень із цих джерел. Таке обґрунтування пов'язане з мотивацією мешканців переїзду до інших адміністративно-територіальних одиниць.

Серед інструментів формування доходів місцевих бюджетів особливу увагу слід звернути на кошти цільових фондів органів місцевого самоврядування, питома вага яких у 2009–2019 рр. становила 0,4% (табл. 1). Сама назва характеризує

напрями їх витрачання «на чітко визначені потреби», а в загальному вигляді – на проведення заходів, спрямованих на вирішення питань економічного розвитку територій, соціальний захист населення, становлення та розвиток місцевого самоврядування, проведення місцевих заходів. Але тільки декларативно ці фонди можна вважати засобом переведення фінансової політики на здорову основу.

Їх кошти є частиною спеціального фонду місцевих бюджетів, компетенція органів місцевого самоврядування щодо створення зумовлена ідеєю розширення дохідної частини місцевих бюджетів. Насправді цю тезу можна легко спростувати, позаяк джерелами їх формування можуть бути: 1) благодійні внески, тобто добровільні пожертвування юридичних та фізичних осіб; 2) залучення на договірній основі коштів підприємств, установ й організацій різних форм власності; 3) інші надходження, не заборонені законодавством. Їх обмежений і неконкурентоспроможний перелік дає підстави стверджувати про знівельовану роль у забезпеченні самостійності місцевих бюджетів.

Питання формування цільових фондів, утворених органами місцевого самоврядування, потребує зміни концептуальних підходів. Якщо розглядати наступний етап розвитку, слушною буде трансформація у фонди економічного розвитку громад, які врахували б географічні, природнокліматичні, соціально-демографічні, економічні й інші чинники. Щоб не вийти за рамки нормативно-правового поля України, до визначення їх джерел варто ставитися обачно. Ними може бути плата за участь у конкурсах з надання послуг з перевезення населення громадським транспортом, плата за користування місцем розташування реклами, плата за надання дозволу на виконання будівельних робіт та інше.

Бюджетна самостійність опосередковано пов'язана із загальнодержавними податками, роль який зводиться до макроекономічної стабілізації та мікроекономічного регулювання територій. Не будучи власною ресурсною базою органів місцевого самоврядування, вони можуть повністю або частково спрямовуватися до місцевих бюджетів, хоча не забезпечують їх достатніми, стабільними та диверсифікованими надходженнями. Серед них звернемо увагу на розподіл податків на доходи фізичних осіб і прибуток підприємств між бюджетами різних рівнів, який, вважаємо, доцільно змінити в контексті впровадження фінансової децентралізації.

Так, якщо раніше 75% податку на доходи фізичних осіб надходило до доходів бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, 25% – бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, бюджетів міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань, то сьогодні районні бюджети отримали 35%, бюджети об'єднаних територіальних громад – 60%, за іншими бюджетами відбулося зменшення розподілу (рис. 3). Так само тільки 10% податку на прибуток підприємств, зареєстрованих на території областей та м. Києва, формують їх загальні фонди при тому, що податок на прибуток підприємств комунальної власності повністю надходить до місцевих бюджетів.

Неефективність розподілу між бюджетами різних рівнів на прикладі податку на доходи фізичних осіб обґрунтовуємо такою причиною. Платники податків сплачують його за місцем роботи на підприємстві, а можуть перебувати на певній території тимчасово. Відтак громади, де мешкають працівники цього підприємства, не отримують його надходження, проте змушені нести витрати, пов'язані з розв'язанням соціально-побутових задач. Відповідно до загальновизнаних у світовій практиці принципів оподаткування, податок на доходи фізичних осіб

доцільно накладати на елементи оподаткування, які пов'язані з географічним розташуванням бази оподаткування.

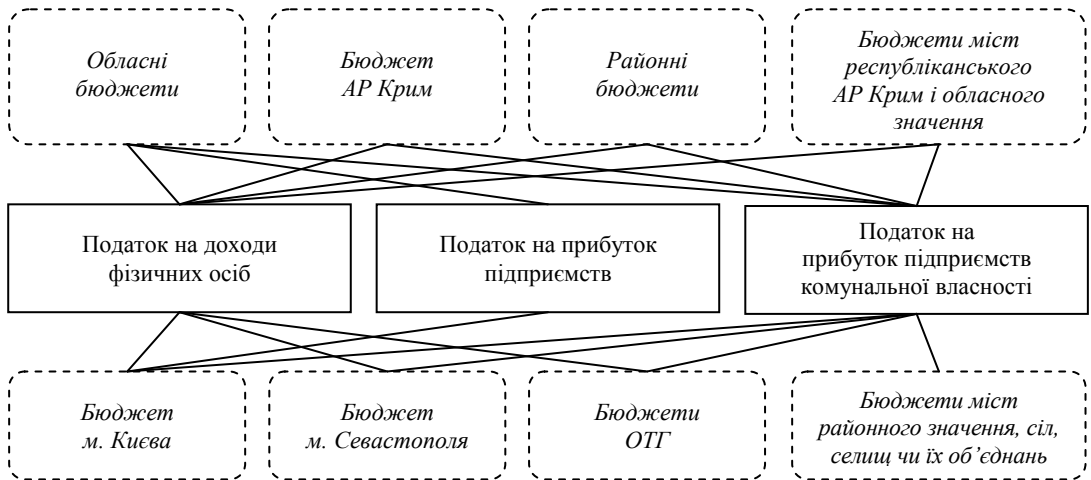

Рис. 3. Порівняння розподілу податку на доходи фізичних осіб і податку на прибуток підприємств між бюджетами різних рівнів

Джерело: побудовано автором

Тому цілком логічним є те, що сплату цього податку пропонуємо пов'язати з місцем проживання громадян або отримання ними суспільних благ. Аналогічний підхід можна буде застосувати до податку на прибуток підприємств, утім його розподіл робити між доходами місцевих бюджетів та фондами економічного розвитку громад не менше третини залученої суми до зведеного бюджету. Це дасть змогу сконцентрувати ресурсний потенціал на місцях, за рахунок чого збільшиться бюджетна самостійність і з'явиться фінансова основа для розвитку територій. При цьому слід убезпечити бюджетні втрати через високу чисельність платників єдиного податку, який сприяє уникненню оподаткування прибутку підприємств.

Недостатність фінансових ресурсів виводить на перший план питання міжбюджетних трансфертів. Ними називають кошти, які в безоплатному й безповоротному порядку передаються з одного бюджету до іншого. Їх ціль зводиться до злагодження невідповідності між обсягом бюджетних коштів того чи іншого рівня влади та повноваженнями, які на нього покладаються. Тут доречним буде твердження: чим більше коштів формується за рахунок міжбюджетних трансфертів, тим меншу компетенцію та відповідальність отримують органи влади. У 2009–2019 рр. вони в середньому забезпечували понад 53% доходів місцевих бюджетів (табл. 1).

Велика питома вага міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів узвичаїлася в практиці не тільки України (у 2009–2014 рр. – дотацій, у 2015–2019 рр. – субвенцій), а й багатьох держав із фінансово сильним місцевим самоврядуванням. Вважаємо, що їх надмірний вплив ставить органи влади на місцях у залежність від центру, держава ж виправдовує це зацікавленістю у фінансуванні деяких видатків і здійсненні контролю за ними. Для бюджетної самостійності збільшення такої фінансової підтримки небезпечно за економічними та політичними наслідками. Якраз розвивати необхідно власні доходи, здатні

перетворити територіальні громади з дотаційних на ті, які зможуть забезпечити себе самостійно.

Зазначимо, що формування організаційно-економічних засад розвитку територій не заперечує пряму трансфертну залежність дохідної частини місцевих бюджетів. Навпаки, ці засади визначають життєздатність місцевої влади, що дає можливість вирішувати важливі питання місцевого значення [10, с. 126]. На політичній мапі світу не віднайдеться така держава або регіон, які сформували б власну ресурсну базу за рахунок податкового та неподаткового методів, не використовуючи трансфертні інструменти. Інакше кажучи, самостійності місцевих бюджетів досягти складно навіть за умови вдалого поєднання географічних, природнокліматичних, соціально-демографічних та економічних чинників.

Висновки і перспективи подальших розробок. Дослідження показало, що державна політика в Україні не стимулює до побудови фінансово сильних і незалежних органів місцевого самоврядування, так як, забезпечуючи половину доходів у вигляді міжбюджетних трансфертів, легше впливати на прийняття політичних рішень. В умовах фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів повинні формуватися із власних джерел, на які органи місцевого самоврядування мають вплив у наповненні та витрачаннях. Цьому сприятиме бюджетна самодостатність, яка дасть змогу наділити ці органи необхідними доходами і забезпечити спроможність розвитку.

Одержані результати дали змогу сформувати низку висновків, які спрямовані на досягнення мети статті:

1. Вивчено питання місцевого оподаткування, розвиток якого в Україні обумовлений тим, що під впливом процесів фінансової децентралізації й з огляду на доцільність розв'язання задач органами місцевого самоврядування, їм було передано повноваження щодо запровадження та визначення механізму справляння місцевих податків і зборів. Обґрунтовано комплексний підхід до заміни їх власними податками та зборами, за рахунок яких ці органи зможуть розширити свій фінансовий потенціал, відкрити можливості для поєднання різних форм оподаткування, сформують достатні, стабільні та дивесифіковані надходження.

2. Виявлено особливості неподаткових джерел доходів місцевих бюджетів, пов'язані з вузьким переліком платників, нерегулярністю сплати, добровільними й обов'язковими методами формування. Низька роль неподаткових надходжень у забезпеченні самостійності місцевих бюджетів потребує здійснення заходів з розширення переліку та збільшення вартості послуг, які надаються бюджетними установами, підвищення рентабельності комунальних підприємств від здійснення діяльності, поліпшення роботи органів влади з підбору комунальної власності, створення системи оцінки майна та забезпечення його оренди або продажу за ринковими цінами.

3. Увагу приділено дослідженню інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування, який є окремою складовою доходів спеціального фонду місцевих бюджетів. Встановлено, що в умовах фінансової децентралізації він дає змогу зробити систему місцевих фінансів гнучкішою до зміни кон'юнктури на місцях і сформувати додаткову ресурсну базу. Подальші зміни потребують трансформації цього інституту у фонди економічного розвитку громад, джерела яких врахували б географічні, природнокліматичні, економічні та інші чинники.

4. Проаналізовано надходження податку на доходи фізичних осіб й виявлено зниження його ролі у формуванні доходів місцевих бюджетів. Це було обумовлено

зменшенням нормативів зарахування на 10–60% до бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів, бюджетів м. Києва, міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, або скасування – у бюджетах міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань. Обґрунтовано, що зміна сплати цього податку за місцем проживання громадян або отримання ними суспільних благ підвищить його бюджетоутворювальність на місцевому рівні.

5. Виявлено, що процеси фінансової децентралізації потребують зміцнення матеріальної й фінансової основи органів місцевого самоврядування, одним із інструментів якої може стати податок на прибуток підприємств. В Україні він є загальнодержавним податком із властивим регулювальним впливом на деякі галузі економіки, при тому, що частина зараховується до обласних бюджетів і бюджету м. Києва. Для забезпечення бюджетної самостійності доцільно змінити розподіл цього податку між бюджетами різних рівнів і фондами економічного розвитку громад.

6. Дослідження показало, що тривалий період в Україні ефективним методом наповнення місцевих бюджетів були дотації, які давали змогу вилучити фіксовану суму коштів із бюджету вищого рівня для збалансування бюджету нижчого рівня у разі перевищення видатків над доходами. Сьогодні акценти зміщені в сторону субвенцій, за допомогою яких різні рівні влади здійснюють розподіл зобов'язань на фінансування делегованих повноважень. Потрібно зменшити їх вплив, через який органи місцевого самоврядування втрачають певний ступінь свободи реалізовувати власну бюджетну політику.

Перспективи подальших розробок визначаються необхідністю обґрунтування наукових підходів щодо формування доходів місцевих бюджетів України на основі позикових джерел. Порівнюючи з податковими та неподатковими надходженнями, місцеві запозичення передбачають залучення фінансових ресурсів на таких принципах, як поворотність, строковість і платність. Водночас, у парадигмі бюджетної самостійності результатом їх розвитку мало би стати посилення органів місцевого самоврядування не як учасників кредитних відносин, а як непрямих суб'єктів реалізації інвестиційних програм і заходів.

Крім того, варто наголосити на необхідності подальшого підняття питання розвитку системи власного оподаткування. Зокрема, потребує здійснення розрахунків надходження власних податків і зборів, що дало б змогу побачити перспективність їх впровадження. Це можна зробити за допомогою економіко-математичного моделювання, яке дозволяє реально оцінити ризик настання важкопрогнозованих обставин і звести до мінімуму фінансові втрати зі сторони органів місцевого самоврядування.

Література

1. Трещов М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад : теоретичний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 2. С. 60–69.
2. Іжа М. М. Індекс децентралізації європейських країн. Держава і право. 2010. № 48. С. 629–634.
3. Бюджетний кодекс України : Закон, Кодекс № 2456-VI від 08.07.2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Кириленко О. П. Фінансова незалежність місцевого самоврядування. Фінанси України. 2001. № 1. С. 34–39.

6. Юрій С. І., Дем'янишин В. Г. *Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави : сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи*. Світ фінансів. 2010. № 4. С. 7–27.
7. *Державна казначейська служба України* : сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 14.12.2020).
8. *Диверсифікація доходів місцевих бюджетів* : монографія / За ред. І. О. Луніної. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2010. 320 с.
9. Кириленко О. П. *Місцеві бюджети в економічній системі держави* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». Київ, 2002. 40 с.
10. Козаченко Ю. П. *Місцеві фінанси як важливий ресурс місцевого самоврядування : теоретичний підхід*. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. С. 124–131.
11. Сало Т. В. *Децентралізація фінансової системи : стан та оцінка рівня в Україні*. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 35. С. 324–330.

References

1. Treshchov, M. (2015). *Decentralization as a means of resource self-sufficiency of territorial communities: theoretical aspect* [Detsentralizatsiia yak zasib resursnoi samodostatnosti terytorialnykh hromad: teoretychnyi aspekt], Public administration and local self-government Vyp. 2, s. 60–69 [in Ukrainian]
2. Izha, M. M. (2010). *Index of decentralization of European countries* [Indeks detsentralizatsii yevropeiskyykh krain], Derzhava i parvo, No. 48, s. 629–634 [in Ukrainian]
3. *The Buget Code of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2456-VI, 08.07.2010 [Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon, Kodeks, No. 2456-VI, 08.07.2010], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 50–51, St. 572 [in Ukrainian]
4. *On local self-government in Ukraine*: Law of Ukraine, No. 280/97-BP, 21.05.1997 [Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy, No. 280/97-BP, 21.05.1997], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 24, St. 170 [in Ukrainian]
5. Kyrylenko, O. P. (2001). *Financial independence of local self-government* [Finansova nezalezhnist mistsevoho samovriaduvannia], Finansy Ukrainy, No. 1, s. 34–39 [in Ukrainian]
6. Yurii, S. I., Demianyshyn, V. H. (2010). *Budget, budget doctrine and budget policy of the state: modern paradigm, immanent determinism, realities and perspectives* [Biudzheth, biudzhetna doktryna ta biudzhetna polityka derzhavy: suchasna paradyhma, imanentnyi determinizm, realii i perspektyvy], Svit finansiv, No. 4, s. 7–27 [in Ukrainian]
7. *The State Treasury Service of Ukraine*: website [Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy: vebсайт]. Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua/ua> [in Ukrainian]
8. Lunina, I. O. (ed.) (2010). *Diversification of local budget revenues: monograph* [Dyversyfikatsiia dokhodiv mistsevykh biudzhetyv: monohrafiia], DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy», Kyiv, 320 s. [in Ukrainian]
9. Kyrylenko, O. P. (2002). *Local budgets in the economic system of the state*: dissertation abstract [Mistsevi biudzhety v ekonomichnii systemi derzhavy: avtoreferat dysertatsii doktora ekon. nauk], Kyiv, 40 s. [in Ukrainian]
10. Kozachenko, Yu. P. (2014). *Local finances as an important resource of local self-government: theoretical approach* [Mistsevi finansy yak vazhlyvyi resurs mistsevoho samovriaduvannia: teoretychnyi pidkhid], Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, No. 1, s. 124–131 [in Ukrainian]
11. Salo, T. V. (2013). *Decentralization of the financial system: the state and level assessment in Ukraine* [Detsentralizatsiia finansovoi systemy: stan ta otsinka rivnia v Ukraini], Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, Vyp. 35, s. 324–330 [in Ukrainian]

***МЕНЕДЖМЕНТ ТА
БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ***

УДК 005.32:331.101.3

Лілія Миколаївна СВОРОБОВИЧ

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту організацій,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: lilisvor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

Своробович, Л. М. Організаційно-економічне забезпечення мотиваційної складової в контексті стратегічного управління стійким розвитком підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 158–174.

Анотація. У статті розглянуто питання організаційно-економічного забезпечення мотиваційної складової підрозділів промислового підприємства в контексті стратегічного управління його стійким розвитком. Досліджено теоретичні та методологічні аспекти формування ефективного механізму матеріального заохочення в системі управління структурними підрозділами виробничого підприємства. Розглянуто та проаналізовано системи матеріального заохочення в організації. Сформульовано недоліки діючої системи матеріального заохочення працівників промислового підприємства. Запропоновано теоретичні основи для побудови дієвої системи мотивування персоналу, що враховує реальний внесок кожного виробничого підрозділу і кожного окремого працівника підприємства у кінцеві результати діяльності організації. Відображено у вигляді алгоритму загальну схему розподілу фонду додаткової заробітної плати на промисловому підприємстві. Систематизовано підхід до розмежування критеріїв визначення коефіцієнту трудового внеску та коефіцієнту трудової участі. Сформовано оптимальну структуру і підходи до кількісної оцінки показників, що характеризують мотиваційні зусилля працівників та структурних підрозділів підприємства. Розглянуто основні види і межі матеріальної відповідальності та узагальнено основні умови залучення до матеріальної відповідальності працівників. Обґрунтовано значення системи внутрішньої матеріальної відповідальності на підприємстві в контексті мотиваційної складової. Узагальнено вимоги до елементів мотиваційної підсистеми виробничого підприємства в аспекті стратегічного управління стійким розвитком. Сформульовано рекомендації та перспективи наступних досліджень у підходах до побудови мотиваційної складової управління підприємством як основи підвищення трудової активності працівників для стратегічного управління стійким розвитком організації.

Ключові слова: додаткова заробітна плата; матеріальне заохочення; мотивація персоналу; оплата праці; показники трудового внеску; матеріальна відповідальність; управління розвитком підприємства.

Лилия Николаевна СВОРОБОВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента организаций, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: lilisvor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Своробович, Л. М. *Организационно-экономическое обеспечение мотивационной составляющей в контексте стратегического управления устойчивым развитием предприятия*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 158–174.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы организационно-экономического обеспечения мотивационной составляющей подразделений промышленного предприятия в контексте стратегического управления его устойчивым развитием. Исследованы теоретические и методологические аспекты формирования эффективного механизма материального поощрения в системе управления структурными подразделениями производственного предприятия. Рассмотрены и проанализированы системы материального поощрения в организации. Сформулированы недостатки действующей системы материального поощрения работников промышленного предприятия. Предложены теоретические основы для построения эффективной системы мотивации персонала, учитывающий реальный вклад каждого производственного подразделения и каждого отдельного работника предприятия в конечные результаты деятельности организации. Отражена в виде алгоритма общая схема распределения фонда дополнительной заработной платы на промышленном предприятии. Систематизирован подход к разграничению критериев определения коэффициента трудового вклада и коэффициента трудового участия. Сформирована оптимальная структура и подходы к количественной оценке показателей, характеризующих мотивационные усилия работников и структурных подразделений предприятия. Рассмотрены основные виды и границы материальной ответственности, обобщены основные условия привлечения к материальной ответственности работников. Обосновано значение системы внутренней материальной ответственности на предприятии в контексте мотивационной составляющей. Обобщены требования к элементам мотивационной подсистемы производственного предприятия в аспекте стратегического управления устойчивым развитием. Сформулированы рекомендации и перспективы последующих исследований в подходах к построению мотивационной составляющей управления предприятием как основы повышения трудовой активности работников для стратегического управления устойчивым развитием организации.

Ключевые слова: дополнительная заработная плата; материальное поощрение; мотивация персонала; оплата труда; показатели трудового вклада; материальная ответственность; управление развитием предприятия.

Lilia SVOROBVICH

PhD in Economics, Senior Lecturer of Organizational Management Department,
Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: lilisvor@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0607-1382>

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROVISION OF THE MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF ENTERPRISE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Svorobovich, L. (2021). *Organizational and economic provision of the motivational component in the context of strategic management of enterprise sustainable development* [Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia motyvatsiinoi skladovoi v konteksti stratehichnoho upravlinnia stiikym rozvytkom pidpriemstva], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 158–174.

Abstract. The article is devoted to the study of organizational and economic support of the motivational component of the divisions of the industrial enterprise in the context of strategic

management of its sustainable development. Theoretical and methodological aspects of formation of the effective mechanism of material encouragement in the system of management of structural divisions of the industrial enterprise are investigated. The systems of material incentives in the organization are considered and analyzed. The shortcomings of the current system of material incentives for employees of industrial enterprises are formulated. Theoretical bases for construction of effective system of motivation of the personnel taking into account the real contribution of each production division and each separate employee of the enterprise in final results of activity of the organization are offered. The general scheme of distribution of the fund of additional salary at the industrial enterprise is reflected in the form of algorithm. The approach to distinguishing the criteria for determining the coefficient of labor contribution and the coefficient of labor participation is systematized. The optimal structure and approaches to the quantitative assessment of indicators that characterize the motivational efforts of employees and departments of the enterprise are formed. The main types and limits of material responsibility are considered and the basic conditions of involvement of employees in material responsibility are generalized. The significance of the system of internal material responsibility at the enterprise in the context of the motivational component is substantiated. The requirements to the elements of the motivational subsystem of the production enterprise in the aspect of strategic management of sustainable development are generalized. The recommendations and prospects of further research in the approaches to the construction of the motivational component of enterprise management as a basis for increasing the labor activity of employees for strategic management of sustainable development of the organization are formulated.

Keywords: additional salary; material incentives; staff motivation; wages; labor contribution indicators; material responsibility; enterprise development management.

JEL classification: J300; M500

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.158-174](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.158-174)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Рішення проблем мотивації працівників підприємства є важливим фактором в контексті стратегічного управління стійким розвитком організації та підвищення її конкурентоспроможності. Наявність сучасного обладнання, інноваційного технологічного виробництва, якісної сировинної бази, зовсім не гарантує, що підприємство буде успішно розвиватися і підвищувати свою ефективність. Найважливішим елементом виробничої системи є людський фактор. Здатність людини до раціоналізації і творчості може проявитися в оптимізації витрат виробництва, нестандартному підході до вирішення проблем, спроможності побудувати нові організаційні напрямки функціонування підприємства.

Дієва система матеріального заохочення ефективності і якості праці дозволить мобілізувати трудовий потенціал, створити необхідну зацікавленість працівників у зростанні індивідуальних і колективних результатів, сприятиме прояву творчого потенціалу, зростанню рівня їх компетентності та підвищенню якості та ефективності виконуваних робіт, що, у свою чергу, є запорукою стійкого розвитку підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В практиці стратегічного управління стійким розвитком підприємства питання розробки ефективної системи мотивації персоналу набувають особливого значення задля забезпечення стратегічної мети підприємства – конкурентоспроможного існування на ринку в довгостроковій перспективі. Проблеми стимулювання праці були досліджені в працях багатьох вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Серед зарубіжних

вчених можна назвати таких, як В. Врум, А. Маслоу, Д. Мак-Клеланд та ін. Серед сучасних вітчизняних дослідників: А. І. Амоша, С. І. Бандура, С. І. Дорогунцова, С. П. Калініна, Г. А. Черніченко, А. М. Колот, Д. П. Богиня, Г. Т. Куліков, О. С. Мороз та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень з питань забезпечення мотиваційної складової в системі стратегічного управління підприємством, не знайшли належного відображення теоретичні та практичні аспекти побудови мотиваційної складової, не визначено основні напрямки формування підсистем матеріальної відповідальності та матеріального заохочення підрозділів, відсутні методичні підходи щодо реалізації цих напрямків. Це зумовило вибір теми дослідження та його мету.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження формування організаційно-економічного забезпечення мотиваційної складової промислового підприємства в системі стратегічного управління стійким розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система матеріального заохочення праці є сукупністю взаємопов'язаних елементів, що становлять цілісне утворення і забезпечують формування матеріальної зацікавленості працівника у результатах своєї праці.

В економічній літературі до системи матеріального заохочення включаються такі елементи: заробітна плата, додаткові виплати до заробітної плати, надбавки, премії та соціальні виплати й пільги. Розглянемо виділені елементи більш докладно.

Заробітна плата як елемент матеріального заохочення праці складається з основної та додаткової оплати. Основна заробітна плата представлена двома основними формами: погодинною і відрядною. Розміри основної заробітної плати визначаються виходячи з тарифної системи, тому незалежно від застосовуваної форми вона розглядається як оплата за тарифними ставками (окладами) з урахуванням складності, важкості й відповідальності виконуваної роботи.

Додаткові виплати до заробітної плати включають: змінність, ступінь зайнятості протягом зміни тощо. Несприятливі умови праці, якщо їх практично неможливо поліпшити, повинні компенсуватися працівникові, перш за все, за рахунок збільшення часу відпочинку, профілактичних і лікувальних заходів. Якщо цього недостатньо, вводяться доплати на основі атестації робочих місць і трудових процесів за існуючими методиками. Доплати за змінність встановлюються за роботу в вечірні та нічні зміни. Доплати повинні встановлюватися не за факт суміщення професій, а за співвідношення між нормативним і дійсним рівнями зайнятості.

На підприємствах застосовуються такі види надбавок: за високу продуктивність праці; за раціоналізаторські пропозиції щодо вдосконалення організації праці, виробництва і управління; за високу якість продукції, виконання термінових і відповідальних завдань, які виплачуються з фонду керівника підрозділу, та ін.

Механізм розподілу надтарифної частини заробітку повинен бути заснований на наступних принципах:

1. Діє повний ринковий принцип результативної системи в механізмі оплати праці: за якістю індивідуального трудового внеску в загальні кінцеві результати.

2. Розподіл не є самоціллю, він покликаний стати засобом підвищення ефективності виробництва в рамках обраної стратегії розвитку.

3. Принцип заробляння. Виключається принцип «один бере в іншого» з метою запобігання обмежування інтересів іншого підрозділу (працівника), коли для збільшення свого заробітку одному підрозділу (працівнику) потрібно, щоб інший підрозділ (працівник) зробив помилку, що тягне покарання матеріального характеру.

4. При розподілі виключаються межі заробітку одного підрозділу в межах іншого.

5. Принцип об'єктивності. Частка кожного підрозділу (працівника) не встановлюється будь-ким (керівником, головою правління, менеджерами різного рівня), а визначається відповідно до єдиного механізму, прийнятого загальними зборами колективу. Для об'єктивізації варто використовувати математичну (матричну) модель з наочними, легко доказовими та ідентифікованими оцінками поведінки працівників.

6. Принцип гнучкості. Не допускати сталість одного разу прийнятих оцінок, їх значень, чинників, які обумовлюють ці значення. Вимоги ринку, внутрішня соціально-економічна ситуація, короткострокові й довгострокові цілі в рамках сталої стратегії розвитку, диктують необхідні умови відкритості даного механізму розподілу, здатності вносити в нього своєчасні зміни. Важливо підкреслити, що практика довела: внесення змін після того, як методика і механізм розподілу були затверджені, недоцільно. Для реалізації принципу гнучкості в подібному випадку знову прийняту методику варто застосовувати поряд з діючим механізмом. У початковий період надтарифну частину необхідно розподіляти за раніше діючою методикою і паралельно налагоджувати, виправляти і доповнювати експериментальну.

В економічній літературі виділяють наступні системи матеріального заохочення, що визначають форму і зміст механізму взаємозв'язку заохочувальної виплати з основним заробітком:

- системи, що погоджують основну оплату праці з рівнем виконання і перевиконання показників, які виходять за межі основної норми праці працівника. До них відносяться різні премії за поточні результати роботи, які, зазвичай, мають чіткі кількісні параметри та дозволяють контролювати рівень нарахованої заробітної плати працівникам;

- системи, що погоджують основну оплату праці з особистими діловими якостями працівника, рівнем його професійної майстерності та індивідуальними якостями, ставленням до роботи (доплати і надбавки за: професійну майстерність; суміщення професій/посад; розширення норм (зон) обслуговування; виконання колишнього чи більшого обсягу робіт (послуг) меншою чисельністю робітників);

- системи, що погоджують основну заробітну плату робітника або групи працівників з певними досягненнями, що не мають систематичного характеру, або з будь-якими загальними колективними результатами роботи протягом певного, достатньо тривалого, календарного періоду (півріччя, рік) (за виконання особливо важливих виробничих завдань, за реалізацію спеціальних проєктів і т.п.) [1, с. 38].

Вважаємо, що для досягнення максимальної ефективності праці необхідно, щоб система заохочення праці відповідала за своєю структурою системі мотивації працівників організації. Це також підтверджує твердження низки економістів про те, що «успіх фірми залежить, перш за все, від ефективності праці персоналу, що у свою чергу, визначається системою стимулів праці організації та рівнем умотивованості працівників» [2].

Система матеріального заохочення, яка застосовується на підприємстві, повинна формувати у працівників відчуття справедливості матеріальних винагород і сприяти підвищенню зацікавленості персоналу в поліпшенні не тільки індивідуальної, але й колективної роботи. Вона повинна бути гнучкою, що дає можливість одразу ж заохотити кожен позитивний результат роботи, розміри заохочення повинні бути економічно і психологічно обґрунтовані.

Дослідження економічної літератури і аналіз діяльності промислових підприємств дозволив виділити наступні недоліки в діючій системі матеріального заохочення працівників промислового підприємства.

Так, на більшості підприємств існує зрівнялівка, і розмір оплати праці мало залежить від внеску працівника в результат діяльності підприємства і всього колективу. Це призводить до незадоволеності оцінкою своєї праці працівниками, що, відповідно, призводить до зниження ефективності їх праці. Не менш важливого значення набувають ці проблеми в контексті стратегічного управління підприємством та стимулювання колективів підрозділів.

Крім того, сьогодні відсутня чіткість у підходах до формування номенклатури оціночних показників. У результаті, показники преміювання, які застосовуються, не завжди відповідають завданням виробництва. У багатьох випадках показники, що використовуються, не мають реального взаємозв'язку з трудовими зусиллями виробничого підрозділу або працівника. Частина показників суперечить одне одному.

Залишається невирішеною проблема об'єктивного і обґрунтованого розподілу фонду преміювання за кінцеві результати діяльності підприємства, що істотно знижує мотивацію колективів підрозділів та окремих працівників в досягненні високих кінцевих результатів.

На основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду організації матеріального заохочення нами розроблено теоретичні основи побудови дієвої системи мотивування персоналу, що враховує реальний внесок кожного виробничого підрозділу та окремого працівника підприємства у кінцеві результати діяльності.

Зокрема, для забезпечення стимулюючого впливу системи мотивування персоналу необхідне дотримання низки вимог при її побудові, враховуючи:

- чітке визначення завдань, виконання яких покликана стимулювати система;
- повну відповідність показників матеріального заохочення завданням виробництва в даному підрозділі та на підприємстві;
- наявність реальної залежності показників заохочення від трудових зусиль даного підрозділу;
- встановлені показники і умови матеріального заохочення не повинні суперечити один одному з тим, щоб поліпшення одних показників не спричинило погіршення інших;
- до кола премійованих працівників за тими чи іншими показниками преміювання повинні включатися тільки ті працівники, які здійснюють безпосередній вплив на їх рівень.

Ключовим фактором у стратегічному управлінні стійким розвитком підприємства в умовах ринкової конкуренції є інноваційна діяльність, що включає комплекс технічних і організаційних заходів з упровадження у виробництво прогресивних якісних змін на основі розвитку науково-технічного прогресу.

Інноваційна діяльність відноситься до найважливіших об'єктів системи управління підприємством.

Ефективність управління інноваційною діяльністю сучасного підприємства переважно визначається рівнем його організаційної культури. Найважливішою складовою останньої є створення системи корпоративних інтересів в розробці та впровадженні інновацій в різних областях діяльності підприємства.

Зарубіжний досвід (і, в першу чергу, досвід управління японськими корпораціями) свідчить про те, що необхідною умовою успішного розвитку інноваційної діяльності в сучасних умовах є залучення до цього процесу широкого кола працівників підприємства – від робітників до менеджерів вищої ланки.

Так, в Японії, одним з мотивуючих заходів для персоналу компаній стала організація гуртків якості, в яких після роботи займалися активні співробітники. Це дозволяло виділяти серед працівників ентузіастів, які розробляли і пропонували керівництву свої інноваційні рішення щодо поліпшення якості продукції та підвищення ефективності використання виробничих ресурсів. Відчуття того, що їхня думка може реально вплинути на роботу компанії, виявилось сильним мотивуючим фактором. Японські топ-менеджери стали активно проводити в життя ідею про те, що навіть самий простий робітник на підприємстві повинен думати, що він робить, нести відповідальність за результати своєї праці.

Різноманіття підходів до формування та розподілу надтарифного фонду оплати праці окремих підрозділів і підприємства зумовило необхідність глибокого дослідження цієї проблеми та пошуку варіантів її вирішення.

Зупинимось детальніше на викладі авторського бачення вирішення зазначеної проблеми. Загальна схема розподілу фонду додаткової заробітної плати (ΔF), що включає чотири послідовні етапи, представлена на рис. 1.

На I етапі, виходячи з результатів діяльності підприємства за звітний період, формується загальний фонд додаткової заробітної плати ($\Delta F\Sigma$) (рис. 1).

На II етапі загальний фонд додаткової заробітної плати ($\Delta F\Sigma$) розподіляється пропорційно фонду основної заробітної плати ($F\Sigma$) на дві складові і формується фонд додаткової заробітної плати виробничих підрозділів ($\Delta Fp\Sigma$) і фонд додаткової заробітної плати апарату управління підприємством ($\Delta Fm\Sigma$). Розрахунки здійснюються в наступній послідовності:

а) визначається питома вага фонду основної заробітної плати виробничих підрозділів у загальному фонді основної заробітної плати підприємства:

$$K\Delta Fpi = \frac{Fpi}{F\Sigma}, \quad (1)$$

де Fpi , $F\Sigma$ – фонд основної заробітної плати відповідно виробничих підрозділів і підприємства в цілому.

б) визначається фонд додаткової заробітної (ΔFp) виробничих підрозділів:

$$\Delta Fpi = \Delta Fp\Sigma \times K\Delta Fpi, \quad (2)$$

Аналогічно формується фонд додаткової заробітної плати апарату управління підприємством (ΔFmi).

На III етапі, сформовані на попередньому етапі фонди розподіляються відповідно між виробничими підрозділами і відділами адміністративного

управління підприємством пропорційно фонду основної заробітної плати з урахуванням коефіцієнта трудового внеску, що відображає порівняльну ефективність діяльності кожного виробничого підрозділу (відділу АУП) та його внесок у досягнення кінцевих результатів діяльності підприємства.

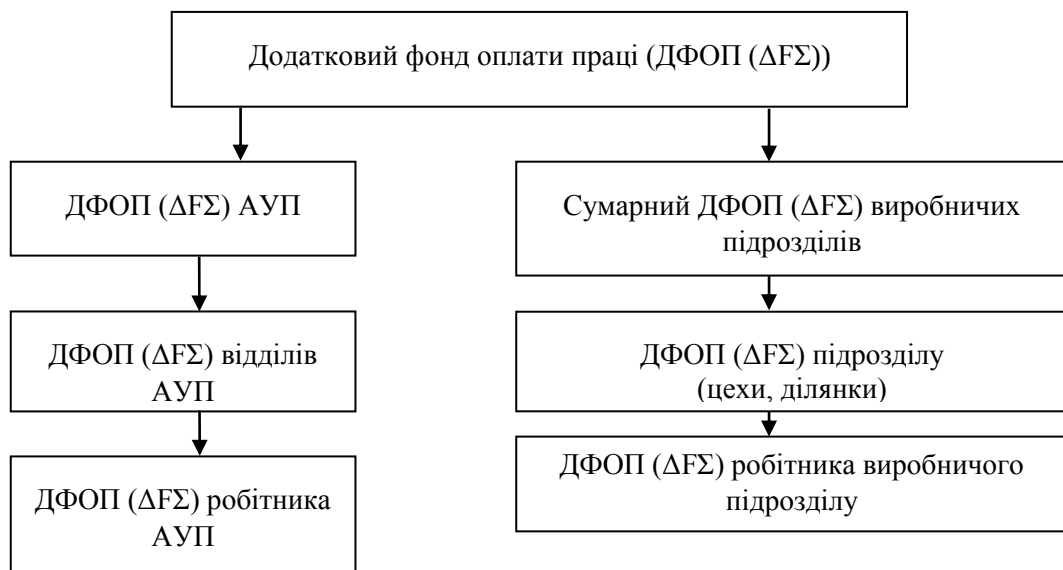

Рис. 1. Алгоритм розподілу додаткового фонду оплати праці за місяць (квартал, рік)

Джерело: розроблено автором

Після формування додаткового фонду оплати праці для кожного i -го виробничого структурного підрозділу підприємства на заключному IV етапі відбувається його розподіл між окремими працівниками пропорційно основній заробітній платі з урахуванням коефіцієнта трудової участі працівника. Алгоритм розподілу включає розрахунки, аналогічні розглянутим раніше.

Основним елементом розробленого підходу до розподілу додаткового фонду оплати праці є коефіцієнт трудового внеску. Сьогодні в економічній літературі зустрічаються різні точки зору як щодо сфери застосування даного коефіцієнта, так і методики його розрахунку.

Сфера застосування коефіцієнта трудового внеску відрізняється за двома ознаками, включаючи:

- вид засобів, що розподіляються на основі коефіцієнта трудового внеску;
- об'єкт отримання коштів, що розподіляються.

За першою ознакою існує два підходи. Відповідно до першого, коефіцієнт трудового внеску застосовується в якості інструменту нарахування заробітної плати і матеріального заохочення [3, с. 62; 4, с. 47 та ін.]. Другий підхід передбачає використання коефіцієнта трудового внеску суто для визначення розміру винагороди – премії [5, с. 98; 6, с. 54 та ін.].

Також два підходи склалися і до вибору об'єкта застосування коефіцієнта трудового внеску. Причому, як в економічній літературі, так і в господарській практиці. Перший підхід передбачає його застосування до виробничих підрозділів, а також до окремих працівників (аналог коефіцієнта трудової участі) [3, с. 64;

4, с. 51 та ін.]. Другий підхід заснований на принциповому розмежуванні сфери застосування коефіцієнта трудової участі і коефіцієнта трудового внеску [5, с. 101; 6, с. 56 та ін.].

Використання коефіцієнта трудового внеску в розподілі фонду заробітної плати, що зустрічається у вітчизняній практиці, вважаємо, є неприпустимим, оскільки призводить до порушення базових принципів організації оплати праці. Так, основна заробітна плата повинна гарантовано виплачуватися працівникам у повній відповідності з кількістю і якістю їх праці та не залежати від показників, які використовуються при розрахунку коефіцієнта трудового внеску. Це відноситься і до законодавчо встановлених доплат і надбавок, які входять до фонду додаткової заробітної плати. Також повинен бути незалежним від коефіцієнта трудового внеску розмір винагороди, яка виплачується відповідно до економії матеріальних ресурсів.

Щодо об'єкта застосування коефіцієнта трудового внеску, то істотні відмінності в оцінці вкладу виробничих підрозділів і окремих працівників у досягнення кінцевих результатів діяльності підприємства обумовлюють необхідність одночасного використання двох показників – коефіцієнта трудового внеску і коефіцієнта трудової участі. Ці коефіцієнти мають принципові відмінності, як за своєю сутністю, так і за функціональним призначенням.

Так, коефіцієнт трудової участі використовується для диференціації в рамках структурного підрозділу розміру винагороди, яка виплачується окремим працівникам. Він характеризує відносну ступінь участі кожного працівника в досягненні кінцевих результатів діяльності структурного підрозділу підприємства.

Інше функціональне призначення має коефіцієнт трудового внеску. Його застосування забезпечує взаємозв'язок розміру винагороди, яка виплачується окремому працівнику, з результатами діяльності підприємства в цілому і того структурного підрозділу, в якому він працює. Це реалізується за допомогою механізму формування додаткового фонду оплати праці структурних підрозділів підприємства, основним елементом якого є коефіцієнт трудового внеску. Чим ефективніше протягом звітного періоду працював підрозділ, тим вище його коефіцієнт трудового внеску. Відповідно, тим вище розмір ΔF_{pi} підрозділу і вище величина винагороди, яка виплачується його працівникам.

Незважаючи на суттєві відмінності у функціональному призначенні коефіцієнта трудового внеску і коефіцієнта трудової участі, сьогодні використовується практично єдиний алгоритм їх розрахунку. Останній заснований на коригуванні базової величини коефіцієнта (зазвичай, рівного 1) з урахуванням значень оціночних показників (різних за складом у розрахунках коефіцієнта трудового внеску і коефіцієнта трудової участі).

Найважливішими вимогами, що пред'являються до методики розрахунку коефіцієнта трудового внеску і коефіцієнта трудової участі, є об'єктивність і обґрунтованість отриманих результатів.

Виконання першої вимоги забезпечується використанням широкої номенклатури оціночних показників, що всебічно характеризують реальний внесок кожного виробничого підрозділу в досягнення кінцевих результатів діяльності підприємства (для коефіцієнта трудового внеску) і ступінь участі окремих працівників в досягненні результатів роботи структурного підрозділу (для коефіцієнта трудової участі).

Склад оціночних показників для коефіцієнта трудового внеску варто формувати з урахуванням техніко-технологічних і організаційних особливостей

виробництва і рівня організації праці на підприємстві. Показники повинні стимулювати за кожним підрозділом підприємства виконання планових завдань, ритмічну роботу, забезпечення заданого рівня якості продукції, зростання продуктивності праці, зниження трудомісткості, скорочення втрат від браку і т.д.

Вважаємо, що для забезпечення об'єктивності розрахунку коефіцієнта трудового внеску склад оціночних показників повинен бути єдиним для всіх виробничих підрозділів підприємства. Крім того, для стимулюючого значення коефіцієнта трудового внеску пропонуємо у складі оціночних показників обов'язково враховувати і показники, що відображають санкції і претензії підрозділам. Методологічний аналіз комплексної моделі процесуальної мотивації дозволив сформулювати оптимальний, на наш погляд, склад оціночних показників для коефіцієнта трудового внеску виробничих підрозділів виробничого підприємства, що містить:

- відсоток виконання планового завдання, %;
- коефіцієнт ритмічності виробництва продукції;
- відсоток браку (питома вага собівартості остаточно забракованої продукції у загальних витратах на виробництво), %;
- темп приросту продуктивності праці, %;
- сума матеріальних претензій підрозділу, тис. грн.

Ці показники відрізняються високою інформативністю, легко розраховуються і не дублюють один одного.

Склад оціночних показників, які використовуються в розрахунках коефіцієнта трудової участі, залежить від специфіки організації виробництва і праці в окремих структурних підрозділах і може мати істотні відмінності. Однак, незалежно від особливостей виробничої діяльності в підрозділах, при розрахунку коефіцієнта трудової участі, вважаємо, необхідно обов'язково враховувати такі групи показників, як:

- обсяг виконаних робіт;
- умови праці;
- якість праці;
- дотримання технологічної дисципліни;
- дотримання виробничої та трудової дисципліни;
- ініціативність і взаємодопомога.

Склад і підходи до кількісної оцінки перерахованих вище груп показників представлені в табл. 1.

Досвід функціонування вітчизняних підприємств показує, що сьогодні, на жаль, на промислових підприємствах відсутня ефективна система матеріальної відповідальності їх структурних підрозділів. Наслідком цього є недостатня зацікавленість колективів окремих підрозділів підприємства в ефективній діяльності, дотриманні трудової дисципліни і зобов'язань.

На думку В. Ф. Шматова, «варто побудувати систему матеріальної відповідальності один раз, і вона сама буде працювати на компанію, вносячи свою частку в забезпечення збереження цінностей. Вся справа в підході, який полягає в наданні матеріальної відповідальності статусу елемента системи безпеки підприємства» [7].

Загальні основи і умови виникнення матеріальної відповідальності працівників за заподіяну підприємству шкоду, визначені главою IX КЗпП «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації» [8, с. 130–138].

Таблиця 1

Кількісна оцінка показників, що характеризують мотиваційні зусилля

Групи показників	Найменування приватного показника	Кількісна оцінка показника
1. Обсяг виконаних робіт	1.1. Ступінь виконання планового завдання	%
	1.2. Інтенсивність праці	бали: від 1 до 10
	1.3. Збільшення норми обслуговування	%
	1.4. Простої не з вини робітника	сумарний час простою за розрахунковий період (год)
2. Умови праці	2.1. Виконання робіт за складністю вищою за кваліфікаційний розряд робітника	обсяг робіт (нормо-год)
	2.2. Виконання робіт в умовах, які відрізняються від умов праці за основною роботою	обсяг робіт (нормо-год)
3. Якість праці	3.1. Застосування в роботі передових прийомів та методів праці	кількість, од.
	3.2. Здача продукції з першого пред'явлення	питома вага, %
	3.3. Повернення продукції відділом якості	питома вага, %
	3.4. Брак з вини робітника	вартість виправлення браку (вартість кінцевої забракованої продукції) (грн.)
4. Дотримання технологічної дисципліни	4.1. Порушення правил експлуатації обладнання, що призвело до аварії	кількість, од.
	4.2. Робота з несправним інструментом і апаратурою	кількість, од.
	4.3. Втрата або псування технічної документації	кількість, од.
	4.4. Незадовільний стан робочого місця	бали: від 1 до 5
5. Дотримання виробничої і трудової дисципліни	5.1. Порушення інструкції з техніки безпеки	кількість, од.
	5.2. Невиконання розпоряджень бригадира	кількість, од.
	5.3. Запізнення на роботу	сумарний час запізнь
	5.4. Прогули	сумарний час запізнь
6. Ініціативність і взаємодопомога	6.1. Надання допомоги молодим робочим	бали: від 1 до 5
	6.2. Надання допомоги відстаючим робочим	бали: від 1 до 5
	6.3. Наставництво	бали: від 1 до 5

Джерело: розроблено автором

Матеріальна відповідальність – це окремий вид відповідальності, і її застосування не залежить від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності, а тому може застосовуватися одночасно з ними.

Трудове законодавство виділяє наступні види матеріальної відповідальності працівників:

- обмежена – коли працівник відповідає за пряму дійсну шкоду, заподіяну їм, але в розмірі, що не перевищує його середній місячний заробіток;
- повна – коли працівник відповідає за пряму дійсну шкоду в повному її розмірі, без обмеження відповідальності середньомісячним заробітком;
- підвищена – коли працівник відповідає за пряму дійсну шкоду, але збільшену в кратному обчисленні. При цьому обсяг відповідальності не обмежується середньомісячним заробітком.

Основні умови залучення працівників до матеріальної відповідальності, її види та межі, а також порядок відшкодування шкоди передбачені ст. 130–138 КЗпП, а також іншими нормативними документами, основними з яких є:

1. Кодекс законів про працю України (КЗпП) [8].
2. Закон № 217 – Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), нестачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» № 217 / 95-ВР від 06.06.1995 р. [9].
3. Порядок № 100 – Порядок обчислення середньої заробітної плати, затверджений постановою КМУ № 100 від 08.02.1995 р. [10].
4. Порядок № 116 – Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затверджений постановою КМУ № 116 від 22.01.1996 р. [11].
5. Положення № 879 – Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Мінфіну № 879 від 02.09.2014 р. [12].
6. Постанова № 14 – Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» № 14 від 29.12.1992 р. [13].

Матеріальна відповідальність у сфері праці представляє собою обов'язок однієї сторони трудового договору, винної у заподіянні шкоди іншій стороні, відшкодувати її у розмірі і порядку, передбачених трудовим законодавством.

Значення матеріальної відповідальності відбивається в таких аспектах:

- відновне значення: відшкодовується заподіяна шкода;
- виховне значення: необхідність долати несприятливі наслідки; здійснюється вплив на самого працівника і інших членів трудового колективу не допускати подібних діянь;
- правове значення: процедура, обсяг відшкодування, порядок – все регламентується законодавством, і недотримання встановлених правил може позбавити сторону можливості відшкодування.

Підприємства, діяльність яких обмежується внутрішніми відносинами на підприємстві, відповідають за виконання планових завдань з виготовлення продукції і її внутрішньовиробничих поставок. Матеріальна відповідальність підприємств та їх підрозділів – суб'єктів ринку за виконання своїх договірних зобов'язань здійснюється в формах штрафних санкцій і відшкодування збитків.

Штрафні санкції – це встановлені виплати за певні порушення. Їх особливість полягає у тому, що вони фіксовані і кількісно прямо не пов'язані з величиною збитків потерпілої сторони. У договорах штрафи можуть встановлюватися на певну суму за факт порушення.

Водночас, штрафним санкціям більше властива профілактична функція, ніж компенсаційна. Тому для компенсації економічних втрат і підтримання еквівалентних відносин важливе значення має така форма матеріальної відповідальності, як відшкодування збитків, викликаних порушенням господарських договорів і невиконанням інших взятих на себе зобов'язань однієї зі сторін.

Система матеріальної відповідальності підрозділів підприємства спрямована на дотримання виконання планових завдань і договірних зобов'язань між підрозділами підприємства.

Підтримуємо думку дослідників, які вважають, що система матеріальної відповідальності, чітко і грамотно організована, здатна:

1. Значно знизити ризики навмисного нанесення збитку з боку матеріально відповідальних осіб.
2. Підвищити відповідальність працівників за довірені цінності, посилити пильність і увагу до сторонніх, а також до своїх колег.
3. Перекопати працівників щодо розуміння реальної невідвратної розплати за порушення процедур матеріальної відповідальності.
4. Відшкодувати завдані збитки в повному розмірі.
5. Оптимізувати документообіг і технологічні процеси руху матеріальних цінностей [7].

Внутрішня матеріальна відповідальність реалізується через систему економічних претензій виробничих, обслуговуючих підрозділів і функціональних служб, у випадках порушення взаємних зобов'язань.

Забезпечення матеріальної відповідальності за раціональне використання всіх видів ресурсів і порушення взаємних зобов'язань може бути досягнуто шляхом оптимальної організації внутрішньовиробничої і внутрішньоцехової роботи з розгляду претензій, системи санкцій.

Як зазначалося вище, більшість підприємств промисловості практично не використовують у своїй внутрішньовиробничій діяльності принцип матеріальної відповідальності. Однак навіть там, де цей інструмент використовується, є істотні недоліки. Перш за все, система матеріальних санкцій не охоплює всі виробничі і функціональні підрозділи підприємства [7, с. 144].

Водночас, вважаємо, що запорукою створення ефективної системи матеріальної відповідальності є обов'язкова участь усіх підрозділів підприємства. При цьому можна умовно виділити наступні види відповідальності за підрозділами:

- основні підрозділи матеріально відповідають один перед одним за недотримання встановлених технологічним процесом графіків руху деталей у виробництві та термінів їх подачі;
- допоміжні підрозділи несуть матеріальну відповідальність перед основними підрозділами, і один перед одним за порушення порядку та строків надання послуг, виконання замовлень та робіт для інших підрозділів;
- функціональні відділи та служби несуть відповідальність перед підрозділами за несвоєчасність видачі планових завдань, необґрунтованість внесення змін до планів, за несвоєчасне документальне та матеріальне забезпечення виробництва.

Міжцехові претензії можуть пред'являтися у зв'язку з несвоєчасним та некомплектним постачанням напівфабрикатів і комплектуючих виробів, невідповідністю їх технічним умовам, простоями обладнання через відсутність електроенергії, води, пара і іншими порушеннями, що погіршують показники підрозділів – споживачів даної продукції або послуг.

Штрафи і невиробничі витрати, понесені підприємством з вини своїх внутрішніх підрозділів, також відносяться на їх госпрозрахункову діяльність у вигляді штрафних санкцій, наприклад, за несвоєчасне виконання замовлень, за допущений брак і т. п. [14, с. 327].

Вважаємо, що в кожному конкретному випадку порушення підрозділом своїх зобов'язань, відповідальність за завдану шкоду повинна здійснюватися як за рахунок збільшення витрат підрозділу, так і за рахунок зниження фондів матеріального заохочення. Актуальність і виправданість застосування системи матеріальної відповідальності необхідно оцінювати стосовно конкретних виробничих (організаційних) процесів. А при розробці системи матеріальної відповідальності необхідно враховувати всі особливості даних процесів, в іншому випадку матеріальна відповідальність так і залишиться формальністю, а не ефективним інструментом.

Основним завданням матеріальної відповідальності, зазвичай, є не тільки створення умов для обґрунтованого і максимального відшкодування збитку, нанесеного працівниками, але й стимулювання колективу до ефективної праці.

Система внутрішньої матеріальної відповідальності на основі економічних претензій включає, на думку М. Г. Грецака, такі регламентуючі складові:

- класифікатор претензій (перелік типових порушень та їх наслідки);
- документи, на основі яких може бути оформлена претензія;
- порядок оформлення та подання претензії;
- терміни подачі, розгляду та задоволення чи відхилення претензії;
- організація обліку пред'явлених і отриманих претензій;
- механізм впливу пред'явлених і отриманих претензій на результати діяльності підрозділів і їх економічні інтереси;
- орган (комісія), що виконує арбітражні функції за взаємними внутрішніми і зовнішніми претензіями;
- методика обчислення збитків (втрат) і величини претензій [15, с. 171–172].

Основними шляхами реалізації матеріальної відповідальності підрозділів підприємства є:

- збільшення собівартості продукції (робіт, послуг) відповідного підрозділу;
- зменшення заохочувальних фондів винних підрозділів, використовуючи механізм розрахунку коефіцієнта трудового внеску виробничих підрозділів. Зокрема, сума пред'явлених претензій буде входити до складу оціночних показників як фактор-дестимулятор і безпосередньо впливати на формування величини додаткового фонду оплати праці кожного виробничого підрозділу.

Відповідно джерелами відшкодування витрат (покриття претензій) слугують:

- собівартість продукції або прибуток;
- фонд матеріального заохочення.

Матеріальна відповідальність окремих працівників може реалізовуватися:

- прямим (повним або частковим) відшкодуванням збитку із заробітної плати винного працівника;

– шляхом зниження коефіцієнта трудової участі винним працівникам і відповідним зменшенням розмірів їх премій або заробітної плати.

За підсумками узагальнення результатів проведеного аналізу можна сформулювати низку вимог до елементів мотиваційної підсистеми виробничого підприємства в аспекті стійкого розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Вимоги до елементів мотиваційної підсистеми

Елемент мотиваційної підсистеми	Формальна змінна	Відповідність вимогам	
		Комплексної моделі процесуальної мотивації	Неоінституціональної методології
1.1. Компонента посадових обов'язків	Fp1	«Рольове сприйняття», місце в ланцюжку створення продукту, прояв кваліфікації	Визначає рівень корисності, що досягається найманим робітником при нормативних умовах
1.2. Компонента стажу кваліфікації			
1.3. Варіативна компонента	$\Delta Fp1$, $K\Delta Fp1$, КТВ, КТУ	Оцінка ймовірності зв'язки зусилля – винагорода, оцінка справедливості винагороди	Визначає додаткову корисність
Співвідношення (1.3 та 1.1-1.2)	«Прозорість» механізму визначення КТВ, КТУ	Цінність винагороди, зв'язка зусилля – результат	Форма функції корисності
Компонента дотримання технологічної дисципліни	Класифікатори претензій	Прояв кваліфікації	Зниження агентських витрат

Джерело: розроблено автором

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, у статті досліджено та сформовано організаційно-економічне забезпечення реалізації мотиваційної складової в контексті стратегічного управління стійким розвитком підприємства через розробку послідовної логічної схеми (алгоритму) розподілу надтарифного фонду оплати праці, на підставі використання для оцінки діяльності підрозділів показника коефіцієнта трудового внеску, а для оцінки діяльності працівників підприємства – показника коефіцієнта трудової участі. Також визначено склад і підходи до кількісної оцінки показників, що використовуються в розрахунках коефіцієнта трудової участі та забезпечують максимально точну реалізації мотиваційної зв'язки «продуктивність – винагорода»: обсяг виконаних робіт; умови праці; якість праці; дотримання технологічної дисципліни; дотримання виробничої та трудової дисципліни; ініціативність і взаємодопомогу.

Проведені дослідження виявили необхідність в подальшій розробці нового підходу до побудови мотиваційної складової у стратегічному управлінні стійким розвитком підприємства на основі кардинальної зміни принципів його організації,

що сприятиме підвищенню як трудової активності працівників, так і ефективності організації в цілому.

Література

1. Мягкова Г. Г. *Экономика и социология труда* : учеб. пособ. Владивосток, Изд-во ВГУЭС, 2002. 99 с. URL: http://abc.vvsu.ru/Books/u_e_sots_t/default.asp (дата обращения: 02.12.2020).
2. Белкин В., Белкина Н. *Потребности, интересы, мотивы, стимулы*. Нормирование и оплата труда в сельском хозяйстве. 2005. № 4. С. 51–53.
3. Белкин В. *Система «РОСТ» позволяет согласовать интересы организации и каждого работника*. Человек и труд. 2006. № 10. С. 61–67.
4. Носыров А. *«РОСТ» повышает эффективность труда*. Служба кадров. 2003. № 2. С. 45–52.
5. Редько С. К., Свирид Н. В. *Аккордная система оплаты труда*. Заработная плата. 2007. № 12. С. 95–104.
6. Овчинникова Т., Щелокова С. *Социология управления и аутсорсинг в управлении персоналом*. Управление персоналом. 2000. № 8. С. 53–59.
7. Шматов В. Ф., Малышев Ю. М., Тищенко В. Я. и др. *Экономика, организация и планирование производства на предприятиях нефтяной и газовой промышленности* : учеб. Москва : Недра, 1990. 411 с.
8. *Кодекс законів про працю України* : Закон, Кодекс № 322-VIII від 10.12.1971 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
9. *Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей* : Закон України № 217/95-ВР від 06.06.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/95-вр#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
10. *Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати* : Постанова Кабінету Міністрів України № 100 від 08.02.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п#Text> (дата звернення: 04.12.2020).
11. *Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей* : Постанова Кабінету Міністрів України № 116 від 22.01.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-96-п#Text> (дата звернення: 04.12.2020).
12. *Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань* : Наказ Міністерства фінансів України № 879 від 02.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
13. *Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками* : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 29.12.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
14. Тимохин М. Н., Лебедь В. Г. *Экономика и организация промышленного производства*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Мысль, 2008. 694 с.
15. Грещак М. Г., Гребешкова О. М., Коцюба О. С. *Внутрішній економічний механізм підприємства* / За ред. М. Г. Грещака. Київ : КНЕУ, 2001. 228 с.

References

1. Myagkova, G. G. (2002). *Economics and sociology of labor* [Ekonomika i sotsiologiya truda], VGUES, Vladivostok, 99 s. Retrieved from: http://abc.vvsu.ru/Books/u_e_sots_t/default.asp [in Russian]
2. Belkin, V., Belkina, N. (2005). *Needs, interests, motives, incentives* [Potrebnosti, interesy, motivy, stimuly], Normirovanie i oplata truda v selskom hozyaystve, No. 4, s. 51–53 [in Russian]

3. Belkin, V. (2006). *The «GROWTH» system allows to coordinate the interests of the organization and each employee* [Sistema «ROST» pozvolyaet soglasovat interesy organizatsii i kazhdogo rabotnika], *Chelovek i trud*, No. 10, s. 61–67 [in Russian]
4. Nosyrov, A. (2003). *«GROWTH» increases labor efficiency* [«ROST» povyshayet effektivnost truda], *Sluzhba kadrov*, No. 2, s. 45–52 [in Russian]
5. Redko, S. K., Svirid, N. V. (2007). *Lump-sum wage system* [Akkordnaya sistema oplaty truda], *Zarabotnaya plata*, No. 12, s. 95–104 [in Russian]
6. Ovchinnikova, T., Shchelokova, S. (2000). *Sociology of management and outsourcing in personnel management* [Sociologiya upravleniya i autsorsing v upravlenii personalom], *Upravlenie personalom*, No. 8, s. 53–59 [in Russian]
7. Shmatov, V. F., Malyshev, Yu. M., Tishchenko, V. Ya et al. (1990). *Economics, organization and planning of production at the enterprises of oil and gas industry* [Ekonomika, organizatsiya i planirovanie proizvodstva na predpriyatiyakh neftyanoy i gazovoy promyshlennosti], Nedra, Moskva, 411 s. [in Russian]
8. *Labor Code of Ukraine: Code of Ukraine*, No. 322-VIII, 10.12.1971 [Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Kodeks Ukrainy, No. 322-VIII, 10.12.1971]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian]
9. *On determining the amount of damage caused by enterprise, institution, organization theft, destruction (damage), deficiency or loss of precious metals, precious stones and currency values: Law of Ukraine*, No. 217/95-BP, 06.06.1995 [Pro vyznachennia rozmiru zbytkiv, zavdanykh pidpriemstvu, ustanovi, orhanizatsii rozkradanniam, znyshchenniam (psuvanniam), nedostacheiu abo vtratou dorohotsinnykh metaliv, dorohotsinnoho kaminnia ta valiutnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy, No. 217/95-BP, 06.06.1995]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/95-bp#Text> [in Ukrainian]
10. *On approval the Procedure for calculation of the average salary: Law of Ukraine*, No. 100, 08.02.1995 [Pro zatverdzhennia Poriadku obchyslennia serednoi zarobitnoi platy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 100, 08.02.1995]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-n#Text> [in Ukrainian]
11. *On approval the Procedure for determining the amount of losses from theft, shortage, destruction (damage) of material values: Law of Ukraine*, No. 116, 22.01.1996 [Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia rozmiru zbytkiv vid rozkradannia, nestachi, znyshchennia (psuvannia) materialnykh tsinnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 116, 22.01.1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-96-n#Text> [in Ukrainian]
12. *On approval of the Regulations on inventory of assets and liabilities: Law of Ukraine*, No. 879, 02.09.2014 [Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zoboviazan: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy, No. 879, 02.09.2014]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> [in Ukrainian]
13. *On judicial practice in cases of compensation for damage caused to enterprises, institutions and organizations by their employees: Law of Ukraine*, No. 14, 29.12.1992 [Pro sudovu praktyku u spravakh pro vidshkoduvannia shkody, zapodiianoï pidpriemstvam, ustanovam, orhanizatsiiam yikh pratsivnykamy: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy, No. 14, 29.12.1992]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text> [in Ukrainian]
14. Timokhin, M. N. & Lebed, V. G. (2008). *Economics and organization of industrial production*. 2th ed. [Ekonomika i organizatsiya promyshlennogo proizvodstva; 2 izd.], Mysl, Moskva, 694 s. [in Russian]
15. Hreshchak, M. H., Hrebeshkova, O. M., Kotsiuba, O. S. (2001). *Internal economic mechanism of the enterprise*. Ed. by M. H. Hreshchak [Vnutrishnii ekonomichnyi mekhanizm pidpriemstva], KNEU, Kyiv, 228 s. [in Ukrainian]

***МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО,
ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ***

УДК 620.9:005.4

Галина Олександрівна ПУДИЧЕВА

кандидат економічних наук, докторантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

**ПРИЙНЯТТЯ ЛОГІСТИЧНИХ РІШЕНЬ
В ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІДПРИЄМСТВ**

Пудичева, Г. О. *Прийняття логістичних рішень в енергозабезпеченні підприємств*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 176–189.

Анотація. У статті ідентифіковано основні логістичні рішення, які мають бути прийняті на рівні підприємств для забезпечення безперебійного функціонування їх енергетичного господарства. Мета статті полягає у визначенні основних логістичних рішень, які мають бути прийняті підприємствами для підвищення ефективності функціонування енергетичних ланцюгів постачання. Для досягнення поставленої мети використано такі загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, систематизації, теоретичного узагальнення, абстрагування та аналогії. Розглянуто такі логістичні рішення в енергозабезпеченні підприємств, як: планування потреби в енергетичних послугах, вибір варіанту енергоспоживання, вибір «виробляти або купувати», вибір постачальника. Надано характеристику кожному із цих логістичних рішень та розглянуто альтернативні варіанти при їх прийнятті. Узагальнено фактори, які мають бути враховані при плануванні потреби підприємств в енергетичних послугах. Встановлено, які вихідні дані повинні бути враховані при плануванні потреби, а також методи, що можуть бути застосовані при цьому. Ідентифіковано чотири варіанти споживання енергетичних послуг при централізованому енергопостачанні. Доведено, що пріоритетним видом для споживачів є електрична енергія, визначено фактори, які впливають на вибір варіанту енергозабезпечення. Охарактеризовано управлінську альтернативу «виробляти або купувати» в енергозабезпеченні підприємств. Визначено переваги та недоліки власного виробництва енергетичних послуг. Розроблено послідовність із десяти етапів при виборі варіанту власного виробництва енергетичних послуг. Узагальнено чинники, які впливають на вибір постачальника енергетичних послуг для підприємств. Запропоновано схему процесу вибору постачальника енергетичних послуг, яка включає дев'ять етапів і дозволяє прийняти оптимальне логістичне рішення.

Ключові слова: енергетична логістика; енергетичний ланцюг постачання; логістичне рішення; планування потреби в енергії; вибір постачальника енергії; аутсорсинг.

Галина Александровна ПУДЫЧЕВА

кандидат экономических наук, докторант кафедры экономики предприятия и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

**ПРИНЯТИЕ ЛОГИСТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В
ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЙ**

Пудычева, Г. А. *Принятие логистических решений в энергообеспечении предприятий*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 176–189.

Аннотация. В статье идентифицированы основные логистические решения, которые должны быть приняты на уровне предприятий для обеспечения бесперебойного функционирования их энергетического хозяйства. Цель статьи заключается в определении основных логистических решений, которые должны быть приняты предприятиями для повышения эффективности функционирования энергетических цепей поставок. Для достижения поставленной цели использованы следующие общенаучные методы: анализа, синтеза, систематизации, теоретического обобщения, абстрагирования и аналогии. Рассмотрены такие логистические решения в энергообеспечении предприятий, как: планирование потребности в энергетических услугах, выбор варианта энергопотребления, выбор «производить или покупать», выбор поставщика. Дана характеристика каждого из этих логистических решений и рассмотрены альтернативные варианты при их принятии. Обобщены факторы, которые должны быть учтены при планировании потребности предприятий в энергетических услугах. Определено, какие исходные данные должны быть учтены при планировании потребности, а также методы, которые могут быть применены при этом. Идентифицированы четыре варианта потребления энергетических услуг при централизованном энергоснабжении. Доказано, что приоритетным видом для потребителей является электрическая энергия, определены факторы, влияющие на выбор варианта энергообеспечения. Охарактеризована управленческая альтернатива «производить или покупать» в энергообеспечении предприятий. Определены преимущества и недостатки собственного производства энергетических услуг. Разработана последовательность из десяти этапов при выборе варианта собственного производства энергетических услуг. Обобщены факторы, которые влияют на выбор поставщика энергетических услуг для предприятий. Предложена схема процесса выбора поставщика энергетических услуг, которая включает девять этапов и позволяет принять оптимальное логистическое решение.

Ключевые слова: энергетическая логистика; энергетическая цепь поставок; логистическое решение; планирование потребности в энергии; выбор поставщика энергии; аутсорсинг.

Halyna PUDYCHEVA

PhD in Economics, Doctoral Student, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Activity Organization, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-3509>

MAKING LOGISTICS DECISIONS IN ENTERPRISE ENERGY SUPPLY

Pudycheva, H. (2021). *Making logistics decisions in enterprise energy supply* [Pryiniattia lohystychnykh rishen v enerhozabezpechenni pidpriemstv], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 176–189.

Abstract. The article identifies the main logistics decisions that are to be made at the enterprise level to ensure the uninterrupted functioning of their energy system. The purpose of the article is to determine the main logistics decisions, which have to be made by enterprises in order to improve the efficiency of the functioning of energy supply chains. To achieve this goal, the following general scientific methods are used: analysis, synthesis, systematization, theoretical generalization, abstraction and analogy. The article considers such logistics solutions in the energy supply of enterprises as: planning the amount for energy services need, the choice of the energy consumption alternative, the alternative «make or buy», and the choice of supplier. The characteristics of each of these logistic solutions are given and alternatives for their adoption are

considered. The factors that should be taken into account when planning the needs of enterprises in energy services are summarized. It is determined what initial data should be considered at planning of the need, and also methods which can be applied. Four variants of consumption of energy services with centralized energy supply are identified. It is proved that the priority type of energy for consumers is electricity. It is proved that the priority type for consumers is electric energy, the factors influencing the choice of the energy supply option are determined. The managerial alternative «make or buy» in the energy supply of enterprises is characterized. The advantages and disadvantages of own productions of energy services are determined. A sequence of ten stages in choosing the option of own production of energy services is developed by the author. The factors influencing the choice of energy service provider for enterprises are summarized. The scheme for selecting process an energy service provider is proposed, which includes nine stages and allows managers to make an optimal logistic decision.

Keywords: *energy logistics; energy supply chain; logistics decision; planning the need for energy; choice of energy supplier; outsourcing.*

JEL classification: D240; Q400

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.176-189](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.176-189)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В енергетичних ланцюгах постачання попит на енергетичні послуги формується з боку споживачів, які можуть використовувати їх для побутового та непобутового призначення. Побутовими споживачами зазвичай є населення (фізичні особи – власники квартир та приватних будинків). В якості ланок енергетичних ланцюгів постачання в рамках існуючої інфраструктури енергетичного господарства вони можуть отримувати три види енергетичних послуг: з постачання та розподілу природного газу, електричної та теплової енергії. В даному випадку ми розглядаємо постачання та розподіл як одну енергетичну послугу, оскільки, незважаючи на те, що відповідно до чинного законодавства постачання та розподіл електроенергії та природного газу забезпечується різними учасниками ринку і є за своєю суттю окремими послугами, з точки зору побутового споживача, у конкретний момент часу вони є нероздільними, оскільки здійснюються одночасно. Розглядати їх окремо кожен споживач може лише у момент приєднання до мережі централізованого енергопостачання при укладанні договорів з обраним постачальником та оператором систем розподілу (газу та електроенергії). При централізованому постачанні теплової енергії договір укладається з балансоутримувачами будинків або житлових комплексів, які надають послуги із забезпечення тепловою енергією кінцевим споживачам як частину житлово-комунальних послуг, купуючи її у теплогенеруючих або теплопостачальних організацій. Ціни на енергетичні послуги формуються у вигляді тарифів, які є грошовим вираженням витрат на виробництво, передачу, транспортування, постачання, розподіл тощо одиниці енергетичних послуг з урахуванням рентабельності виробництва, інвестиційної та інших складових. Регулюючи свої обсяги споживання енергетичних послуг споживачі формують витрати на них.

Вважаємо, що процеси функціонування енергетичної логістики на підприємствах мають надзвичайно важливе значення в економіці країни, тому в подальшому увагу буде зосереджено на непобутовому споживанні енергетичних послуг для забезпечення силових процесів, освітлення, високотемпературних хімічних процесів, середньо- та низькотемпературних та інших процесів, що відбуваються на підприємствах виробничої та невиробничої сфери.

При непобутовому споживанні підприємства також можуть приєднуватися до централізованих систем енергопостачання, однак при збільшенні масштабів споживання енергетичних послуг може з'явитися можливість самостійного виробництва одного або декількох видів енергії.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми ефективного управління енергоспоживанням підприємствами знаходиться у фокусі уваги багатьох вчених, як вітчизняних, серед яких І. Б. Швець та О. В. Захарова, які розглядають процеси управління енергетичними ресурсами підприємств; Ю. В. Ташеев, який досліджує сутність енергетичного ресурсу в діяльності підприємств; Л. Д. Гітельман та Б. Є. Ратников, що розглядають енергетичний бізнес як особливий вид підприємницької діяльності та ін.; так і зарубіжних, зокрема, Дж. КФ Тсо, Ф. Ліу, К. Ліу, які дослідили вплив факторів на споживання енергії виробничими підприємствами та ін. Проте, не зважаючи на інтерес багатьох дослідників до проблем енергозабезпечення підприємств, питання використання логістичного підходу в управління енергетичними господарствами залишається недостатньо вивченим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміна варіантів енергозабезпечення призводить до розриву усталених зв'язків між підприємствами у ланцюгах постачання, до перебудови самих ланцюгів, зміни їх структури та інших характеристик. Саме тому підприємствам необхідно чітко ідентифікувати логістичні рішення в процесах енергозабезпечення, від правильності прийняття яких буде залежати ефективність енергетичних ланцюгів постачання, та відповідно до цього спроектувати логістичну систему енергетичного господарства.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних логістичних рішень, які мають бути прийняті підприємствами для підвищення ефективності функціонування енергетичних ланцюгів постачання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою функціонування енергетичної логістичної системи на рівні підприємств є забезпечення потреб конкретного підприємства потрібними видами енергетичних послуг відповідної якості при найменших витратах. Енергетичні послуги виступають для підприємств одним із факторів виробництва – енергоресурсом. Якість енергетичних послуг певного виду для підприємства характеризується ступенем відповідності параметрів (властивостей) цих послуг потребам визначеного підприємства.

Для задоволення мети енергетичної логістики підприємству необхідно прийняти рішення, представлені на рис. 1.

Перше рішення – планування потреби підприємства в енергетичних послугах. Планування обсягів споживання енергетичних послуг здійснюється окремо для виробничих та невиробничих потреб. Перші включають витрати енергії на здійснення, обслуговування та управління основних виробничих процесів (у тому числі на опалення та освітлення). Невиробничими є потреби на комунально-побутові та інші невиробничі витрати робітників (гуртожитків, вулиць, їдалень, медичних пунктів та ін.).

Попит підприємств на енергетичні послуги для виробничих потреб є залежним попитом, пов'язаним з виробничим планом (програмою) підприємства. Тобто при зростанні обсягів виробництва підприємства зростатимуть і витрати енергії.

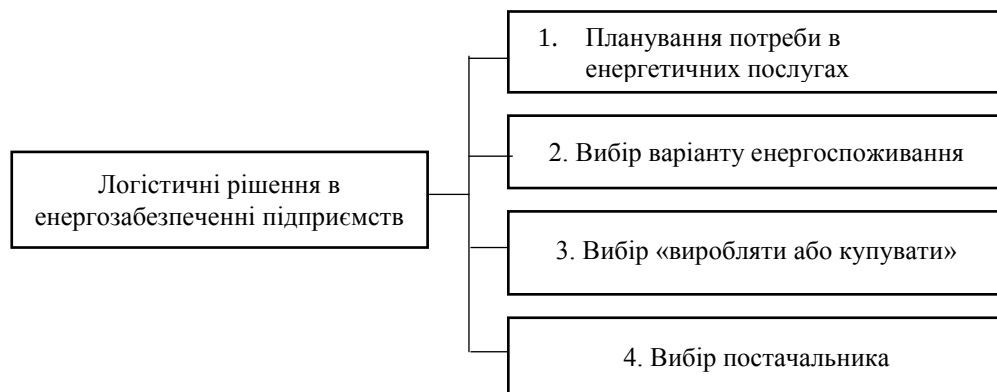

Рис. 1. Основні логістичні рішення в енергозабезпеченні підприємств

Джерело: розроблено автором

Крім того, на обсяги споживання енергії підприємством впливає низка інших факторів. Дж. КФ Тсо, Ф. Ліу та К. Ліу, оцінюючи вплив окремих факторів на енергоспоживання виробничих підприємств, вказують, що головну роль можуть мати управління, технології, продукція, основні засоби та витрати. Результати діяльності підприємств значною мірою залежать від управлінських аспектів діяльності, які включають бізнес-планування, оперативне керування, управління фінансами, ефективність ланцюгів постачань тощо. Технології виробництва впливають на продуктивність роботи підприємства, відображаючи ефективність перетворення енергії. Обсяги випуску продукції підприємства впливають на обсяги споживання енергії, а також відбивають виробничі потужності. Основні засоби в частині амортизаційних відрахувань розглядаються як витрати. Вартість відображає фінансові витрати підприємства [1, с. 754]. Як бачимо, автори відносять до ключових факторів здебільшого внутрішні фактори підприємства, пов'язані як з його управлінням, так і з технічним та фінансовим станом.

На думку І. Б. Швець та О. В. Захарової, фактори, що чинять вплив на енергоспоживання підприємств, можна віднести до двох груп: внутрішньо-виробничих та зовнішніх. Внутрішньовиробничі фактори представлені трьома підгрупами: технічні, соціальні та організаційні. Технічні фактори характеризують роботу окремих одиниць обладнання та виробництва в цілому та визначають експлуатаційно-технологічні особливості застосованих засобів виробництва. При цьому, засоби праці характеризують питома вага активної частини основних засобів, кількість основного технологічного обладнання, технічний рівень обладнання, ступінь його морального та фізичного зносу; предмети праці – якість сировини та матеріалів, рівень їх відповідності застосованим технологіям, технологічність виробів, конструктивні параметри та ін. Соціальні фактори відображають професійну та психологічну підготовленість працівників до ефективної роботи підприємства – рівень кваліфікації кадрів, практичний досвід та професіоналізм, від яких переважно залежить продуктивність праці та використання енергії на підприємстві. Підгрупа організаційних факторів при оптимальному рівні прогресивності та типізації технологічних процесів сприяє зменшенню часу обслуговування, і, як наслідок, скорочуються витрати енергії на допоміжні процеси. До неї відносяться виробнича структура підприємства, рівень

механізації та автоматизації виробничих процесів, рівень застосування поточкових методів виробництва та ін.

До визначальних зовнішніх факторів відносять кон'юнктуру ринку, яка характеризує попит на продукцію та формує конкурентний рівень цін на електричну енергію (і на інші енергетичні послуги та ресурси). Попит на продукцію підприємства визначає обсяги виробництва, а також обсяги та структуру енергоспоживання підприємства [2, с. 108–110].

Таким чином, необхідно врахувати низку факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, які чинять вплив на обсяги споживання енергоресурсів підприємства. Вони повинні бути враховані в процесі планування розвитку підприємства. Планування обсягів енергетичних послуг на підприємстві здійснюється в розділі плану розвитку підприємства «Матеріально-технічне забезпечення». Отже, вихідними даними для планування потреб в енергії є:

- план виробництва та реалізації продукції;
- норми витрат енергії та енергетичних ресурсів;
- графіки навантажень та витрат палива, які відображають величини максимальних навантажень, режими споживання, тобто зміни споживання енергетичних послуг у часі;
- інформація про кон'юнктуру ринку;
- дані про обсяг спожитих енергетичних послуг та енергетичних ресурсів у звітному періоді;
- плани підвищення ефективності виробництва, капітального будівництва, технічного переозброєння підприємства та охорони природи і раціонального використання природних ресурсів та ін.

Тобто повинні бути враховані всі зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на рівень споживання підприємствами енергетичних послуг.

Підприємства самостійно розраховують обсяги енергетичних послуг, необхідних для виробничих та невиробничих потреб. Планування споживання енергії підприємствами може здійснюватися різними методами. В ринкових умовах кожне підприємство самостійно повинно встановлювати обсяги споживання енергії для власних потреб, і, проводячи заходи з підвищення енергоефективності, намагатися скорочувати обсяги енергоспоживання з метою підвищення конкурентоспроможності своєї продукції і підприємства в цілому.

Планування взагалі може здійснюватися на основі застосування методів: нормативного, балансового, факторного, «динаміки минулих років» («від досягнутого»), аналітично-розрахункового, програмно-цільового планування [3, с. 69]. Ці ж методи широко застосовуються при плануванні потреб в енергії.

Можна стверджувати, що немає єдиного методу планування, який би відповідав кожній конкретній ситуації і забезпечував би досягнення найкращих результатів. Саме тому в енергетичній логістиці планування може ґрунтуватися на використанні різних методів та їх сполученні. Їх поєднання дозволить отримати альтернативні варіанти плану, які стануть у нагоді для більш ефективного управління енергетичним господарством.

Друге рішення – вибір варіанту енергоспоживання. Після того, як спланована потреба в енергетичних ресурсах, необхідно визначити за рахунок яких енергетичних послуг буде покриватися потреба підприємства в енергії.

Тут потрібно вказати на те, що об'єктивно деякі енергетичні послуги є взаємозамінними.

Як вказує Ю. В. Ташеев, досліджуючи енергетичний ресурс, існують об'єктивні закони, які можуть бути застосовані на практиці, за якими можна переходити від одного виду енергії до іншого [4, с. 52–53]. На думку авторів, таке твердження доцільно застосовувати і при споживанні енергетичних послуг, але тут воно має певні обмеження.

Дійсно, при побутовому споживанні, наприклад, природний газ може використовуватися для опалення, приготування їжі, нагріву води. Виробництво теплоенергії пов'язане з опаленням приміщень і, у деяких випадках, з гарячим водопостачанням. Тут варто вказати, що гаряча вода може отримуватися споживачем або централізовано як частина комунальних послуг, або шляхом нагріву побутовими водонагрівачами (у даному дослідженні гаряче водопостачання не розглядається, оскільки воно є об'єктом управління у водному та комунальному господарствах). Електроенергія використовується для освітлення, забезпечення роботи електроніки, побутових приладів, серед яких електричні плити – для приготування їжі, водонагрівачі – для нагріву води, конвектори, теплоventильатори і т. п. – для опалення та ін. Тобто, для деяких споживчих цілей (опалення, приготування їжі, нагрів води) можна за наявності об'єктів енергетичного господарства замінити один вид енергетичних послуг іншим. Однак пріоритет в енергетичних послугах для побутових споживачів варто віддати електричній енергії, оскільки інші види енергетичних послуг у побутових умовах не можуть забезпечити споживачам, освітлення, роботу побутової техніки тощо, а можливості самостійного виробництва енергетичних послуг для власного споживання є обмеженими. Таку думку підтверджують Л. Д. Гітельман та Б. С. Ратников, зазначаючи, що властивістю електроенергії є те, що вона здатна трансформуватися практично в будь-який вид кінцевої енергії, тоді як паливо, що використовується у споживчих установках, пар та гаряча вода – тільки в механічну енергію та тепло різного потенціалу [5, с. 24–25].

Отже, у споживанні при централізованому постачанні енергетичних послуг можливі чотири альтернативні варіанти енергоспоживання (рис. 2).

При енергоспоживанні за варіантом 1 побутовий споживач використовує електроенергію для освітлення, забезпечення роботи побутових приладів тощо, природний газ – для приготування їжі, теплоенергію – для опалення.

При варіанті 2 побутовий споживач використовує природний газ для приготування їжі та/або опалення (за умов встановлення газового котла), електроенергія забезпечує задоволення інших потреб в енергетичних послугах.

При варіанті 3 споживання теплоенергії спрямоване на опалення, електроенергія забезпечує інші потреби (приготування їжі, зокрема, здійснюється на кухонних електроплитах).

При варіанті 4 усі побутові потреби в енергетичних послугах покриваються за рахунок електричної енергії.

Вибір того чи іншого варіанта енергоспоживання залежить від наявності об'єктів енергетичної інфраструктури. Крім того, споживач може регулювати обсяги споживання тих чи інших енергетичних послуг, змінюючи їх структуру і регулюючи витрати на них, намагаючись їх мінімізувати.

Більшість побутових споживачів приєднані до централізованих (зовнішніх) мереж енергопостачання, однак на сьогоднішній день існують технології, які дозволяють навіть побутовим споживачам перейти на децентралізоване (внутрішнє) енергозабезпечення. Зокрема, серед побутових споживачів як в Україні, так і за кордоном найбільшої популярності набули сонячні електростанції (СЕС), встанов-

лені на землі, на дахах та на фасадах будівель. Вони можуть не тільки генерувати енергію для побутових потреб, але й дозволяють їх власникам отримувати певний дохід через реалізацію надлишків електроенергії за «зеленим тарифом».

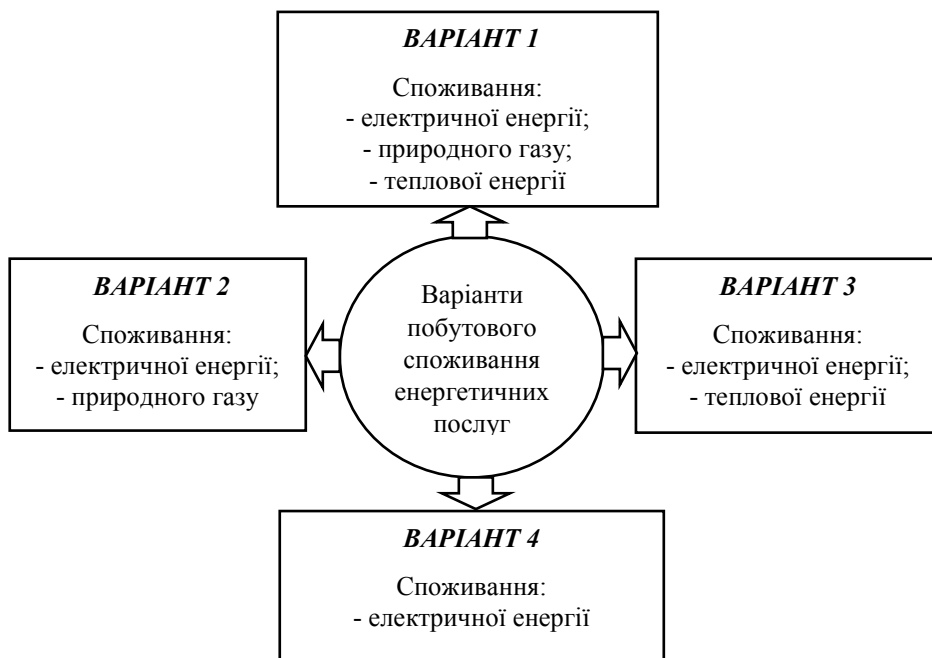

Рис. 2. Альтернативні варіанти споживання енергетичних послуг при централізованому енергопостачанні

Джерело: розроблено автором

Окремої уваги заслуговує концепція «будинку з нульовим споживанням енергії» (будинок нульового споживання, англ. zero energy building, нім. Nullenergiehaus), яка була вперше запропонована Т. В. Есбенсеном у 1976 р. [6]. Ця концепція передбачає, що будівля повинна не тільки мати низьку енерговитратність, але й здатною генерувати енергію для власного використання, створюючи тим самим нульове споживання енергії. Така концепція поєднує дві стратегії проєктування: використання технологій відновлюваної енергії та енергоефективних заходів [7, с. 3]. У цьому випадку споживачі перетворюються на просьюмерів і стають учасниками ланцюга постачання електроенергії не лише як споживачі, але й як виробники.

Як і при побутовому споживанні, при непобутовому існують альтернативні варіанти споживання енергетичних послуг. Однак можливості для децентралізованого і комбінованого варіантів енергозабезпечення, на думку авторів, у підприємств є ширшими, оскільки з метою підвищення ефективності підприємства мають змогу інвестувати кошти не тільки у заходи з підвищення енергоефективності для скорочення витрат, але й у придбання власних енергетичних установок, наприклад, котелень та електростанцій, що забезпечують виробництво теплової та електричної енергії та скорочують логістичний цикл постачання.

Пріоритетним видом енергії для підприємств також є електроенергія. Л. Д. Гітельман та Б. Є. Ратников вказують, що альтернативи електроенергії як

енергоносію немає. Проте це не означає, що споживачі купуватимуть її за будь-якою ціною. При зростанні ціни вище певного прийняттого рівня частина споживачів перестане платити за неї, а інша – перейде на самозабезпечення енергією [5, с. 19]. Вважаємо, що в такому випадку саме друга ситуація є доцільною для забезпечення діяльності підприємств у довгостроковій перспективі.

Отже, при прийнятті другого логістичного рішення, керівництво підприємства повинно вибрати варіант сполучення енергетичних послуг, які будуть споживатися для забезпечення функціонування підприємства. При цьому повинні бути враховані такі фактори:

- пріоритетність використання електричної енергії;
- наявність відповідної енергетичної інфраструктури для вибраних видів енергетичних послуг;
- відповідність енергоресурсів використовуваним на підприємстві технологіям;
- заплановані обсяги споживання енергії;
- рівень енергоефективності наявного на підприємстві обладнання;
- ціни (тарифи) на вибрані види енергетичних ресурсів та загальна вартість їх використання;
- рівень прогресивності використовуваного устаткування;
- рівень втрат енергії різного виду;
- рівень відходів та викидів при використанні енергетичних ресурсів різного виду та ін.

Отже, враховуючи перелічені фактори, підприємство обирає один з варіантів споживання енергетичних послуг. Однак тут варто вказати на те, що обравши той чи інший варіант комбінації енергетичних послуг підприємства, як було вказано вище, мають змогу самі виробляти енергетичні послуги. Саме тому, ключовим в енергетичній логістиці підприємства є наступне логістичне рішення.

Третє рішення – альтернатива «виробляти або купувати», яка передбачає вирішення питання про виробництво енергетичних послуг власними силами підприємства або їх придбання (приєднання до централізованих мереж енергопостачання).

Як зазначають К. Філл та Е. Віссер [8], рішення «виробляти або купувати» є класичною проблемою управління. Кожне підприємство використовує тисячі вхідних потоків і для кожного з них потенційно можливо або самостійне виробництво, або придбання на ринку. У будь-якому випадку важливо розуміти, які критерії вибору того чи іншого варіанту. І тут варто враховувати не тільки критерій найменших витрат, але розуміти управлінське підґрунтя такого рішення. Серед факторів, які впливають на користь аутсорсингу, дослідники називають зниження витрат, зміну стратегії в організації управління бізнесом, ринкові сили, технічні фактори, якість, рівень кооперації та ін. Загалом, підприємства повинні визначити свої ключові бізнес-процеси і некритичні з них – передати на аутсорсинг. Таким чином, компанія зможе краще управляти своїми фінансовими ресурсами, розділити фінансові ризики та дозволить менеджменту краще сконцентруватися на ключових бізнес-процесах.

При цьому, критерій найменших витрат не завжди є ключовим. Підприємство повинно забезпечувати собі стратегічні переваги, які разом з аналізом витрат, повинні наближати його до виконання довгострокових цілей. Для прийняття того чи іншого рішення повинні встановлюватися не лише кількісні критерії (витрати),

але й якісні, такі як стратегічна зацікавленість, конфіденційність, зв'язок між операціями, стабільність персоналу, керованість та залежність від постачальників [8, с. 44–45].

Розглядаючи аутсорсинг у логістиці, Д. Уотерс виділяє його переваги, які, вважаємо, можна застосувати і по відношенню до енергопостачання:

- скорочення постійних витрат;
- наявність спеціалізованих постачальників, що мають необхідний досвід та застосовують кращі системи та прийоми роботи;
- гарантія високого рівня обслуговування;
- гнучке використання потужностей, ефективні дії під час пікового попиту та під час спаду (що набуває особливої актуальності в енергопостачанні);
- зниження ризику, якому може підлягати організація, наприклад, через зміну попиту та ін.

Водночас, недоліками є зниження ступеню контролю, неспроможність реагувати на виникнення незвичайних обставин, більш складні комунікації, конфліктуючі одна з одною цілі, менший контроль над витратами та ін. [7, с. 140].

Таким чином, підприємствам необхідно чітко визначити ті критерії, за якими буде прийматися рішення щодо приєднання до централізованих мереж енергопостачання або інвестування у власні потужності з генерування енергії. Це можливо здійснити, оцінивши ефективність енергетичної логістики.

Варто вказати, що приєднання до систем централізованого енергопостачання надає підприємствам-споживачам енергії певну гнучкість, оскільки у кожен момент часу воно може споживати той обсяг енергетичних послуг, який йому необхідний, попередньо (щомісячно) надаючи постачальнику дані про розмір очікуваного споживання енергії кожного об'єкта (що стосується електроенергії). Обмеженням обсягів споживання може бути лише потужність встановленої на підприємстві мережі. Оплата послуг здійснюється за даними системи обліку за певний період часу за встановленими тарифами. Недоліком є високі тарифи та, як правило, неможливість їх знизити.

При власному виробництві енергетичних послуг обсяги споживання обмежуються зазвичай обсягами генерації, а розширення потреб в енергетичних послугах при внутрішньому енергозабезпеченні вимагає розширення потужностей виробництва енергії, і, як наслідок, додаткових інвестицій. При прийнятті рішення на користь власного виробництва енергетичних послуг підприємство повинно пройти низку етапів (рис. 3).

Отже, оцінивши рівень ефективності енергетичної логістики підприємство повинно прийняти рішення щодо власного виробництва енергетичних послуг або їх придбання зі сторони.

Четверте рішення – вибір постачальників ПЕР або енергетичних послуг та встановлення довгострокових партнерських відносин з ними.

При виборі варіанту самостійного виробництва енергетичних послуг з ПЕР необхідно вибрати постачальника, який, по-перше, надає ПЕР відповідної якості, а, по-друге, забезпечує високу якість обслуговування, своєчасність, низькі витрати та ін. Кваліфіковані постачальники ПЕР повинні задовольняти вимогам, які висуваються до постачальників матеріалів, серед яких Д. Уотерс називає [7, с. 334]:

- фінансову стабільність, діяльність постачальників має довгострокові перспективи;
- наявність потужностей для постачання необхідних ПЕР;

- безпомилкова доставка потрібних ПЕР;
- гарантія якості;
- забезпечення надійної та своєчасної поставки, виконання замовлення за короткий строк;
- прийнятні ціни та умови фінансування;
- гнучка реакція на запити споживачів та зміни, що виникають;
- достатній досвід роботи з необхідними ПЕР;
- хороша репутація;
- зручна та легка система закупівель;
- кваліфіковані постачальники раніше здобували успіх та можуть формувати довгострокові відносини.

Рис. 3. Етапи створення власного виробництва енергетичних послуг
Джерело: розроблено автором

У кожній конкретній організації різним факторам у роботі постачальників буде надаватися різний пріоритет залежно від конкретних цілей.

Д. М. Кондратюк називає найбільш важливими факторами, що впливають на вибір постачальника: собівартість, якість, фінансові умови, терміни поставок, дотримання термінів поставок, якість обслуговування, мінімальну норму відвантажень, готовність до поставки, комплексність задоволення попиту, порядок задоволення рекламаций [9]. На думку авторів, окрім собівартості, ще більша увага повинна приділятися фактору відпускнуї ціни постачальника.

О. М. Ястремська та В. О. Письмак конкретизують показники, які характеризують привабливість постачальника, розділяючи їх на три групи: економічний стан підприємства-постачальника, умови співпраці, наслідки співпраці [10, с. 136].

Н. Ю. Філь до критеріїв, за якими проходить вибір постачальника, відносить лише два: вартість придбання продукції або послуг та якість обслуговування [11, с. 63]. Таке розуміння критеріїв вибору постачальника близьке до того, що зустрічається у зарубіжній літературі [12]. Однак, ці два критерії найчастіше доповнюються критерієм часу поставки, формуючи таким чином підґрунтя для побудови моделей багатокритеріальної оптимізації на основі витрат, якості та часу [13; 14; 15]. Деякі дослідники доповнюють основні критерії екологічним критерієм [16]. Вважаємо, що для оцінки постачальників в енергетичному господарстві варто застосовувати саме останній підхід, оскільки використання енергії тісно пов'язане зі сталим розвитком, складовою якого, поряд з економічною та соціальною є, зокрема, і екологічна.

У будь-якому випадку, загальні критерії оцінки постачальників повинні бути конкретизовані в наборі показників. Д. М. Кондратюк вказує на те, що виділяють два основних підходи до вирішення задачі вибору найкращого постачальника, тобто для розрахунку вибраних показників – аналітичний та експертний, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Перший заснований на низці розрахункових показників, що характеризують постачальника, другий – на оцінках постачальника спеціалістами, які можуть адекватно оцінити ті чи інші параметри, що характеризують постачальника [9].

За результатами перевірки відповідності постачальників конкретним вимогам формується їх рейтинг, на основі якого і приймається рішення про вибір того чи іншого постачальника.

Весь процес вибору постачальника можна представити за допомогою схеми (рис. 4).

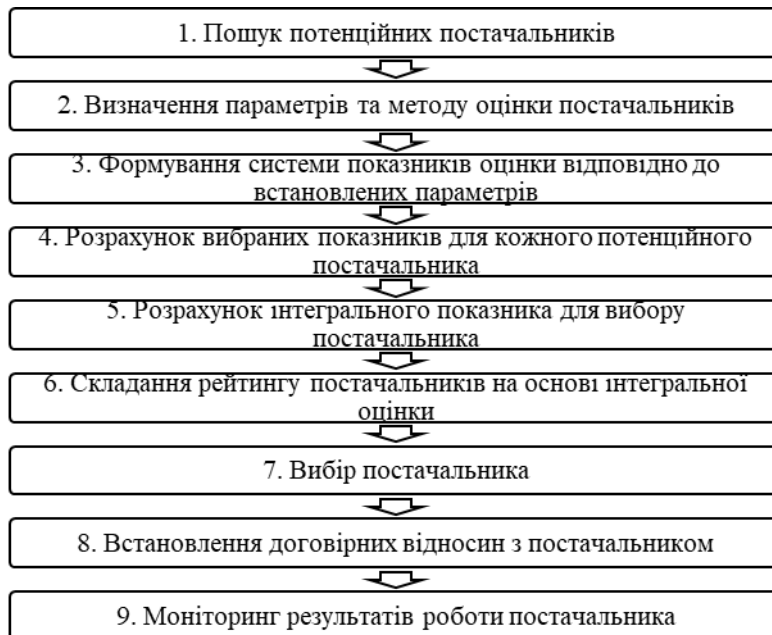

Рис. 4. Основні етапи вибору постачальника

Джерело: розроблено автором

Варто зазначити, що процес забезпечення підприємства певними видами енергії та енергетичними ресурсами повинен супроводжуватися постійним моніторингом ефективності роботи як самого енергетичного господарства, так і постачальників. Це необхідно для оперативного реагування менеджменту на зміни в енергетичному господарстві підприємства та в утворених ланцюгах постачань, коригування дій в енергетичному господарстві та прийняття оптимальних управлінських рішень.

Висновки і перспективи подальших розробок. За підсумками дослідження можна дійти наступних висновків: управління енергетичним господарством як логістичним бізнес-процесом вимагає прийняття ефективних логістичних рішень. Основними логістичними рішеннями в процесі енергозабезпечення підприємств є планування потреби в енергетичних послугах, вибір варіанту енергоспоживання, рішення «виробляти або купувати» та вибір постачальника. Загалом, прийняття логістичних рішень в енергетичному господарстві вимагає від керівництва підприємства знаходження компромісів між різними альтернативами, які, зрештою, повинні призвести до підвищення ефективності енергетичної логістики.

Подальші дослідження доцільно зосередити на кількісній оцінці альтернатив в енергетичній логістиці з метою визначення найбільш ефективних серед них.

Література

1. Tso G. KF, Liu F., Liu K. *The influence factor analysis of comprehensive energy consumption in manufacturing enterprises*. Procedia Computer Science. 2013. Vol. 17. Pp. 752–758.
2. Шве́ц И. Б., Захарова О. В. *Управление энергетическими ресурсами на предприятии* : монографія. Донецк : НАН України, Ін-т економіки пром-сти, 2002. 184 с.
3. Осипов В. І. *Економіка підприємства* : підруч. Одеса : Маяк. 2005. 724 с.
4. Ташеєв Ю. В. *Використання відновлюваних джерел енергії на підприємствах* : монографія. Одеса : Бондаренко М. О., 2019. 244 с.
5. Гительман Л. Д., Ратников Б. Е. *Энергетический бизнес* : учеб. Москва : Дело. 2006. 600 с.
6. Esbensen T. V., Korsgaard V. *Dimensioning of the solar heating system in the zero energy house in Denmark*. Solar Energy. 1977. Vol. 19 (2). Pp. 195–199.
7. Уотерс Д. *Логистика. Управление цепью поставок* / Пер. с англ. Москва : Юнити-Дана, 2003. 503 с.
8. Fill C., Visser E. *The outsourcing dilemma : a composite approach to the make or buy decision*. Management decision. 2000. Vol. 38. No. 1. Pp. 43–50.
9. Кондратюк Д. М. *Оптимальний постачальник як чинник конкурентоспроможності підприємства*. Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_53 (дата звернення: 18.01.2021).
10. Ястремська О. М., Письмак В. О. *Особливості ухвалення рішень про закупівлю та вибір постачальника в процесі інноваційної діяльності*. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 2. С. 131–138.
11. Філь Н. Ю. *Структурна модель вибору постачальника при управлінні проектами попередження надзвичайних природних ситуацій на магістральних автодорогах*. Технологія приборостроєння. 2015. № 1. С. 62–65.
12. Wang H. S., Che Z. H. *A multi-phase model for product part change problems*. International Journal of Production Research. 2008. No. 46. Pp. 2797–2825.
13. Liao Z., Rittscher J. *A multi-objective supplier selection model under stochastic demand conditions*. International Journal of Production Economics. 2007. No. 105. Pp. 150–159.
14. Xia W., Wu Z. *Supplier selection with multiple criteria in volume discount environments*. Omega. 2007. No. 35. Pp. 494–504.
15. Wadhwa V., Ravindran A. R. *Vendor selection in outsourcing*. Computers & Operations Research. 2007. No. 34. Pp. 3725–3737.

16. Che Z. H. *Using fuzzy analytic hierarchy process and particle swarm optimization for balanced and defective supply chain problems considering WEEE/RoHS directives*. International Journal of Production Research. 2010. No. 48. Pp. 3355–3381.

References

1. Tso, G. KF, Liu, F., Liu, K. (2013). *The influence factor analysis of comprehensive energy consumption in manufacturing enterprises*. Procedia Computer Science, Vol. 17, pp. 752–758.
2. Shvets, I. B., Zakharova, O. V. (2002). *Management of energy resources at the enterprise*: monograph [Upravlenie energeticheskimi resursami na predpriyatii: monografiya], NAN Ukrainy, In-t ekonomiki prom-sti, Donetsk, 184 s. [in Russian]
3. Osypov, V. I. (2005). *Enterprise economics* [Ekonomika pidpriemstva], Maiak, Odesa, 724 s. [in Ukrainian]
4. Tashcheiev, Yu. V. (2019). *Using of renewable energy sources at enterprises*: [Vykorystannia vidnovliuvanykh dzherel enerhii na pidpriemstvakh], Bondarenko M. O., Odesa, 244 s. [in Ukrainian]
5. Gitelman, L. D., Ratnikov, B. E. (2006). *Energy business* [Energeticheskiy biznes], Delo, Moskva, 600 s. [in Russian]
6. Esbensen, T. V., Korsgaard, V. (1977). *Dimensioning of the solar heating system in the zero energy house in Denmark*. Solar Energy, Vol. 19 (2), pp. 195–199.
7. Waters, D. (2003). *Logistics. Supply chain management* [Logistika. Upravlenie tsepyu postavok], YuNITI-Dana, Moskva, 503 s. [in Russian]
8. Fill, C., Visser, E. (2000). *The outsourcing dilemma: a composite approach to the make or buy decision*. Management decision, Vol. 38, No. 1, pp. 43–50.
9. Kondratiuk, D. M. (2014). *Optimal supplier as a factor of enterprise competitiveness* [Optymalniy postachalnyk yak chynnnyk konkurentospromozhnosti pidpriemstva], Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii, No. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_53 [in Ukrainian]
10. Yastremska, O. M., Pysmak, V. O. (2012). *Features of decision making about purchasing and selection of supplier in the process of innovative activity* [Osoblyvosti ukhvalennia rishen pro zakupivliu ta vybir postachalnyka v protsesi innovatsiinoi diialnosti], Marketynh i menedzhment innovatsii, No. 2, s. 131–138 [in Ukrainian]
11. Fil, N. Yu. (2015). *Structural model of supplier selection during the project management of prevention of natural situations on the highways* [Strukturna model vyboru postachalnyka pry upravlinni proektamy poperedzhennia nadzvychainykh pryrodnykh sytuatsii na mahistralnykh avtodorohakh], Tekhnologiya priborostroeniya, No. 1, s. 62–65 [in Ukrainian]
12. Wang, H. S., Che, Z. H. (2008). *A multi-phase model for product part change problems*. International Journal of Production Research, No. 46, pp. 2797–2825.
13. Liao, Z., Rittscher, J. (2007). *A multi-objective supplier selection model under stochastic demand conditions*. International Journal of Production Economics, No. 105, pp. 150–159.
14. Xia, W., Wu, Z. (2007). *Supplier selection with multiple criteria in volume discount environments*. Omega, No. 35, pp. 494–504.
15. Wadhwa, V., Ravindran, A. R. (2007). *Vendor selection in outsourcing*. Computers & Operations Research, No. 34, pp. 3725–3737.
16. Che, Z. H. (2010). *Using fuzzy analytic hierarchy process and particle swarm optimization for balanced and defective supply chain problems considering WEEE/RoHS directives*. International Journal of Production Research, No. 48, pp. 3355–3381.

***МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ***

УДК 311:339.5.053

Ольга Генріхівна МИЛАШКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: mylashko@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7963-4318>

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Милашко, О. Г. *Статистичне дослідження стану та розвитку зовнішньої торгівлі України*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 191–202.

Анотація. У статті розглянуто напрямки статистичного аналізу процесів у зовнішній торгівлі України. Висвітлено можливості статистичних методів дослідження стану та основних тенденцій, що склалися у відповідній сфері. Узагальнено висновки щодо інтенсивності динаміки показників торгового балансу. Висвітлено процеси випереджального розвитку імпорту над експортом. Проаналізовано динаміку сальдо експортно-імпортних операцій та продемонстровано тенденції щодо його погіршення. Досліджено в часі ступінь покриття імпорту експортом та процеси формування дефіциту торгового балансу. Визначено напрямки розвитку характеристик збалансованості зовнішньоторговельних операцій. Продемонстровано високі рівні експортної та імпортної залежності країни, що призводить до вразливості від зовнішніх шоків і нестабільності в світі. Представлено результати аналізу структури і структурних зрушень у торгівлі України з країнами Вишеградської четвірки. Зроблено наголос на перспективності взаємозв'язків з цією групою країн з точки зору перейняття досвіду їхньої підготовки до вступу в ЄС. Продемонстровано більш інтенсивні зміни у географічній структурі експорту, ніж імпорту та визначено тенденції до збільшення ролі Польщі та зменшення ролі Угорщини в експортно-імпортних операціях Вишеградської четвірки з Україною. Досліджено процеси покращення або погіршення умов торгівлі з точки зору зміни експортних та імпортних цін та з точки зору зміни фізичного обсягу експорту та імпорту на прикладі групи молочних товарів, які широко представлені як серед експортних, так і імпортних товарів України. За допомогою індексного методу проаналізовано абсолютний та відносний вплив зміни цін та фізичного обсягу експорту та імпорту низки товарів молочної групи на вартість експорту та імпорту. Висвітлено зміни умов торгівлі за допомогою побудови кількісного та цінового індексів умов торгівлі. Уточнено, що саме різке скорочення фізичного обсягу експорту сприяло зменшенню валютної виручки від експорту молочних товарів. Обґрунтовано необхідність заходів щодо просування вітчизняних товарів за кордон, перш за все, в європейські країни. Результати дослідження можуть бути використані при реалізації політики у сфері зовнішньої торгівлі на макрорівні.

Ключові слова: експортно-імпортні операції; сальдо зовнішньої торгівлі; покриття імпорту експортом; Вишеградська група; індекс умов торгівлі.

Ольга Генриховна МЫЛАШКО

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики,
Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: mylashko@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7963-4318>

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ

Мылашко, О. Г. *Статистическое исследование состояния и развития внешней торговли Украины*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 191–202.

Аннотация. В статье рассмотрены направления статистического анализа процессов внешней торговли страны. Освещены возможности статистических методов исследования состояния и основных тенденций, которые сложились в данной сфере. Обобщены выводы об интенсивности динамики показателей торгового баланса. Освещены процессы опережающего развития импорта над экспортом. Проанализирована динамика сальдо экспортно-импортных операций и продемонстрирована тенденция его ухудшения. Исследована во времени степень покрытия импорта экспортом и процессы формирования дефицита торгового баланса. Изучены направления развития характеристик сбалансированности внешнеторговых операций. Продемонстрированы высокие уровни экспортной и импортной зависимости страны, что приводит к уязвимости от внешних шоков и от нестабильности в мире. Представлены результаты анализа структуры и структурных сдвигов в торговле Украины со странами Вышеградской четверки. Сделан акцент на перспективности взаимосвязей с данной группой стран с точки зрения использования их опыта подготовки ко вступлению в ЕС. Продемонстрированы более интенсивные изменения в географической структуре экспорта, чем импорта и освещены тенденции к увеличению роли Польши и уменьшению доли Венгрии в экспортно-импортных операциях Вышеградской четверки с Украиной. Исследованы процессы улучшения и ухудшения условий торговли с точки зрения изменения экспортных и импортных цен и с точки зрения изменения физического объема экспорта и импорта на примере группы молочных товаров, которые широко представлены как среди экспортных, так и среди импортных товаров Украины. С помощью индексного метода проанализированы абсолютное и относительное влияние изменения цен и физического объема экспорта и импорта ряда товаров молочной группы на стоимость экспорта и импорта. Освещены изменения условий торговли с помощью построения количественного и ценового индексов условий торговли. Уточнено, что именно резкое сокращение физического объема экспорта способствовало уменьшению валютной выручки от экспорта молочных продуктов. Обоснована необходимость мероприятий по продвижению отечественных товаров за границу, прежде всего, в европейские страны. Результаты исследования могут быть использованы при проведении политики в сфере внешней торговли на макроуровне.

Ключевые слова: экспортно-импортные операции; сальдо внешней торговли; покрытие импорта экспортом; Вышеградская группа; индекс условий торговли.

Olha MYLASHKO

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: mylashko@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7963-4318>

STATISTICAL STUDY OF THE STATE AND DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE OF UKRAINE

Mylashko, O. (2021). *Statistical study of the state and development of foreign trade of Ukraine* [Statystychne doslidzhennia stanu ta rozvytku zovnishnoi torhivli Ukrainy], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 191–202.

Abstract. The directions of statistical analysis of the country's foreign trade processes are considered in the article. Possibilities of statistical methods for studying the state and the main trends that have developed in this area are highlighted. The conclusions about the intensity of the dynamics of the trade balance indicators are generalized. The processes of the outstripping development of imports over exports are highlighted. The dynamics of the balance of export-import operations is analyzed and trends of its deterioration are demonstrated. The degree of coverage of imports by exports and the processes of formation of the trade balance deficit are investigated in time. The directions of development of characteristics of the balance of foreign trade operations are studied. High levels of export and import dependence of the country have been demonstrated, which leads to vulnerability to external shocks and instability in the world. The results of the analysis of the structure and structural shifts in the trade of Ukraine with the countries of the Visegrad Four are presented. The emphasis is made on the prospects of interrelations with this group of countries from the point of view of using their experience in preparing for accession to the EU. The article demonstrates more intensive changes in the geographical structure of exports than imports and highlights the tendencies towards an increase in the role of Poland and a decrease in Hungary in the export-import operations of the Visegrad Four with Ukraine. The processes of changing the terms of trade have been investigated in terms of changes in export and import prices and in terms of changes in the physical volume of exports and imports on the example of a group of dairy products, which are widely represented among both export and import goods of Ukraine. The index method was used to analyze the absolute and relative impact of changes in prices and the physical volume of exports and imports of a number of dairy products on the value of exports and imports. Changes in the terms of trade are highlighted by constructing quantitative and price indices of the terms of trade. It was clarified that it was the sharp reduction in the physical volume of exports that contributed to the decrease in foreign exchange earnings from the export of dairy products. The necessity of measures to promote domestic goods abroad, primarily to European countries, has been substantiated. The research results can be used in foreign trade policy at the macro level.

Keywords: export-import operations; foreign trade balance; coverage of imports by exports; Visegrad group; terms of trade index.

JEL classification: C150; F140

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.191-202](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.191-202)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зовнішня торгівля є невід'ємною частиною та основною формою зовнішньоекономічної діяльності, важелем економічного розвитку країни, способом всебічного задоволення індивідуальних та колективних потреб суспільства, фактором збалансованості між можливостями виробництва всередині країни та потребами споживачів. Масштаби та інтенсивність розвитку зовнішньої торгівлі потребують регулювання, а, отже, статистичного оцінювання, як одного з основних елементів забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень у цій сфері. Статистичний аналіз вкрай потрібний для дослідження стану торгового балансу, методи статистичного вивчення необхідні для аналізу збалансованості зовнішньої торгівлі та її залежності від зовнішніх ринків. Саме статистичні методи використовуються при вивченні впливу факторів зовнішньоекономічної діяльності, моделюванні та прогнозуванні.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Багато вчених, економістів-практиків, фахівців у сфері зовнішньої торгівлі присвятили свої праці цій сфері. Теоретичні засади зовнішньої торгівлі та проблеми її регулювання, особливості зовнішньої торгівлі послугами знаходяться в центрі уваги таких учених, як

А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова [1, с. 9–41, 79–89]. Проблемами організації зовнішньоекономічної діяльності, митним регулюванням, фінансовим забезпеченням зовнішньої торгівлі опікуються В. В. Рокоча, В. Г. Алькема, В. І. Терехов, Б. М. Одягайло [2, с. 12–19, с. 187–200, с. 293–305]. Питанням трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі присвячено роботи С. Кулицького [3, с. 49–59]. Т. О. Тохтамиш, О. А. Ягольницький, М. А. Овчиннікова, Н. В. Непрядкіна поглибили у питання статистичного вивчення зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу [4, с. 45–49; 5, с. 51–53]. Аналізом товарної структури експорту та імпорту займаються В. П. Далик і Н. І. Дуляба [6, с. 110–112].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на суттєві наукові досягнення в означеній сфері, особливій уваги потребують проблеми, пов'язані з комплексною статистичною оцінкою зовнішньої торгівлі України. Елементами комплексної оцінки мають стати дослідження інтенсивності розвитку експортно-імпортних операцій, вивчення структури та структурних зрушень за різними напрямками, аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі, дослідження факторів зростання експорту та імпорту, аналіз зміни умов зовнішньої торгівлі.

Постановка завдання. Метою дослідження є практичне втілення статистичних методів аналізу задля комплексного оцінювання динаміки, структури, структурних зрушень за різними напрямками вивчення процесів у зовнішній торгівлі; висвітлення особливостей застосування статистичного інструментарію, і, перш за все, індексного методу дослідження факторів та оцінювання векторів зміни умов торгівлі. Джерелом інформації є офіційні публікації Державної служби статистики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня торгівля відіграє значну роль у розв'язанні багатьох задач соціально-економічного розвитку держави. Її статистичне вивчення починається з аналізу торгового балансу, складовими якого є, перш за все, експорт та імпорт товарів і послуг. Експорт – частина валового внутрішнього продукту, одне з основних джерел валютних надходжень у країну, чинник, який відіграє значну роль у створенні додаткових робочих місць. Імпорт забезпечує попит населення й держави в товарах й послугах, збалансовує споживчий та інші види ринків. Різниця між експортом та імпортом – сальдо зовнішньої торгівлі, за умовою додатної величини, свідчить, що баланс є активним. Пасивний торговий баланс отримуємо за від'ємним сальдо.

Характеристики експортно-імпортних операцій змінюються в часі (табл. 1) і для оцінювання інтенсивності їхнього розвитку використано показники рядів динаміки.

За даними табл. 1 визначено середньорічні абсолютні та відносні характеристики динаміки експорту та імпорту товарів і послуг України.

Таблиця 1

Динаміка основних показників зовнішньої торгівлі України (товари та послуги)
за 2017–2019 рр., млн. доларів США

Рік	Експорт	Імпорт	Зовнішньоторговельний оборот	Сальдо
2017	52579,5	55080,6	107660,1	-2501,1
2018	57280,9	63493,7	120774,6	-6212,8
2019	64050,3	67739,4	131789,7	-3689,1

Джерело: розроблено автором на основі [7]

За 2 роки (2018–2019 рр.) експорт товарів і послуг України в середньому щорічно збільшувався на 5735,4 млн. доларів США, або на 10,4%. Водночас, у 2019 р. порівняно з 2017 р. імпорт товарів і послуг України в середньому щорічно збільшувався на 6329,4 млн. доларів США, або на 10,9%.

Той факт, що напрямок розвитку обох характеристик зовнішньої торгівлі співпадає, уможливорює обчислення коефіцієнта випередження середньої відносної швидкості приросту. Його значення (1,048) свідчить про те, що за 2018–2019 рр. відносна швидкість приросту імпорту товарів і послуг України перевищила відповідний показник стосовно експорту на 4,8%.

Отже, спостерігається більш швидке зростання імпорту, що призводить до відпливу валюти з України, і, за інших рівних умов, є негативним моментом для країни.

Аналіз торгового балансу, крім вивчення безпосередньо характеристик експортно-імпортних потоків, доповнюється дослідженням таких показників як зовнішньоторговельний оборот, сальдо зовнішньої торгівлі, коефіцієнт покриття імпорту експортом та дефіцит (-), профіцит (+) торгового балансу (табл. 1, 2).

Зовнішня торгівля України за останні два роки поживалася, про що свідчить динаміка зовнішньоторговельного обороту. Проте незмінне від'ємне сальдо торгового балансу викликає занепокоєння. Дані табл. 1 та 2 свідчать про те, що впродовж трьох років торговий баланс України пасивний у розмірах, відповідно, 2501,1 млн. доларів США (2017 р.), 6212,8 млн. доларів США (2018 р.), 3689,1 млн. доларів США (2019 р.).

Таблиця 2

Показники збалансованості зовнішньої торгівлі України за 2017–2019 рр., %

Рік	Коефіцієнт покриття	Дефіцит (профіцит) торгового балансу	Квота експортна	Квота імпортна	Квота зовнішньоторгова
2017	95,5	-4,5	46,9	49,1	96,0
2018	90,2	-9,8	43,8	48,5	92,3
2019	94,6	-5,4	41,7	44,0	85,7

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Коефіцієнти покриття імпорту експортом та характеристики дефіциту (профіциту) балансу (табл. 1, 2) відображають той же процес, роблячи наголос на таких моментах. Якщо в 2017 р. валюта, що надійшла в Україну в рахунок експорту, покривала витрати на імпорт на 95,5% (дефіцит торгового балансу складав 4,5%), то в 2019 р. надходження від експортних операцій покривали відплив валюти для оплати імпорту лише на 94,6%, отже дефіцит торгового балансу збільшився і склав 5,4%.

Експортні та імпортні операції не можна розглядати окремо. Ці два потоки пов'язані між собою, впливають один на інший, залежать від валового внутрішнього продукту та одночасно впливають і на його величину.

Характеристиками збалансованості експортно-імпортних операцій є вже згадані вище сальдо зовнішньої торгівлі, коефіцієнт покриття та дефіцит (профіцит) торгового балансу. Збалансованість також характеризується за допомогою

показників, які є процентним відношенням експорту до ВВП (експортна квота), імпорту до ВВП (імпортна квота), зовнішньоторговельного обороту до ВВП (зовнішньоторговельна квота).

Експортна та імпортна квота характеризують ступінь залежності економіки країни від зовнішньоторговельних операцій. Так, імпортна квота має ще одну назву – коефіцієнт імпортової залежності та, за оцінками фахівців у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, її безпечна для економіки країни межа не повинна перевищувати 15%.

Що стосується експортної квоти, то економіка країни вважається закритою, якщо даний показник є меншим 10%; значення коефіцієнта від 10% до 35% свідчить про середній рівень відкритості; якщо ж даний показник перевищує 35%, то економіка країни вважається відкритою. Фахівці вважають саме 35% – оптимальною величиною експортної квоти [9, с. 18–24]. Враховуючи таку градацію, проаналізуємо розраховані нами та представлені в табл. 2 значення відповідних коефіцієнтів.

Питома вага експорту в валовому внутрішньому продукті впродовж усього періоду, що ми розглядали, перевищувала 40%. І хоч за 2018–2019 рр. експортна квота зменшилася на 5,2 п. п., економіку України можна вважати відкритою.

Імпортна квота, яка характеризує процентне відношення імпорту до ВВП, усі 3 роки значно перевищувала безпечну для економіки країни межу в 15%. Отже, Україна вразлива до зовнішніх шоків з точки зору залежності від імпорту. Проте відмітимо, що в період, що розглядався, спостерігалась тенденція до зменшення імпортової квоти: за 2018–2019 рр. вона знизилася на 5,1 п. п.

Зрозуміло, що напрямом зміни експортної та імпортової квот позначився на тенденції зовнішньоторговельної квоти, яка, відповідно, теж зменшилася.

Важливим напрямком дослідження зовнішньої торгівлі є вивчення структури та структурних зрушень експорту-імпорту за різними напрямками. Перш за все, – це вивчення географічної структури; не менш важливим напрямком є аналіз регіональної структури експорту та імпорту; багато матеріалів для дослідження дає вивчення товарної структури зовнішніх потоків товарів і послуг.

У даній роботі представлені результати аналізу структури і структурних зрушень у торгівлі України з країнами Вишеградської четвірки. Ця група наших країн-сусідів обрана не випадково, бо досвід періоду підготовки Вишеградської четвірки до вступу в ЄС є, безумовно, затребуваним для нашої країни [10, с. 89–90; 11, с. 70–71].

Динаміка експорту та імпорту товарів з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Чехією за два останніх роки представлена в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України з країнами Вишеградської групи за 2018–2019 рр., млн. доларів США

Країна	Експорт		Імпорт	
	2018	2019	2018	2019
Польща	3257,2	3295,8	3641,9	4109,1
Словаччина	863,9	709,6	525,9	651,8
Угорщина	1646,0	1562,8	1260,2	1251,1
Чехія	878,0	920,9	1034,8	1165,5
Усього	6645,1	6489,1	6462,8	7177,5

Джерело: розроблено автором на основі [8]

Проаналізовано індивідуальні, по кожній країні Вишеградської четвірки, показники зрушень у географічній структурі експорту та імпорту (табл. 4, 5) і узагальнений по експорту середньоквадратичний коефіцієнт структурних зрушень та відповідні показники по імпорту.

Дані табл. 4 свідчать, що в 2019 р. порівняно з 2018 р. у загальному експорті товарів із України в країни Вишеградської групи збільшилася питома вага експорту в Польщу (на 1,8 п. п., або на 3,7%) та в Чехію (на 1 п. п. або на 7,6%). Відповідно частка Словаччини та Угорщини зменшилася (на 16,2% і на 2,8%).

Таблиця 4

Географічна структура та структурні зрушення експорту товарів України
в країни Вишеградської групи

Країна	Питома вага країни, %		Абсолютний приріст, п. п.	Темп зростання	Темп приросту, %
	2018	2019			
Польща	49,0	50,8	1,8	1,037	3,7
Словаччина	13,0	10,9	-2,1	0,838	-16,2
Угорщина	24,8	24,1	-0,7	0,972	-2,8
Чехія	13,2	14,2	1,0	1,076	7,6
Усього	100,0	100,0	0,0	—	—

Джерело: розроблено автором на основі табл. 3

Щодо структурних зрушень в імпорті товарів з країн Вишеградської групи, то розрахунки, представлені в табл. 5, дозволяють сформулювати такі висновки: в Україні зменшилася питома вага імпорту тільки з Угорщини (на 2,1 п. п. або на 10,8%). Частка в імпорті трьох інших країн Вишеградської групи зросла.

Таблиця 5

Географічна структура та структурні зрушення імпорту товарів
з країн Вишеградської групи в Україну

Країна	Питома вага країни, %		Абсолютний приріст, п. п.	Темп зростання	Темп приросту, %
	2018	2019			
Польща	56,4	57,2	0,8	1,014	1,4
Словаччина	8,1	9,1	1,0	1,123	12,3
Угорщина	19,5	17,4	-2,1	0,892	-10,8
Чехія	16,0	16,3	0,3	1,019	1,9
Усього	100,0	100,0	0,0	—	—

Джерело: розроблено автором на основі табл. 3

Задля порівняння інтенсивності структурних зрушень щодо експорту та імпорту за даними таблиць 4 і 5 було розраховано для кожного з потоків середньоквадратичний коефіцієнт структурних зрушень.

Значення коефіцієнтів структурних зрушень дозволили зробити такі висновки.

У 2019 р. порівняно з 2018 р. структура експорту товарів України в країни Вишеградської групи змінилася в середньому на 1,5 п. п. Водночас структура імпорту товарів України з країн Вишеградської групи змінилася в 2019 р. порівняно

з 2018 р. у середньому на 1,2 п. п. Отже, констатуємо більшу інтенсивність структурних зрушень стосовно експорту.

Результати розрахунків, представлені в табл. 4 і 5, також свідчать, що серед країн четвірки більше всього зросла роль Польщі як торгового партнера України. Одночасно з тим, роль Угорщини впала і з точки зору експорту, і з точки зору імпорту товарів.

Актуальним завданням статистики зовнішньої торгівлі є дослідження покращення або погіршення умов торгівлі з точки зору співвідношення відносної зміни цін на експорт та імпорт і співвідношення відносної зміни фізичного обсягу експорту та імпорту. Зміну умов торгівлі вивчають як у цілому по країні, так і за окремими товарними групами.

У табл. 6 представлено дані щодо експорту та імпорту України двох товарних груп: перша – молоко та молочні продукти, друга – масло вершкове та інші молочні жири (Q – фізичний обсяг відповідно експорту та імпорту, pQ – вартість відповідно експорту та імпорту). Ці групи широко представлені як у складі експорту, так і в складі імпорту товарів України.

Таблиця 6

Динаміка експорту та імпорту України молока та молочних продуктів
і масла вершкового за 2018–2019 рр.

Товар	2018				2019			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	Q , тис. т	pQ , млн. дол.	Q , тис. т	pQ , млн. дол.	Q , тис. т	pQ , млн. дол.	Q , тис. т	pQ , млн. дол.
Молоко та молочні продукти	93,7	104,2	10,6	18,8	91,2	119,7	15,5	23,6
Масло вершкове	30,4	128,6	1,1	7,5	18,3	77,1	3,4	16,5

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Статистичне дослідження змін умов торгівлі виконано нами за допомогою індексного методу аналізу. Розраховано індекс умов торгівлі, який являє собою співвідношення індексів експортних та імпортних цін ($I^{y.t}_p$ – ціновий індекс умов торгівлі), або співвідношення індексів фізичного обсягу експорту та імпорту ($I^{y.t}_Q$ – кількісний індекс умов торгівлі).

Отже, першим етапом вивчення змін умов торгівлі є побудова зведених по двох товарних групах індексів цін та фізичного обсягу експорту та імпорту. У процесі дослідження, задля його поглиблення, проаналізовано абсолютний та відносний вплив зміни цін та фізичного обсягу на динаміку вартості (це стосується як експорту, так і імпорту молочних продуктів) (табл. 7). Для отримання факторних абсолютного та відносного приростів використано ланцюговий метод у рамках індексного аналізу.

Прокоментуємо висновки за результатами дослідження. Його перша частина стосувалася аналізу експортних операцій.

Дані табл. 6 свідчать про суттєве падіння вартості експорту масла вершкового, тому було проаналізовано, під впливом якого фактору – ціни або фізичного обсягу – таке відбулося.

Таблиця 7

Алгоритм розрахунку індексів умов торгівлі та результати індексного методу аналізу динаміки та впливу факторів експорту та імпорту молочних продуктів

Показник	Алгоритм розрахунку	Значення	
		експорт	імпорт
Зведений індекс вартості, %	$I_{pQ} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_0}$	84,5	152,5
Зведений індекс цін, %	$I_p = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_1}$	110,1	82,4
Зведений індекс фізичного обсягу, %	$I_Q = \frac{\sum Q_1 p_0}{\sum Q_0 p_0}$	76,8	184,9
Абсолютний приріст вартості – загальний	$\Delta \sum pQ = \sum p_1 Q_1 - \sum p_0 Q_0$	-36,000	13,800
Факторні абсолютні прирости			
за рахунок зміни цін	$\Delta \sum pQ_p = \sum p_1 Q_1 - \sum p_0 Q_1$	17,977	-8,536
за рахунок зміни фізичного обсягу	$\Delta \sum pQ_Q = \sum p_0 Q_1 - \sum p_0 Q_0$	-53,977	22,336
Відносний приріст вартості – загальний, %	$\Delta' \sum pQ = \frac{\Delta \sum pQ}{\sum p_0 Q_0}$	-15,5	52,5
Факторні відносні прирости, %			
за рахунок зміни цін	$\Delta' \sum pQ_p = \frac{\Delta \sum pQ_p}{\sum p_0 Q_0}$	7,7	-32,5
за рахунок зміни фізичного обсягу	$\Delta' \sum pQ_Q = \frac{\Delta \sum pQ_Q}{\sum p_0 Q_0}$	-23,2	84,9
Кількісний індекс умов торгівлі, %	$I^{y.t.}_Q = \frac{I^E_Q}{I^I_Q}$	41,5	
Ціновий індекс умов торгівлі, %	$I^{y.t.}_p = \frac{I^E_p}{I^I_p}$	133,6	

Джерело: розроблено автором на основі табл. 6

У 2019 р. порівняно з 2018 р. вартість експорту масла вершкового зменшилася на 51,5 млн. доларів США, або на 40%, у тому числі, за рахунок зменшення цін вартість зменшилася на 0,309 млн. доларів США, або на 0,2%, а під впливом зниження фізичного обсягу експорту відбулося зменшення вартості експорту на 51,191 млн. грн. або на 39,8%.

Таким чином, суттєве зменшення валютної виручки України від експорту масла пов'язане переважно із скороченням фізичного обсягу експорту.

Загалом за двома товарними групами у 2019 р. порівняно із 2018 р. ціни на них збільшилися в 1,101 разів, або на 10,1%; фізичний обсяг експорту зменшився на 23,2%, а вартість експорту зменшилася на 15,5%.

Було перевірено, який фактор вплинув на зменшення загальної по двох групах вартості експорту суттєвіше.

Результати такі. У 2019 р. порівняно з 2018 р. у цілому за двома групами товарів вартість експорту зменшилася на 36 млн. дол. або на 15,5%, у тому числі, за рахунок зміни цін вартість зменшилася на 17,977 млн. дол., або на 7,7%, а під впливом зміни фізичного обсягу експорту відбулося зменшення вартості експорту на 53,977 млн. грн. або на 23,2%.

Далі висновки результатів дослідження стосуються імпорту.

Дані табл. 6 свідчать про збільшення вартості імпорту масла вершкового (на відміну від його експорту). Тому саме ця товарна група опинилася в центрі нашої уваги.

У результаті факторного індексного аналізу отримано такі результати. У 2019 р. порівняно з 2018 р. вартість імпорту масла вершкового збільшилася на 9 млн. дол. або на 120%, у тому числі, за рахунок зменшення цін вартість зменшилася на 4,639 млн. дол., або на 61,9%, а під впливом збільшення фізичного обсягу імпорту відбулося зростання вартості імпорту на 13,639 млн. грн. або на 181,9%.

Загалом за двома групами товарів у 2019 р. порівняно з 2018 р. імпорتنі ціни на них зменшилися на 17,6%, фізичний обсяг імпорту збільшився в 1,849 разів або на 84,9%, а вартість імпорту збільшилася в 1,525 разів або на 52,5% (табл. 7).

Було перевірено, який фактор вплинув на збільшення загальної по двох групах вартості імпорту суттєвіше.

Підсумки дослідження такі. У 2019 р. порівняно з 2018 р. загалом за двома групами товарів вартість імпорту збільшилася на 13,8 млн. дол. або на 52,5%, у тому числі, за рахунок зміни цін вартість зменшилася на 8,536 млн. дол., або на 32,5%, а під впливом зростання фізичного обсягу імпорту відбулося збільшення вартості імпорту на 22,336 млн. грн. або на 849%.

На цьому етапі ми вже володіємо вихідною інформацією для аналізу змін умов торгівлі та розрахунку кількісного та цінового відповідних індексів (табл. 7).

Проведені розрахунки дозволили нам зробити такі висновки.

Кількісний індекс умов торгівлі дорівнює 41,5%. Таким чином, з точки зору фізичного обсягу експорту та імпорту молочних продуктів, умови торгівлі для України значно погіршилися (на 58,5%).

Ціновий індекс умов торгівлі дорівнює 133,6%. Отже, з точки зору зміни цін на експорт та імпорт молочних продуктів, умови торгівлі для України значно поліпшилися (на 33,6%).

Висновки і перспективи подальших розробок. У ході дослідження було проаналізовано динаміку експортно-імпортних операцій і зроблено висновки про випередження останніми роками зростання імпорту товарів і послуг над їхнім експортом, наслідком чого є відплив валюти з країни. Останніми роками торговий баланс України від'ємний і ця тенденція не демонструє будь-якої зміни. Процентне відношення як імпорту, так і експорту до валового внутрішнього продукту викликає стурбованість, бо свідчить про залежність країни від зовнішніх ринків.

Продемонстровано алгоритм розрахунку змін умов торгівлі як з точки зору коливання фізичного обсягу експорту та імпорту, так і з точки зору зміни експортних та імпортних цін для певної групи товарів. Доведено покращення умов торгівлі молочними продуктами у 2019 р. порівняно з 2018 р. у результаті зміни цін та їхнє одночасне погіршення під впливом коригування кількості експортованих та імпортованих товарів.

Отже, в роботі відзеркалено проблеми зовнішньої торгівлі, пов'язані з імпортозалежністю, з дефіцитом торгового балансу, які накопичувалися роками. Держава має задіяти всі механізми аби протидіяти негативним тенденціям і сприяти ефективності експортно-імпортних операцій.

Проведене дослідження окреслило лише деякі напрямки статистичного аналізу зовнішньої торгівлі. Неохопленими залишилися питання оцінювання

сезонності експортно-імпортних операцій, вивчення товарної та регіональної структури експорту та імпорту, здійснення факторного аналізу відповідних процесів за наявності кореляційних зв'язків між ознаками. Цим та іншим проблемам статистичного аналізу зовнішньої торгівлі будуть присвячені подальші дослідження.

Література

1. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Іксарова Н. О. та ін. *Зовнішня торгівля України : XXI століття* : монографія / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 600 с.
2. Рокоча В. В., Алькема В. Г., Терехов В. І. та ін. *Міжнародна торгівельна діяльність* : підруч. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2018. 698 с.
3. Кулицький С. *Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі*. Україна : події, факти, коментарі. 2015. № 23. С. 49–59.
4. Тохтамиш Т. О., Ягольницький О. А., Овчиннікова М. А. *Аналіз зовнішньої торгівлі товарами та послугами України з країнами європейського союзу*. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 23. С. 44–50.
5. Непрядкіна Н. В. *Специфіка зовнішньої торгівлі послугами України з країнами східної Європи*. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2017. № 6. С. 50–53.
6. Далик В. П., Дуляба Н. І. *Зовнішня торгівля України : реалії та перспективи розвитку*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. № 7. Ч. 1. С. 110–113.
7. *Зовнішня торгівля України* : стат. збірник / Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2021).
8. *Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2019 році* : стат. збірник / Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2021).
9. Ладиченко К. І. *Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки*. Економічний простір. 2015. № 95. С. 16–25.
10. Шишелина Л. *Вишеградська група на фоні викликів 2020*. Современная Европа. 2020. № 5. С. 89–98.
11. Буглай Н. М. *Польща у системі співробітництва Вишеграду*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки. 2015. № 1. С. 70–76.

References

1. Mazaraki, A. A., Melnyk, T. M., Iksarova, N. O. (2016). *Ukraine's foreign trade: century: monograph* [Zovnishnia torhivlia Ukrainy: XXI stolittia: monohrafiia], KNEU, Kyiv, 600 s. [in Ukrainian]
2. Rokocha, V. V., Alkema, V. H., Terekhov, V. I. (2018). *International trade activity* [Mizhnarodna torhivelna diialnist], VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK», Kyiv, 698 s. [in Ukrainian]
3. Kulytskyi, S. (2015). *The issue of transformation of Ukrainian foreign trade at the present stage* [Pytannia transformatsii ukrainskoi zovnishnoi torhivli na suchasnomu etapi], Ukraina: podii, fakty, komentari, No. 23, s. 49–59 [in Ukrainian]
4. Tokhtamysh, T. O., Yaholnytskyi, O. A., Ovchynnikova, M. A. (2018). *Analysis of Ukraine's foreign trade in goods and services with the countries of the European Union* [Analiz zovnishnoi torhivli tovaramy ta posluhamy Ukrainy z krainamy yevropeiskoho soiuzu], Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, No. 23, s. 44–50 [in Ukrainian]
5. Nepriadkina, N. V. (2017). *Specifics of Ukraine's foreign trade in services with Eastern European countries* [Spetsyfika zovnishnoi torhivli posluhamy Ukrainy z krainamy skhidnoi Yevropy], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina, No. 6, s. 50–53 [in Ukrainian]

6. Dalyk, V. P., Duliaba, N. I. (2016). *Ukraine's foreign trade: realities and prospects of development* [Zovnishnia torhivlia Ukrainy: realii ta perspektyvy rozvytku], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, No. 7, Ch. 1, s. 110–113 [in Ukrainian]
7. *Foreign trade of Ukraine: statistical bulletin* [Zovnishnia torhivlia Ukrainy: statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
8. *Cooperation between Ukraine and EU countries in 2019: statistical bulletin* [Spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta krainamy YeS u 2019 rotsi: statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
9. Ladychenko, K. I. (2015). *Indicators for measuring the foreign trade openness of the national economy* [Indykatory vymiriuvannia zovnishnotorhovelnoi vidkrytosti natsionalnoi ekonomiky], Ekonomichnyi prostir, No. 95, s. 16–25 [in Ukrainian]
10. Shyshelyna, L. (2020). *Visegrad Group against the background of the 2020 challenges* [Vyshehradskaia gruppa na fone vyzovov 2020], Sovremennaya Evropa, No. 5, s. 89–98 [in Russian]
11. Buhlai, N. M. (2015). *Poland in the system of cooperation of Visegrad* [Polshcha u systemi spivrobitnytstva Vyshehradu], Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho, Istorychni nauky, No. 1, s. 70–76 [in Ukrainian]

АВТОРИ СТАТЕЙ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

1. **Горбаченко С. А.** д.е.н., доцент, в.о. завідувача кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса;
2. **Карпов В. А.,** к.е.н., доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Тарасова К. І., к.е.н., доцент кафедри маркетингу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Сербіна А. А., студентка третього курсу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Васалатій О. А. магістрантка Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
3. **Пелех О. Б.** д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне;

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1. **Россоха В. В.,** д.е.н., головний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ;
Черемісіна С. Г. д.е.н., доцент, головний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ;

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1. **Цюман Є. С.,** к.е.н., асистент кафедри екології та безпеки життєдіяльності Національного транспортного університету, м. Київ;
Зюзюн В. І. к.е.н., доцент кафедри екології та безпеки життєдіяльності Національного транспортного університету, м. Київ;

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. **Дем'янчук М. А.** д.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; старший науковий співробітник Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса;

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

1. **Бутін Ф.** д.м.н., професор в ISMA Ліонського університету, Джордан Інститут, Франція;
2. **Погорєлова Т. В.,** к.е.н., доцент кафедри статистики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Тарасова К. І. к.е.н., доцент кафедри маркетингу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

1. **Шерстюк О.Л.** д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ;

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

1. **Баранова В. Г.** д.е.н., професор, завідувачка кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
2. **Мамонтова І. В.** здобувачка кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
3. **Письменний В. В.** д.е.н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль;

МЕНЕДЖМЕНТ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

1. **Своробович Л. М.** к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту організацій Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

**МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ
ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

1. **Пудичева Г. О.** к.е.н., докторантка кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

1. **Милашко О. Г.** к.е.н., доцент кафедри статистики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

ВІСНИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

←—————→
SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Збірник наукових праць
Collection of scientific works

№ 1 (76) 2021

No. 1 (76) 2021

За загальною редакцією:
д.е.н., проф. Ковальова А. І., д.е.н., проф. Сментини Н. В.,
д.е.н., проф. Стелінга Й. та ін.

Edited by:
Prof. Kovalyov A. I., Prof. Smentyna N. V.,
Prof. Stelling J. N. and others

Підп. до друку 16.02.2021. Формат
70x108/16. Папір офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк. арк. 18,0.
Тираж 50 прим. Зам. № 873.

Signed to print 16.02.2021. Format
70x108/16. Offset paper. Type: Times New
Roman. Conventional printed sheets 18,0.
Publication: 50 copies. Order No. 873.

Видавець ТОВ ВД «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон,
вул. Паровозна, буд. 46-А
Тел.: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво: 266864

Publishing House «Helvetika»
46-A, Parovozna str.,
Kherson, Ukraine, 73034
Phone: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate: 266864

*Свідоцтво про внесення видання видавничої продукції до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
від 20.08.2012 р., серія ДК № 4392.*

*Certificate of inclusion edition publishing products in State Register of publishing subjects,
distributors and manufacturers of printed products from 20.08.2012. Series DK No. 4392.*